

**HÜRRİYET, CUMHURİYET VE ZAMAN
GAZETELERİ ÖRNEKLEMİNDE TÜRKİYE'DE
GÜNDEM BELİRLEME GÜCÜNE SAHİP
GAZETELERİN İDEOLOJİK KONUMLANIŞINA
DAİR BİR DEĞERLENDİRME**

Songül KARAHAN

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2002

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

HÜRRİYET, CUMHURİYET VE ZAMAN GAZETELERİ ÖRNEKLEMİNDE TÜRKİYE'DE GÜNDEM BELİRLEME GÜCÜNE SAHİP GAZETELERİN İDEOLOJİK KONUMLANIŞINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Songül KARAHAN

Basın Yayın Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 2002

Danışman: Prof.Dr. Ahmet Haluk YÜKSEL

Günümüzde genelde medya ve özelde medyanın güçlü bir kolu olarak yazılı basın geniş kitleler üzerinde gündem belirleme ve kamuoyu oluşturma anlamında önemli bir etkiye sahiptir. Gazeteler haber seçimi dolayısıyla gündemi belirlemekte ve haber sunumu dolayısıyla da gündemin anlamlandırma çerçevesini kurmaktadır. Gazetelerin ulaştıkları kitleler ise anlamlandırma edimine doğrudan katılan etken bireyler olarak, başka bir ifadeyle okurlar olarak gündemin bir parçası olmaktadır. Bu çalışma, gazetelerin kurdukları gündemin günümüze ait fotoğraflık bir betimlemesini yapmayı amaçlamıştır. Çalışmanın çerçevesini oluşturan kareye gazetelerin gündemi üzerinde kurdukları haberlerin niceliksel ve niteliksel özellikleri birarada dahil edilmiştir. Böylece gazetelerin bir yandan günümüze ait olan haber değeri haritasının çıkartılması ve diğer yandan da kurdukları anlamlandırma çerçevesi bağlamında eklemlendikleri ve yeniden ürettikleri ideolojik kodların çözümlenmesi mümkün olmuştur.

ABSTRACT

AN EVALUATION OF THE IDEOLOGICAL POSITIONING OF THE NEWSPAPERS WHICH HAVE THE POWER OF AGENDA SETTING IN TURKEY AND THE SAMPLE OF HÜRRİYET, CUMHURİYET AND ZAMAN NEWSPAPERS.

Songül KARAHAHAN

Anadolu University Social Sciences Institute, March 2002
Journalism Major

Supervisor: Prof.Dr. Ahmet Haluk YÜKSEL

Contemporarily in general media and particularly printed medium which is a strong branch of media has important effect on masses by agenda setting power and forming public opinion. Newspapers set the agenda with the mediation of the selection of news and establish the signification frame of the agenda by the presentation of news. Masses the newspapers reach, become a part of the agenda as the active individuals who directly join the act of signification, in other words, as the readers. This study aims to make a present frame of the agenda that the newspapers sets. The qualitative and quantitative features of the news by the agenda setting power of the newspapers, are included. Thus, the drawing of the news value map which belongs to the present and second to examine and analyses of the ideological codes that they articulate and reproduce in the concept of the significant frame is possible.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Songül KARAHAN’ın “Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman Gazeteleri Örnekleminde Türkiye’de Gündem Belirleme Gücüne Sahip Gazetelerin İdeolojik Konumlanışına Dair Bir Değerlendirme” başlıklı tezi **8 Mayıs 2002** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Basın Yayın Anabilim Dalında**, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.A.Haluk YÜKSEL

Üye : Prof.Dr.Kurtuluş KAYALI

Üye : Prof.Dr.Uğur DEMİRAY

Prof.Dr.Omer Zühtü ALTAN
Andolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
 1. GİRİŞ	 1
1.1. Problem	1
1.2. Amaç	27
1.3. Önem	27
1.4. Varsayımlar	28
1.5. Sınırlılıklar	28
1.6. Tanımlar	29
 2. YÖNTEM	 30
2.1. Araştırma Yöntemi	30
2.2. Evren ve Örneklem	41
 3. BULGULAR ve YORUM	 42
3.1. Kitle İletişim Çalışmalarında Tarihsel Gelişim	42
3.1.1. Liberal Yaklaşım	42
3.1.2. Eleştirel Yaklaşım	50

3.1.2.1. Yapısal Yaklaşım	52
3.1.2.2. Siyasal Ekonomik Yaklaşım	82
3.1.2.3. Kültürel Çalışmalar	85
3.1.2.3.1. Frankfurt Okulu	87
3.1.2.3.2. İngiliz Kültürel Çalışmaları	92
3.1.2.3.2. Post Yapısalcılık	96
3.2. İdeoloji.....	102
3.3. Verilerin Toplanması Ve Değerlendirilmesi.....	140
3.3.1. İçerik Çözümlemesi İle Toplanan Veriler ve Değerlendirilmesi.....	142
3.3.2. Göstergebilimsel Çözümleme İle Toplanan Veriler ve Değerlendirilmesi	157
4. SONUÇ	175
KAYNAKÇA	178

1. GİRİŞ

1.1. Problem

19. yüzyılda bir kavram olarak ele alınmaya başlanan "iletişim", 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sistematik bir araştırma konusu olarak kabul edilmiş ve böylece bilimsel çalışma ve araştırmaların bir uzmanlık alanı haline gelmiştir. Fiske iletişimi; "herkesin bildiği ancak çok az kişinin doyurucu biçimde tanımlayabildiği bir insan etkinliği" olarak tanımlar ve "iletişim yüzyüze konuşmadır, televizyondur, enformasyon yaymadır, saç biçimimizdir, edebi eleştiridir. Listeye sonsuz sayıda ekleme yapılabilir" diye ekler.¹ Esasen yaşamın kendisi bir iletişim ağı üzerine kuruludur, başka bir ifadeyle, yaşamak iletişim etkinliklerini içeren bir olaydır. Günlük yaşam pratikleri içinde kendimizle, bir başkasıyla ya da birçok başka insanla sürekli iletişim içinde olmanın yanı sıra dinleyici okuyucu ya da izleyici olarak da iletişim ağının bir parçası oluruz. Günümüzde milyonlarca iletişimi paylaşma ya da daha tanımsal bir ifadeyle kitle iletişimi söz konusudur² ve gazeteler, toplumu ilgilendiren olgu ve olayların kamuoyuna iletilmesini sağlayan kitle iletişim araçlarıdır.

Dünyanın ilk gazetesi, milattan sonra beşinci yüzyılda Pekin'de yayınlanmaya başlanan ve 1935 yılına kadar yayını

¹John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çeviren: Süleyman İrvan (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1996.) s.15.

²Ayseli Usluata, *İletişim*. (1995:İletişim Yayınları. Cep Üniversitesi, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, 1995) s.5.

sürdüren *Tsing Pao* gazetesidir. Avrupa'da ilk düzenli gazeteler 1600'li yıllarda Almanya'da yayınlanmaya başlamıştır. Kayıtlarda rastlanan en eski Avrupa gazetesi 1621 yılında yayınlanmaya başlanan *Strasbourg Relation* iken ilk günlük İngiliz Gazetesi 1621'de Elizabet Malett tarafından yayınlanmaya başlamıştır. Amerikan basın tarihi ise 1690 yılında *Public Occurances Both Forreing and Domestic* ile başlamıştır. Ancak Amerikan kıtasında yayınlanan bu ilk gazete henüz ilk sayısında İngiliz sömürge yönetimi tarafından kapatılmıştır dolayısıyla bu gazete aynı zamanda ilk kapatılan gazetedir de. Bu girişimin ardından Amerika'da yayınlanan ilk gazete 1704 yılında yayımına başlanan *Boston News-Letter'dir*. Bu gelişmeyi 1719 yılında Filadelfiya'da *American Weekly Mercury* adıyla yayımlanan haftalık bir gazete izlemiştir. Bu gazeteler büyük ebatlı kağıtlara basılmış, daha çok siyasi haberlere yer vermiş ve çok pahalıya satılmıştır. Bu duruma alternatif yaratmak isteyen batılı gazete patronları ilk defa 19. Yüzyılın başında 'penny papers' adı verilen ilk popüler gazeteleri yayınlamaya başlamışlardır. Bu tür gazetelerin ilk başarılı örneği *New York Sun'dır*.³

Türkiye'de basılan ilk gazete İstanbul'da Fransız Büyükelçiliği'nin yayınladığı *Bulletin des Novveles'dir*. İlk özel gazete ise 1801'de İzmir'de Alexander Blacque tarafından basılmış ve *Spectateur Oriental* adıyla yayınlanmıştır.⁴ 30 yıl sonra yani, 1831 yılında ise Türkçe yayınlanan ilk gazete olan ve resmi gazete niteliği taşıyan, 'Takvim-i Vakayi' yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin, haftalık olarak yayınlanması amaçlanmasına rağmen yılda en çok 15-20 sayı çıkartabilmiştir. Zaman zaman çeşitli

³Nabi Avcı, *Kitle Kültürü Enformatik Cehalet*. (Üçüncü baskı. Ankara: Rehber Yayıncılık,? (1. ve 2. baskı tarihi: 1990)). s. 93,94.

⁴L.Doğan Tılıç, *Utaniyorum ama Gazeteciyim* (İstanbul, İletişim Yayınları, 1998). s. 78.

nedenlerle kapatılan gazetenin yayın hayatı, İstanbul Hükümetiyle birlikte sona ermiştir. Türkiye’de ikinci Türkçe gazete ise William Churchill isimli bir İngiliz tarafından 1836’da yayınlanmaya başlamıştır. Diğer yandan Türkiye basın tarihi birçok kaynakta devlet yönetiminde olmayan ilk gazete olan ve Şinasi ile Agah Efendi tarafından kurulan 'Tercüman-ı Ahval' ile başlatılır. Gazete 1860’da yayın hayatına başlamış ve 1866’da sona ermiştir. 1862’de Şinasi tek başına 'Tasvir-i Efkâr' gazetesini çıkarmaya başlamış ve gazete 835 sayı yayımlanmıştır.⁵ Cumhuriyet döneminde etkin olan gazetelerin kökenleri II. Meşrutiyet Dönemi'ne değin uzanır. Meclisin açılması ile birlikte ulusal bir basın içinde çalışmalar başlamış ve Atatürk 1920’de yayınlanmaya başlanan Hakimiyet-i Milliye gazetesinin isim babası olmuştur. Daha sonra 'Ulus' adını alan gazete, CHP'nin remi organı olarak işlev görmüştür. Cumhuriyet tarihinin ilk 57 yılına yani 1980’li yıllara kadar olan döneme 'Hürriyet', 'Cumhuriyet' ve 'Milliyet' gazeteleri damgalarını vurmuşlardır. 1948 yılında yayınlanmaya başlayan Hürriyet ve ardından Milliyet ile Türk basını belli partilerin yayın organı olarak yayımlandığı dönem sona ermiş ve kitle gazeteleri dönemi başlamıştır. 1960’lı yıllarda ülkeye modern baskı teknikleri getirilmiş ve yazılı medyanın tipo baskıdan ofsete, siyah-beyaz fotoğraftan renkli fotoğrafa, mürettiphaneden pikaj-montaj setlerine geçişi, gazete yayıncılığına yeni bir ifade kazandırmıştır. Hürriyet, 1960’larda, tirajı bir milyonu geçen ilk Türk gazetesi olmuştur.⁶

Fransızca *tirage* sözcüğünden gelen tiraj, herhangi bir basımın -gazete kitap veya dergi- bir seferde basılan nüshalarının tümüne verilen addır. Bu basımın okur tarafından tüketilen miktarı ise net satış rakamı olarak adlandırılır ve net satış rakamları ile

⁵Hıfzı Topuz, 100 Soruda Başlangıcından Günümüze Türk Basın Tarihi (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1996). s.7-13.

⁶Tılıç, a.g.e., s.70,80.

tiraj arasında her zaman bir paralellik vardır. Türkiye’de yayımlanmakta olan ulusal gazetelerin, 2001 yılı Ocak ayına ait aylık tirajları şöyledir:

Akit	: 3.901.787
Cumhuriyet	: 2.576.807
Dünya	: 1.19.297
Ekonomi	: 16.726
Finansal Forum	: 858.875
Gözcü	: 6.261.420
Hürriyet	: 23.669.226
İstanbul	: 385.709
Milliyet	: 12.776.503
Ortadoğu	: 726.505
Posta	: 14.667.225
Radikal	: 2.070.759
Sabah	: 17.484.713
Star	: 9.427.083
Takvim	: 7.044.564
Türkiye	: 13.321.522
Yeni Asya	: 453.370
Yeni Şafak	: 2.217.468
Zaman	: 6.876.188 ⁷

Gazeteler, genel olarak 'fikir gazeteleri' ve 'popüler gazeteler' olarak adlandırılan iki başlık altında toplanırlar ve içinde yer aldıkları başlıkla da doğrudan ilintili olarak birçok farklı türde haber içerirler. Haberin türü ne olursa olsun her türlü haber söylemi ideolojik kodlar içerir. Çünkü anlam, söylem içindeki üretimdir. Herhangi bir kelime ya da kimi zaman cümlelerin düzanlamı, yerini haber söyleminde yananlama/yananlamlara bırakır. Yananlamların

⁷Basın İlan Kurumu İlan Kontrol Hizmetleri Müdürlüğü.

eklemlendiği fikir bütünlüklerine baktığımızda ise ideoloji ile karşılaşırız. Tüm ideoloji kuramları, her türlü iletişimin ve tüm anlamların toplumsal ve siyasal bir boyutu olduğunu ve ne iletişimin bir türünün ne de herhangi bir anlamın toplumsal bağlamları dışında anlaşılamayacaklarını vurgular. Klasik Marksizm ile başlayan ideoloji tartışmalarının tümünü hesaba katan bir bakışla, ideolojiye dair söylenebilecek ilk şey, ideolojinin dışında olmanın mümkün olmadığıdır. Bir olayı ya da bir tarihsel olguyu tanımlamada seçilen sözcükler ve kavramlar aynı zamanda bazı tarihsel/toplumsal süreçleri nasıl kavramlaştırdığımızı ve kurguladığımızı anlatan anahtarları oluştururlar, bu bağlamda belirli bir dönemde üretilen söylemlerin incelenmesi ideolojinin kodunun çözümlenmesini sağlayacaktır.⁸ Medya yalnızca siyasal haberler ve yorumlarla değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ya da magazinsel haberleri ve değerlendirmeleriyle de ulaştıkları kitlelerde düşünceler oluşturur. Ekonomi sayfasında yer almayan ya da ekonomi haberi olarak nitelenmeyen bir haberin satır aralarından hareketle ulusal ekonomi politikalarına ilişkin bilgi edinmek ya da farklı sınıfsal kökene sahip bireylere/gruplara ilişkin haberlerin sunumunda kullanılan ifade biçimlerini inceleyerek toplumsal sınıflara dayalı iktidar ilişkilerini çözümlmek mümkünken, bir magazin haberinden hareketle de örneğin, egemen ideolojinin cinsiyet tutumlarına ilişkin boyutunun kodunu çözümlmek mümkündür.

Diğer yandan kitle iletişim araçlarında haber aktarımı –ya da gerçeğin yeniden tanımlanarak aktarılması- salt konuşma dili dolayısıyla olmaz. Farklı kitle iletişim araçları farklı kodlar kullanarak haber dilini oluştururlar. Bu, gazete için yazının yanı sıra fotoğraftır. Her gazete aktardığı haberi taşımasını istediği

⁸Nuran Erol, "Söylem Olarak İdeoloji: New York Times Örneği". **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı: 67 Güz 1995. ss: 199-214. s.200

anlam bağlamında bir yapı içinde sunar; kırmızı ya da siyah bir yazı rengi, büyük ya da küçük puntolu bir üst başlık, bir veya daha fazla alt başlık, büyük ya da küçük bir fotoğraf ve hatta fotoğrafın siyah-beyaz ya da renkli olması ve/veya fotoğraflanan kare ve/veya fotoğraf içine ya da dışına yerleştirilen söz dizimi haberin taşıması istenen anlamı kurar. Diğer yandan her söylemin anlam taşıması gibi fotoğraftaki görüntü düzlemi de bir anlam taşır. Sözcüklerin ya da cümlelerin düzanamlarının dışında yananlam taşımaları gibi fotoğrafta yer alan nesnelerde sadece nesnenin anlamını taşımaz, başka anlam ve kavramlara gönderme yaparlar. Bir gazete için fotoğrafın sahip olduğu en önemli özellik, verilen haberin inandırıcılığında oynadığı roldür. Derman'a göre, bu inandırıcılığın en önemli nedeni, fotoğrafın teknik olarak üretiliyor olması başka bir ifadeyle görünürde insan müdahalesi taşımıyor olmasıdır. Ona göre anlam ve görüntü arasındaki ilişki yüzeysel olarak, başka bir ifadeyle deklanşör üzerindeki bir parmak hareketi ile sağlanan neden-sonuç ilişkisi olarak görülmemelidir; deklanşöre her basıldığında yeniden üretilmiş bir gerçek, bir kurgu yaratılır.⁹ Görsel ve belgesel bir nitelik taşıyan fotoğraflar gazetelerde söylenenlerin kanıtı olarak sunulurlar. Fotoğrafla insanlar haberin tanıkları olurlar ya da haberin tanığı olduklarına inandırılırlar. Önemli olan nokta fotoğrafın gerçeği ve hatta bütünü temsil ettiğine dair geliştirilen anlayıştır. Göstergebilimsel bağlamda düzdeğişmece olarak adlandırılan bütünü temsil etme sürecinde, okur fotoğrafta yalnızca bir anlık karesini -ve bu karenin de aslında önce fotoğrafçı ardından da görsel yönetmen tarafından düzenlenmiş formunu- görmesine rağmen fotoğrafın olayın bütünlüğünü temsil ettiğine inanır/inandırılır. Oysa fotoğrafın anlamı çekildiği açıdan baskı rengine; gazetede yer verilen

⁹Ihsan Derman, *Fotoğraf ve Gerçeklik* (İstanbul: Ağaç Yayınevi, 1991). s.73.

ebatlarından fotoğrafı betimleyen bir ifadenin var olup olmamasına; böyle bir ifade varsa içeriğine ve hatta yerine değin bir çok etmen tarafından belirlenir. Başka bir ifadeyle bir fotoğraf, kamerayı kullanan kişinin ideolojisi tarafından belirlenir ve buna gazetede yayımlanan haber fotoğrafta bir de görsel yönetmen, sayfa sekreteri, editör gibi medya profesyonelleri dolayımı ile gazetenin ideolojisi eklenir. Fiske, Barthes'in fotoğraf altında kullanılan ifadenin işlevini betimlemek için 'demirleme' terimini kullandığını aktarır. Bu ifadeyle 'çok anlamlı'¹⁰ olan görsel imgelerin gösterilenler zincirinin sabitlenmesi sağlanır. Ayrıca demirleme ile fotoğraf adlandırılır ve bu adlandırma fotoğrafın ne olduğunu okura basitçe söyleyerek onu deneyimlerimizin içine doğru(!) biçimde yerleştirmemize yardımcı olur. Sözcükler ikinci düzeydeki okumayı yönlendirir, başka bir ifadeyle fotoğrafı nasıl okumamız gerektiğini belirtirler. Fiske ayrıca Hall'un bunu sözcüklerin okuyucuları 'yeğlenen okuma'ya doğru yönlendirmesi olarak tanımladığını da aktarır. Yeğlenen anlam, fotoğrafın olası devrimci anlamlarını önleyerek olası tehlikeli bir bağlantıyı engeller.¹¹ Diğer yandan altı çizilmesi gereken önemli bir konu bir fotoğrafın farklı toplumsal kesimlere farklı anlamlar ifade edebileceğidir. Çünkü, her bir izleyici, kendisine iletilen mesajları kendi kültürel birikiminden yola çıkarak anlamlandıracaktır.

İnal, haber metinlerinin cümleler arasındaki anlam ilişkisi açısından incelendiğinde açık nedensel ilişkilerin çoğu kez olmadığını gördüğünü belirtmektedir. Ona göre nedensel ilişkiler ya örtük bir biçimde ya da işlevsel bir ilişki ağıyla kurulmaktadır. Metin içinde bu anlam ilişkileri ne kadar gizlenirse ardında yatan ve

¹⁰Çok anlamlılık, gösteren-gösterilen özdeşliğinden kaynaklı olarak bir gösterilenler çoğulluğunun sabit olmayan bir süreçte belirli gösterenlerle birleştirilmesinin kaçınılmaz sonucudur ve bir işaretin birden çok anlam taşıdığını ifade etmek için kullanılır. Bu süreç gösterenin çok anlamlılığından değil kullanıldığı bağlamların farklı oluşundan kaynaklanır.

¹¹Fiske, a.g.e., s.146,147.

oydaşmaya dayanan siyasal kültürel yapı okuyucu tarafından o kadar ortak referans çerçevesi oluşturmakta ve yeniden kurulmaktadır.¹² Aslında her sözcük kendini söylenmeden destekleyen ilkeler bütününe bir göndermede bulunur. Bir haber söylemindeki ifadenin kavranması, dünya hakkında ifade edilmemiş ve sorgulanmaksızın kabul edilen bilgilerden oluşan bir bütünsel çerçeveyi gerektirir. İfadenin betimleyici biçimi ise bu ifadenin içinde gömülü olduğu mantığı görünmez kılar. Böylece gerçek değeri kazanan bu ifadeler kendi kendilerine işliyormuş gibi görünür. Hall, bir ifadenin basit bir ampirik ifade olarak kabul edilmesini yaratan nedenin, ifadenin taşıdığı tanınmışlık olduğunu belirtir. Ancak bu tanınma ifadenin altındaki gerçekliğin değil, bağımlı olduğu temel öncüllerin sorgulanmaksızın kabul edilmesinin bir tür onaylanmasıdır der ve bu argüman ile klasik maddeci Marksist yaklaşımın ideolojilerin nasıl işlediklerine ilişkin tanımlamasının bağlantılı olduğunu söyler. Nitekim Marx, ideolojinin şeylerin görünüş düzeyine dayanarak ve kendi öncüllerinin zaten bilinen kesin doğrularmış gibi sunup gizleyerek işlediğini savunmuştur.¹³

Laclau 20. Yüzyılın entellektüel tarihinin 'analitik felsefe', 'görüngübilim' ve 'yapısalcılıktan oluşan üç entellektüel geleneğin yükselmesini sağlayan üç doğrudanlık yanılsaması: kavram, görüngü ve gösterge temelinde oluştuğunu söyler.¹⁴ Gösterge çerçevesinde yapılan bilimsel araştırmalar, dilin yalnızca bir

¹²Ayşe İnal, "Yazılı Basın Haberlerinde 'Yapısal' Yanlılık Sorunu". **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı: 67 Güz 1995. ss.111-136. s.120

¹³Stuart Hall, "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü". **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük (İstanbul: Ark Yayınevi, 1994, ss:57-103). s.81, 82,84.

¹⁴Ernesto Laclau, "Politika ve Modernitenin Sınırları". **Post Modernist Burjuva Liberalizmi**. Thomas D.DOCHHERTY, Jürgen HABERMAS, Richard RORTY, Ernesto LACLAU, Simon DURING ve André GORZ. Çeviren: Yavuz Alagon (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995, ss: 81-104). s.85.

iletişim aracı olmadığını, başka bir ifadeyle, yalnızca kendi dışında var olan bir anlamı taşımadığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda dil, iletişim ve bilgi aracı olmanın ötesinde, kendi başına bir gerçeğliğe sahiptir. Haberde kullanılan dil, haberin nesnel ve tarafsız olma iddiasını olanaksız kılar. Haber dilini oluşturan fotoğrafların, sözcüklerin, cümle yapılarının, yazı puntosunun, renginin veya sitilinin seçimi ise çoğu kez bir yananlamanın seçimidir. Anlamlandırma ise toplumsal bir pratiktir. Toplumsal yaşamda insanlar birbirleriyle sürekli iletişim içindedirler ve bunu sözcüklerle, giysilerle, yiyeceklerle, ev dekorasyonlarıyla, başka bir ifadeyle göstergelerle yaparlar. Sözcükler ya da giysiler tek başlarına birer nesne oldukları için değil, gösterge oldukları için bilgi iletirler. Leach'ın ifadesiyle, örneğin "işveren çalışana ücret ödemesi yaptığında, etkinlik tarafların göreli konumunun göstergesidir".¹⁵

İleri kapitalist toplumlarda tek ilişki biçimi sınıf ilişkisi değildir; ulus devletler, etnik gruplar, cinsler, dinler ya da dinsel mezhepler arasındaki ilişki salt sınıf ilişkisine indirgenemez. Hegemonik ilişkilerde sınıfsal konumun önemi reddedilemez ancak örneğin cinsel ayrımcılık salt sınıfsal konumla açıklanamaz. Bütün toplumlar sınıf, statü ve güç bakımından eşitsizdir. 'Eşitlik', bir kavram olarak modern bir fikirdir ve modern analizlere özgü bir kullanımdır. Eşitlik ilkesine bağlı olan modern toplumlarda ampirik eşitsizlik sürer ancak meşru addedilmez. Kapitalist toplumlarda, kapitalizmin siyasal yapısı için gerekli olan eşitlik ile ekonomik sistemin temelini oluşturan eşitsizlik çelişir. Bu çelişkiyi barındıran kapitalizm dolayısıyla istikrarsız ve tutarsız bir toplum sistemidir.¹⁶

¹⁵Edmund Leach, **Lévi-Strauss**. Çeviren: Ayla Orta (İstanbul:Afa Yayıncılık, 1985). s.47,48.

¹⁶Bryan Turner, **Eşitlik**. Çeviren: Bahadır Sina şener (Ankara:Dost Kitabevi, 1997). s.29.

Aslında kapitalizmin ya da kapitalist dünya ekonomisinin başlangıcında -belli noktalarda- daha eşitlikçi bir yapılanma söz konusuydu. Örneğin farklı genetik tipler, kapitalist dünya ekonomisinin gelişiminin başlangıcında çok daha homojendiler. Kapitalizm, Avrupa'daki başlangıç noktasından yayıldıkça ırksal kategoriler bazı etiketler altında belirginleşmeye başladı. Bunun önemli bir nedeni merkezi ve çevresel üretim süreçlerinin yoğunlaşmalarının giderek daha oransız bir hale gelmesiydi. Wallerstein; "ırk ve dolayısıyla ırkçılık, eksenel işbölümüyle ilişkili olan coğrafi yoğunlaşmaların dışavurumu, itici gücü ve sonucudur" der.¹⁷

Birçok farklı bağlamda tanımlanan modernizm kavramının tüm tanımlarının ortak noktası, geleneksel toplumsal motiflerin hakim olduğu ve tarımsal üretim tarzına dayalı bir yapıdan, sanayileşmiş ve kentleşmiş bir yapıya geçişi vurgulamasıdır. Bu geçişle birlikte sosyal yapı da dönüşmüş; okur-yazarlık oranı artmış, kitle iletişim araçları güçlenmiş, farklılaşma, uzmanlaşma ve kurumlaşma gibi olgular gündeme gelmiştir. Ancak, modernleşme sürecinde geleneksel kültür ve yapının tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Modernizm, geleneksel toplumsal yapılanmalara özgü dinamiklerin bir çoğunu dönüştürürken bir kısmını salt değiştirmiş, bir kısmınıysa olduğu gibi barındırmıştır. Dolayısıyla modernleşme olarak adlandırılan olgunun temel faktörü sanayileşme olarak görülmekte, şehirlerin büyümesi ve yaygınlaşması ile bilimin ve teknolojinin gelişmesi ve teknik personelin ortaya çıkması buna eşlik etmektedir.¹⁸ İleri kapitalist toplumlara yönelik analizlerde, 1970'li yıllar ve sonrası, toplumsal yapının geçirdiği değişikliklere

¹⁷Immanuel Wallerstein, "Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik", *İrk, Ulus, Sınıf*. Immanuel Wallerstein, Etienne Balibar. Çeviren: Nazlı Ökten. (İkinci baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 1995, ss. 91-108). s.102.

¹⁸Aytekin Yılmaz, *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar* (Ankara: Vadi Yayınları, 1995). s.67.

dayanan toplum tartışmalarının gündemi oluşturduğu yıllardır. Yaşanan toplumsal değişim ve dönüşüm tek bir şekilde nitelenmemiş, en genel çerçevede 'sanayi sonrası toplum' ve 'post-modern toplum' olarak adlandırılmıştır. Sanayi sonrası yaklaşımı, toplumun yapısal dönüşümünü ve bu dönüşümün sosyal sonuçlarını ele alırken, post-modern toplum yaklaşımcları zihinsel ve düşünsel olgulara daha çok vurgu yaparak toplumun temelinde bir kırılma olduğuna işaret etmişlerdir. Sanayi sonrası toplum yaklaşımında toplum, ağırlıklı olarak ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla ele alınmakta, gelişmeler olumlu bir nitelendirmeye değerlendirilmektedir. Sanayi sonrası toplum yaklaşımını benimseyen Daniell Bell toplum analizini; tarım, sanayi ve sanayi sonrası toplum ayrımıyla kurar. Bell, sanayi sonrası toplum kavramıyla mal üretiminden hizmet üretimine geçişi anlatır. Sosyal yapıdaki ilişkilerle ilgilenen Bell, bu değişimi olumlu bir perspektifte ele alır ve endüstri ötesi toplumun bilgi çerçevesinde organize olduğunu savunur.¹⁹ Bell'e göre sanayi öncesi toplumda toprağın yerini makina, sanayi sonrası toplumdaysa makinanın yerini bilgi almıştır.²⁰ Bell'e göre, bugünkü toplumu bölen temel eksen üretim araçları sahipliği değildir ve bu eksenin bürokratik ilişkilerde aranması gerekmektedir. Çünkü mülkiyet sahipliği, toplumsal güç odağı olmaktan çıkmış ve kontrol gücü yöneticilerde yoğunlaşmıştır. Daha çok hizmet sektörü içinde yoğunlaşan yeni orta sınıf ile birlikte emek-sermaye çatışmasının yerini statü grupları; ırksal, dinsel ve dilssel çıkar grupları; toplumsal sorunlar almıştır.²¹ Sanayi sonrası toplumun birinci özelliği imalatın gittikçe hizmete dayalı mesleklerle yer değiştirmesidir. Bell, Hizmet sektörü terimi içine tüm biçimleriyle -ticaret, finans, sigorta; personel,

¹⁹İlker Belek, "Postkapitalist" Paradigmalar (İstanbul: Sorun Yayınları, 1997). s.142,143.

²⁰Yılmaz, a.g.e., s.92,93.

²¹Belek, a.g.e., s.129.

profesyonel iş ve yönetim hizmetleri; genel hükümet gibi- beyaz yaka uğraşlarını dahil eder. İkinci özellik ise bu tip mesleklerin el emeği gücünden ziyade bilgi donanımı gerektirmesidir. Sanayi sonrası toplum yaklaşımını benimseyen bir başka düşünür olan Huntigton'a göre sanayi sonrası toplumu sanayi toplumundan -ya da modern toplumlardan- ayıran altı özellik vardır: (1)hizmet sektörünün hakimiyeti, (2)beyaz yakalı işçilerin artışı, (3)toplumsal yaşamda fabrikaların yerini önem bakımından üniversitelerin alması ve düşünce kuruluşları ile enformasyon yaratan ve dağıtan kurumların önem kazanması, (4)refahın artması ve zenginliğin yayılması, (5)eğitimin artması ve yayılması, (6)protestan çalışma ahlakının yerini yaşam kalitesine dönük insani değerlerin alması ve yeni burjuva sonrası değer yapısının ortaya çıkması.²²

Post-modern toplum yaklaşımını benimseyenler de, sanayi sonrası toplum yaklaşımının dayandığı olguları referans alırlar. Örneğin Lyotard, post-modern toplumun yapısını bilgisayar, enformasyon ve bilimsel bilginin oluşturduğunu söyler ve bu yeni toplumsal yapının kültürünü, post-modern olarak adlandırır.²³ Post-modern analizlerde sınıf olgusu toptan reddedilmez. Buna göre işçi sınıfı ve burjuvazi şeklindeki endüstriyel büyük kutuplaşma etkisini yitirmiş ve onun bıraktığı boşluk yeni orta sınıf olarak adlandırılan ve daha çok meslek, cinsiyet, ırk gibi sınıf dışı dinamikler üzerinde etkili olan amorf(şekilsiz) bir yapı tarafından doldurulmuştur. Bu bağlamda üretimde yer alış konumu tarafından belirlenen sınıf yapılarının yerine sosyal nitelikte yapılanmalar konulmuştur. Ancak bu adına sınıf denmese de üretim sürecindeki ekonomik konumları nedeniyle birbirlerinden nesnel olarak farklılaşan grupların varlığını tümünden bir reddediş anlamına gelmez. Diğer yandan yeni bir orta

²²Yılmaz, a.g.e., s.93,94.

²³Aynı, s.98.

sınıfın oluşacağı ve devrimi engelleyeceği tezi Weber ile ortaya konan bir geçmişe sahiptir.²⁴

Bu yeni dönemi ve toplumun geçirdiği önemli değişiklikleri ifade etmek için 1980'lerin sonunda kullanılmaya başlanan bir diğer terim, 'post-fordizm'dir. Terim, dünyanın yalnızca nicelikte değil, nitelikte de değiştiğini ifade etmektedir. Bu bakış açısı bağlamında ileri kapitalist toplumlar bugün bölünmüşlük, farklılaşma ve parçalanmışlıkla karşı karşıyadırlar. Bu durum modern kitle toplumlarını niteleyen homojenleşme ve standartlaşma ile tam bir tezat oluşturur. Post-fordizm terimi, Henry Ford'un kurduğu otomobil fabrikasında uygulanmaya başlanan ve buradan tüm kapitalist işletmelere yayılan seri imalat teknolojisinin -ya da Fordizm'in- yerini esnek üretimin aldığıının ifadesidir. 1960'larla başlayan bu yeni dönem standartlaşmış ürünler ve Taylorist örgütlenmeden bambaşka bir dönemi anlatır ama ifade ettiği şeyler bununla sınırlı değildir, aynı zamanda derin toplumsal ve kültürel değişimleri ifade de eder. Bu yeni yapıda eşitsizlik potansiyeli artmış, yeni toplumsal hareketler ve yeni kollektif kimlikler ortaya çıkmış, demokratik yaşam ve kültür aşınmış, ulus devleti aşan ve aynı zamanda yavaşlatan etnik sorunlar öne çıkmıştır.²⁵ Habermas'a göre, artık sınıflar kapitalizmin sürekliliğini tehdit eden gerilimin kaynağı değildir. Yeni dönem teknolojik olarak yönetilen kapitalizm dönemidir. Bu dönemde, 'refah devleti' ortaya çıkmış ve sınıf çatışması zayıflamıştır. Ancak bunun yanında çatışma varlığını korumakta ve artık yeni muhalif gruplar arasında ortaya çıkmaktadır. Bu hareketler kaybedilen değerleri yeniden keşfetmek veya varolan değerleri dönüştürmek amacıyla olan yeni toplumsal hareketlerdir. Ekonomik ve dini uyanış hareketleri ile kadın

²⁴Belek, a.g.e., s.202

²⁵Yılmaz, a.g.e., s.109-111.

hareketleri bunun örnekleri olarak gösterilebilir.²⁶ Habermas'ın yanı sıra diğer Frankfurt Okulu kuramcıları da, kitle toplumu ve kültürüne yönelik olarak geliştirdikleri teoride, kapitalizmin gittikçe merkezileşirken, toplumsal yapısının adım adım atomlaştığını savunmuşlardır. Kapitalist üretim tarzının ayrılmaz bir parçasını oluşturan merkezileşmiş bir devlet aygıtının egemenliğinde tüm kapitalist toplumların benzer bir yapıya ve ideolojiye sahip olduğuna dair argüman, Frankfurt Okulu'nun başlıca temalarından birisini oluşturur. Frankfurt Okulu üyelerine göre gelişmiş ve tekelci kapitalizm evresine gelmiş olan kapitalizmde, siyasal otoritelerin rasyonelliği azalmakta hatta ortadan kalkmaktadır. Kapitalizm tekelci yönde evrimleştikçe, liberal siyasi ve hukuki kurumların yerine gittikçe totaliteryan kurumlar geçmiştir.²⁷ Habermas gibi, sınıf ilişkilerinin 19. Yüzyıl kapitalizminin temeli olduğunu ancak ileri kapitalist aşamada geçerliliğini yitirdiğini söyleyen Marcus'a göre de, 19. yüzyıl kapitalizminin tek boyutlu ya da totaliter bir rejime dönüşmesi sınıfları ortadan kaldırmamış ve Marx'ın tanımladığı sınıf sömürsü de kaybolmamıştır. Ancak sınıf çatışması biçimini etkili bir biçimde zayıflatmıştır. Tek boyutlu toplumlarda meslek sendikaları ve partiler, mevcut sisteme entegre olmakta ve sisteme hiçbir alternatif sunmamaktadır.²⁸

İleri kapitalist toplumların barındırdığı tüm değişimleri ve 1970'lerden başlayarak gittikçe güçlenen değişimci tezleri (bilgi ekonomisi, teknokratik çağ, post-modernizm, post-endüstriyel dönem, burjuva sonrası toplum, uygarlık sonrası toplum, disorganize kapitalizm,...) kapsayacak bir formda Belek, 'post-

²⁶Jürgen Habermas, **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**. 4. baskı. Çeviren: Mustafa Tüzel (İstanbul: YKY Yayınları, 2001). s. 56-59.

²⁷Martin Jay, **Diyaletik İmgelem**. Çeviren: Ünsal Oskay (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989). s.180.

²⁸Anthony Giddens, **İleri Toplumlarda Sınıf Yapısı**. Çeviren:Ömer Baldık (İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999). s.347.

kapitalist toplum' terimini kullanır.²⁹ Belek'e göre yeni orta sınıf olarak adlandırılan toplumsal kategorinin hareket alanı -ya da yeni toplumsal hareketler-, sınıf paradigmasının yerini almıştır. Anti-nükleer, ekolojik, feminist, ırksal, dinsel hareketlerin tümü bu başlık altında toplanmaktadır. Belek, Pakulski'nin bu hareketleri üç ekseninde açıkladığını aktarır. Bu eksenlerden ilki 'jenerasyon'dur ve II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Jenerasyon kavramı, farklı sınıflardan bireyleri aynı hareket içinde bütünleştirdiği için sınıf kavramına göre daha açıklayıcıdır. İkinci eksen 'statü politikaları'dır. Kavram, işçi ve burjuva sınıfları arasındaki çatışmaların yerini statü grupları ve blokları arasındaki çatışmanın aldığını ifade eder. Ancak kavramın zayıf noktası, yeni toplumsal hareketlerin salt statü grubunu aşacak daha geniş bir kapsama sahip olmasıdır. Üçüncü eksen, 'sivil toplum'dur. Kavram, yeni toplumsal hareketlerin odağının politik değil sosyo-kültürel olduğunu ifade eder. Sivil toplum bağlamında yeni toplumsal hareketler, devrim yerine yapısal reformları hedeflemekte ve sendika veya partiler aracılığıyla savaşmak yerine toplumu enine kesen doğrudan katılımcı birlikleri oluşturmaktadır.³⁰

Tüm modern siyasal yapılanmaların ve her önemli modern siyasal kuramın belli bir eşitlik fikri vardır. Turner, siyasal kuramlarda genellikle dört eşitlik tipi belirlendiğini söyler; varlıksal eşitlik, fırsat eşitliği, şartlarda eşitlik ve sonuçlarda eşitlik. Varlıksal eşitlik fikrinin en belirgin örneği dinlerde görülür ve Tanrı önünde herkesin eşit olduğu fikrine karşılık gelir. Diğer yandan Marksist felsefe de, tüm insanların bilme yeteneğine sahip bilinçli özneler olması -ya da daha tanımsal bir ifadeyle praxis- fikriyle bu tür bir eşitliği vurgular. Modern eşitlikçilikte varlıksal eşitlik kavramına neredeyse hiç rastlanmaz. Fırsat eşitliği, herkesin

²⁹Belek, a.g.e., s.'Giriş' bölümü.

³⁰Aynı, s.135,136,137.

toplumsal kurumlara girme hakkına sahip olması ve bu hakkın evrensel esaslarla belirlenmesidir. Fransız ve Amerikan devrimlerinin mirası olan bu anlayış modern toplum kuramında bir toplumun meslek yapısının kişisel meziyetler temelinde oluşması – ya da daha tanımsal bir ifadeyle meritokrasi- anlayışının doğmasına zemin hazırlamıştır. Şartlarda eşitlik fikri, fırsat eşitliği ile yakından ilişkilidir ve rekabet ortamında kişisel becerilerin başarı için kullanılmasının yetmeyeceğini savunur, bu anlayış bağlamında, aynı zamanda yarışa eşit noktadan başlanması gereklidir. Çünkü, başlangıç noktasında bir eşitlik söz konusu değildir, örneğin işçi çocukları yarışa ailelerinden miras kalan eksikliklerle başlamaktadır. Sonuçlarda eşitlik ise en radikal eşitlik fikridir. Başlangıçtaki eşitsizlikleri bir netice olarak toplumsal eşitliklere dönüştürmeyi savunur ve kadınlar, çocuklar, ya da etnik azınlıklar gibi ayrıcalıksız gruplar lehine fırsat eşitliği yaratmayı amaçlar. Ancak şartlarda eşitlik ve fırsat eşitliği fikri rekabete dayalı toplum yapısında imkansızdır, çünkü yarış herkes kazanamaz. Diğer yandan eşitlik karşıtı savlar toplumsal eşitliği sağlayacak bir siyasal programın uygulanabilir olmadığını, çünkü totaliter ve otoriter bir rejimi doğuracağını savunur, bu bağlamda toplumsal gelişme ve ilerleme için toplumsal eşitsizlikler gereklidir. Anlamlı bir eşitliğin bedeli bireysel başarıyı ikincil kılacak bir despotizmdir ve eşitlik yaratmak için yapılacak düzenlemeler, özgürlük öğretisiyle çelişir. Ancak Turner bu eşitlik karşıtı savın sorunlu olduğunu belirtir ve özgürlük ile eşitlik arasında kaçınılmaz bir çatışma olmadığını savunur.³¹

Sosyolojik bir bağlamda, toplum analizinde eşitlik ilkesini derinlemesine sorgulayan ilk düşünür Marx'tır. Marx'a göre eşitsizlik burjuvazinin ideolojisi ve temelde bireylerin bir niteliği değil bir bütün olarak toplumun bir özelliğidir. Toplumsal yaşamda

³¹Turner, a.g.e., s.35-40.

'eşitsizliği' vurgulayan Marx, toplumsal yapıyı altyapı ve üstyapı ikiliğinde analiz eder. Teknolojik ve insani kaynaklar da dahil olmak üzere, ekonomi altyapıyı; kültürel, ideolojik, politik pratikler ile kurumlar da üstyapıyı oluşturur. Üretim ilişkileri ekonomik yapıya içkindir ve üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında denk bir ilişki vardır, üstyapı ise bir gölge fenomendir.³² Önemli olan nokta, Marksist analizde altyapının aynı zamanda egemen olan yapı olarak kavranmasıdır. Marx'ın kapitalizmde ideoloji kavramını işlerken ele aldığı çelişkilerin tümü, kapitalizmin temel çelişkisinin dışı vurumu veya bundan kaynaklanan çelişkilerdir. Bu çelişki, somut bir ifadeyle, kapitalist üretim sisteminin özüne içkin olan emek-sermaye çelişkisidir. Artı değer üretimi ve artı değere el konulması, üretim hattında gerçekleşir ama emek ve sermaye ile ilk kez piyasa aracılığıyla ilişki kurar. Piyasa aracılığında gerçekleşen bu ilişkide, sermaye ve emek eşdeğerleriyle değiştirilen adil ve eşit bir alışveriş gibi görünür ve böylece üretim süreci ve artı değer sömürüsü 'adil ücret', 'eşitlik', 'özgürlük' gibi ideolojik kalıplara kaynaklık eden piyasa işlemleriyle gizlenmiş olur. Yüzeyden bakıldığında, özgür bireyleri piyasada eşdeğerleri serbestçe takas eder gösteren bu alış-veriş, üretim sürecinde saklı olan artı değer sömürüsünü gizler ve doğal olarak hem kapitalistin hem de işçilerin beyinde eşitlik ve özgürlük gibi kapitalist ideolojinin temel dayanaklarının yeniden üretilmesini sağlar.³³ Marx'a göre eşitlik, işbölümünün kaldırılmasıyla elde edilecektir. Marx'a yönelik eleştiriler daha çok sınıf çözümlemesine yöneliktir ve genellikle Weber'in analizleri bir karşıt seçenek olarak sunulur. Weber de sınıfları açıklamak için mülk sahipliği ve mülksüzlükten yola çıkmakta ancak eğitim ve mülkiyete göre belirlenen çok sayıda

³²Alan Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**. Çeviren:Osman Akınhay (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998). s.106.

³³Jorge Larraín, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**. Çeviren: Neşe Nur Domaniç (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995). s.25,26.

sınıf ayrımı yapmakta ve bir statü grupları analizi getirmektedir. Weber toplumsal sınıfları, statü gruplarını ve siyasal partileri bir topluluktaki gücün üç ayrı boyutu olarak tanımlar. Statü konumu, ortak bir yaşam tarzı ve tüketim kalıbıyla nitelenen gerçek toplulukları ifade eder. Marx'ın toplumu üretim ilişkileri temelli analizi yerine; tabakalaşma, bölüşüm, tüketim ve piyasa olgularını öne çıkaran Weber bu bağlamda bir sınıflar çoğulluğundan bahseder. Weber'in analiz noktası, sınıf ve statünün katmanlaşmanın iki boyutunu temsil etmesi değildir; Weber, sınıflar ve statü topluluklarının, toplum içinde gücün dağılımına ilişkin iki mümkün ve rekabetçi grup olarak biçimlendiğini ifade eder. Bu bağlamda Weber'e göre, çeşitli orta sınıf tipleri vardır.³⁴ Weber'in toplumu sınıflar, statü grupları ve meslek grupları arasındaki sonsuz bir mücadele alanı olarak tasarlaması modern eşitsizliğin incelenmesinde Marksizm'e nazaran daha kapsamlı bir zemin oluşturur. Marx'ın modern kapitalist toplumlardaki sınıflara ilişkin teorisine göre sınıfsal yapı gittikçe kutuplaşmaktadır ve kendi içinde homojen olan ve sürekli artan bir ihtilaf güden iki sınıf oluşacaktır. Marx'a göre eşit olmayan insanlara tam anlamıyla eşit davranmak ancak komünist rejimde gerçekleşecektir. Weber'e göre ise endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle birlikte küçük burjuvazi gerileyecek ve beyaz yakalı işçiler artacaktır. Sınıfı ortaya çıkaran faktör ekonomik çıkardır.³⁵ Aslında yeni orta sınıf ya da beyaz yakalı işçiler sınıfında ortaya çıkan büyümeyi Marx da Weber de analizlerine dahil etmiştir ancak bu eğilimi farklı biçimlerde yorumlamışlardır. Marx sınıf kuramını yazarken orta sınıf, küçük burjuva ya da lümpen proletaryanın farkındadır³⁶ ve bu onun sınıf

³⁴Giddens, a.g.e., s.51-53.

³⁵Stephen Edgel, *Sınıf*. Çeviren: Didem Özyiğit (Ankara: Dost Kitabevi, 1998). s.17,23.

³⁶bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*. Çeviren: Dünya Armağan(2. baskı. İstanbul: Dünya Yayıncılık,2000). s. 17,18.

modeliyle çelişmemektedir. Çünkü Marx kapitalist toplumlarda sınıfların içkin bir kutuplaşma eğilimi gösterdiklerini söylemektedir ve bu eğilim zamanla iki ana sınıfın ortaya çıkmasına yol açacaktır. Mülksüz olmalarına rağmen üretici olmayan mesleklerde istihdam edilen işçiler Marx'ın teorisinde gerileyerek devrim zamanı bir sınıfa dahil olacak belirsiz bir kitleyi oluştururken, Weber'in kapitalizmin ilerlemesi analizinde beyaz yakalılar faktörü olarak yer alır ve sınıfsal konumları itibariyle gittikçe iyileşecek ve genişleyecek bir kitle olarak tanımlanır. Weber'e göre eşitsizlik tüm insan toplumlarının bir niteliğidir çünkü toplumlar, kıt kaynaklar için verilen mücadeleye dayalıdır. Ayrıca eşitsizliğin ana boyutu güçtür. Eşitsizlik sosyalist toplumlarda da devam edecektir çünkü, ekonomik sınıflar arasındaki farklar kalksa da statü içim mücadele devam edecektir. Bu bağlamda sınıf çatışmalarının yerini de bürokratik çatışmaların alması olasıdır.³⁷

Rekabetçi piyasa koşullarında eşitsizliğin belirleyenlerinden ilki ekonomik koşullardır. Ekonomik ve politik hayatı yapılandıran tek faktör sınıf değildir ancak en önemli faktör sınıftır. İşsizlik, düşük ücret, yaşlılık, çocuk olmak gibi nedenlerle gelir sahibi olamamak ya da yeterince gelir sahibi olamamak yoksulluğu doğurur. Eşitsizliğin diğer nedeni etnik kimlik, göçmen statüsü ya da azınlık durumudur. Modern toplumların bir çoğunda ırk ayrımcılığı yaygındır ve etnik kimlik gelirin, sağlığın ve toplumsal saygınlığın başlıca belirleyenidir. Bir diğer eşitsizlik kaynağı cinsel kimliktir. Cinsel eşitsizlik özellikle mesleklerde belirgindir. Gıda, temizlik ve diğer hizmet alanlarında yoğunlaşan kadınlar mesleki hiyerarşide görece alt seviyededirler.³⁸ Kapitalist toplumlarının 19. ve 20. yüzyıllarda sanayileşmesiyle birlikte ırksal ve ekonomik eşitsizliğin meşrulaştırılmasını işini Darwincilik üstlenmiştir.

³⁷Turner, a.g.e., s.65,66.

³⁸Aynı, s.69,70.

Darwinciliğe göre, insan toplumlarında etkili olan temel biyolojik güçler vardır. Amerika'da özellikle popüler olan bu anlayış, emperyalizmin ve ırkçılığın gerekçelendirilmesinde kullanılmıştır. Eşitsizliği meşrulaştıran bir diğer ideoloji dinsel sistemlerdir. Toplumdaki eşitsizliğin niteliğini doğa üstü güçlere bağlayan bu ideolojiler özellikle cinsler arasındaki eşitsizliği meşrulaştırma işlevini yerine getirirler. Eşitsizliği meşrulaştıran üçüncü görüş ekonomi-politiktir ve kapitalist toplumun genel kültürünün temelidir. Mülkiyetçi bireycilik ile bağlantılı olan bakış, eşitsizliği toplum tanımının, başka bir ifadeyle mülkiyetçi piyasa konumunun bir parçası olarak görür.³⁹ Ekonomik eşitsizlikleri ölçmek amacıyla, sınıf analizi birimi olarak genellikle aile alınmakta⁴⁰ ve ailenin sınıfsal konumu erkeğin konumuna göre saptamaktadır. Ancak bu analiz ekonomik geliri tüm aile üyelerinin eşit paylaştığını varsayması ve kadının özgül sınıfsal konumunu gözardı etmesi nedeniyle yanlış bir ölçü birimi olabilmektedir.

Kapitalist ekonomi ya da daha iktisadi bir ifadeyle liberal ekonomi, bireysel özgürlükler adını verdiği piyasa yapısını, eşitsizlikler temeli üzerine kurmuştur. Nitekim Simmel ve Weber tarafından geliştirilen ve uzun dönem etkisini sürdüren modern analizin ardından sosyal bilimlere hakim olan post-modern toplum çözümlemelerine 'sınıf'ın yanı sıra 'toplumsal cinsiyet', 'ırk' ve 'etnisite' kavramları da dahil olmuştur. Modern analizlere özgü eşitlik kavramı ise yerini 'çeşitlilik', 'çoğulluk' ya da 'farklılık' gibi kavramlara bırakmıştır. Geç kapitalist döneme özgü ve kapitalist ideolojiye içkin söylemler eşitliği değil, farklılığı ve farklılığın biraradalığını olumlu bağlamda vurgulamak adına çoğulluğu kullanır. Nitekim post-modern bir çizgi film olan *Pokemonda*, Pocket Monster'ların(cep canavarları) sıkça kullandıkları replik;

³⁹Turner, a.g.e., s.80-88.

⁴⁰Edgel, a.g.e., s.115.

'hepimiz farklıyız, farklı yetenek ve güçlere sahibiz ama birarada mutluyuz'dur. Diğer yandan toplumsal cinsiyetler, ırklar ya da din mensupları arasındaki eşitsiz ilişkiyi merkeze alan bilimsel çalışmalarda, ekonomi merkezli sınıf eşitsizliklerini çözümlemek için kullanılan 'sömürü ilişkisi'ne 'ezilme', 'baskı' gibi kavramlar eklenmiştir. Kapitalist ideolojinin betimlenmesine yönelik olarak ise 'yanlış bilinç' yerini pek çok alanda 'hegemonya'ya bırakmıştır. Somut bir örnek çerçevesinde ifade edilecek olursa, kapitalist toplumlarda; kadın ve erkeklerden oluşan burjuva sınıfı, yine kadın ve erkeklerden oluşan işçi sınıfını ekonomik bağlamda sömürür. Diğer yandan, burjuva ya da işçi, köylü ya da kentli farketmeksizin, kapitalist toplumlardaki tüm kadınlar, kapitalizmin ataerkil yapısı nedeniyle ikincil bir konuma sahiptir ve tüm toplumsal sınıflardaki erkekler yine tüm toplumsal sınıflardaki kadınları ezerler. Kentsel mekanlarda işçi kimliği ile çalışan kadınlar ise hem sömürülen hem ezilen kitleyi oluştururlar. Öyleyse egemen olan sınıfların tek niteliği ekonomik bağlamda üretim araçlarına sahip olmak değil, aynı zamanda erkek olmaktır. Yine bu örnekten yola çıkarak sınıf, toplumsal cinsiyet, din ve ırk olarak adlandırılan toplumsal bölünmelerin tek tek olabileceği gibi içiçe de olabileceği vurgulanabilir. Somutlaştıracak olursak; bir birey bu toplumsal bölünmelere her dahil olduğunda yeni bir eşitsiz ilişki ile karşılaşır. Burjuva sınıfına dahil zenci bir erkek birey salt 'etnik' kökeni nedeniyle alt sınıfa dahil olurken aynı şartlardaki bir kadın bir yandan 'etnik' kökeni diğer yandan 'kadın' kimliği ile alt sınıfın bireyi olur; aynı kadın birey, işçi sınıfına dahil olduğu takdirde ise hem sınıfsal konumu, hem kadın kimliği hem de etnik kökeni ile alt sınıfın bir parçası yani sömürü ilişkilerinin edilgen öznesi olur. Bu ilişkilerin sürmesini sağlayan ise kapitalist ideolojidir. Hegemonya analiziyle ideoloji, rızaya dayalı olan ve sürekli tesis edilen bir bağlama taşınır. İdeoloji, karakterine yapılan olumsuz vurgu korunmakla birlikte, birden çok dinamiği

kapsayacak bir forma doğru dönüştürülür. İkinci kuşak Marksistlerden Althusser'in ideoloji çözümlemesine içkin olarak kullandığı 'çağırma' kavramı referans alınarak, egemen sınıfların kendilerine dahil olmayanları her zaman adlandırarak konumlandıkları ve alt sınıfların bu adları bir sıfat olarak taşıdıkları sürece farklılıklarının altının çizildiği argümanı pek çok analizde ve özellikle kitle iletişimine yönelik eleştirel analizlerde kullanılmıştır/kullanılmaktadır. Bu analizler ideolojinin varlığının temellerini ve sürekliliğinin dinamiklerini sorgulayan bakış açısına içkindir ve bu analizlerin ortaya koyduğu dinamik 'ötekilik' durumudur. Bu bağlamda, her bir farklı konum bir ötekilik durumuna işaret eder ve egemen sınıflar kimliklerinin öteki olmayan olarak tesis ederler. Bu ifadeyi Türkiye kamusal alanındaki ifadeleri kullanarak somutlaştırmak mümkündür; örneğin medyada hiçbir pop şarkıcısı 'heteroseksüel' olarak anılmazken, cinsel tercihi bu kalıba uymayanlar 'homoseksüel', 'biseksüel', 'eşcinsel' ya da 'lezbiyen' adlarından uygun olanının sıfat olarak kullanıldığı bir cümlede tanıtılmaktadırlar.

Mich  l   Barret, Dale Spender'in; erkeklerin dili, medyayı, yayın ve eleştiri kurumlarının kapılarını ya da daha genel bir ifadeyle, Marx'ın zihinsel üretim araçları olarak adlandırdığı şeyleri kontrol ettiğini ve temsil ettikleri çıkarların sermayenin çıkarlarından çok erkeklerin çıkarları olduğunu savunan tezini aktarmaktadır. Barret'e göre Spender'in, Marx'ın egemen grup belirlemesini genişletip, sınıftan çok cinse dayalı bir forma dönüştürmesi dolayısıyla, diğ  r toplumsal b  l  mlenmelerin öneminin kabul edilmesi bizi egemen sınıf terimiyle anlatılmak isteneni yeniden düşünmeye zorlar.⁴¹

⁴¹Mich  l   Barret, **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**. Çeviren: Ahmet Fethi (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996). s.19,20.

Gazeteler; sayfalarında yer verdikleri haberleri birçok haber arasından seçerek, bu haberlerin hangi bakış açısıyla okunacağını belirleyerek ya da bu habere dair farklı bakış açılarının içinde yer alacağı çerçeveyi çizerek egemen ideolojiye eklemlenmekte ve bu ideolojiyi yeniden üretmektedirler. Hall, medyanın yalnızca başkaları tarafından yaratılan nitelermeleri aktarmadığını; tonlama, vurgu, yerleştirme veya sergileme konusundaki kararın kendilerine ait olduğunu dolayısıyla 'durum tanımı' yaptıklarını söyler. Durum tanımları terimi, şeylerin nasıl tanımlandıklarının rızanın üretiminde önemli bir öge olduğunu belirtir. Bu terim medyanın yansıtma işlevi gördüğüne dair kavrayışı kuşkuya düşürmüş ve medyaya dair bu kavrayışı destekleyen şeffaf dil anlayışını sorunsallaştırmıştır. Gerçeklik artık verili olgular dizisi olarak görülmemektedir. Bu bağlamda medya gerçekliği yalnızca yeniden üretmemekte aynı zamanda tanımlar bu tanımlamaktadır. Bu tanımlama için kullanılan araç dilsel pratiklerdir. Yine bu pratikler aracılığıyla gerçeğin seçilmiş tanımları temsil edilir ve kurulan tanımlar desteklenir.⁴² Kitle iletişim araçlarının iletilerinin -iletebileceklerinin- alanlarına özgü sınırlılıkları vardır. Özelde yazılı basın için ilk sınır, sayfa sayılarıdır. Sınırlı sayfa sayılarında gazeteler yer verecekleri iletileri taraflı bir bakış açısıyla saptarlar. Kimi kaynaklarda gazete haberleri kırk ve hatta daha fazla türe ayrılmaktadır. Bu çalışmada, bu konudaki esnek bakış açısına dayanarak ve Türkiye'de yayımlanmakta olan çeşitli ulusal ve yerel gazetelerin farklı zamanlardaki baskıları incelenerek, on sekiz ana kategori belirlenmiştir. Bu kategoriler yöntem bölümünde ayrıca ele alınacaktır.

İnal, üç ay süreyle beş gazetenin tüm baskılarını incelediği ve bu gazetelerde spor, politika, iç politika, dış politika, ekonomi, polis adliye, sağlık, sanat ve kültür, sanat, kültürel etkinlikler, afet ve

⁴²Hall, 1994, ss:57-103, a.g.e., s.67.

kaza, hava durumu, magazin ve haber kategorilerinde kaç haber olduğunu, yüzdelik oranlarını ayrıca ilk sayfaya giren konularını ve sayısal sıralamalarını saptadığı araştırmanın sonucunda yazılı basın haberciliğinde gazetecilerin haber seçimlerinin altında üç neden yattığını saptamıştır: 1.yaygın olarak benimsenen haber değerleri, 2.yapılanmış kaynak ilişkileri, 3.gazetelerin yayın politikaları. Diğer yandan araştırma sonuçları haber seçiminde olayın olumsuzluğunun çoklukla kabul gördüğünü ve kamuoyunca tanınan kişilerinde en çok haber olan kişileri oluşturduğunu göstermektedir. 'Sokaktaki insan' ise ancak suç işlerse haber olmaktadır.⁴³ Shoemaker ve Reese de güçlülerin haberde düzenli olarak yer almasına karşılık daha az güçlü olanların haberlerde yer alabilmek için protesto, cinayet, hırsızlık gibi sapkın eylemlere girişmek zorunda olduğunu belirtirler. Aynı zamanda da gazete haberlerinin, 'sapkın' olarak nitelenen grupları genelde daha az olumlu bir muameleye tabi tuttuklarını eklerler: örneğin, statükoyu tehdit eden terör olaylarına dair haberler ile sansasyonel, olağan dışı, göze çarpan olaylar haber seçim ölçütlerinin temelini oluşturur. Medya sapkın fikirleri dışlamak yerine onları sapkınlıklarının altını çizerek sergiler. Bu bağlamda medyanın bir denetim mekanizması olarak hareket ettiği söylenebilir. Normal sürekli biçimde sapkınla yanyana gösterilerek yeniden onaylamaktadır.⁴⁴

Basın haber raporlarında toplumsal grupların nasıl temsil edildiklerini inceleyen Van Dijk; azınlıklar, göçmenler, ev işgalcileri, üçüncü dünya ülkeleri ve insanların genellikle benzer şekilde ve güçlü gruplar ile ulusların aksi yönde temsil edildiklerini

⁴³Inal, 1995, a.g.e., s. 121,122.

⁴⁴Pamela Shoemaker ve Stephen Reese, "İdeolojini Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi". **Medya Kültür Siyaset**. Çeviren ve Derleyen: Süleyman İrvan. (Ankara: Ark Yayınevi, 1997, ss. 99-136). s.105.

saptamıştır. Van Dijk bu çalışmanın genel sonuçlarını şöyle özetlemektedir: Bu ve benzer dış gruplara; 1.başat kitle medyasında daha az yer verilmektedir, 2.haber kaynağı olarak daha az kullanılmaktadırlar, 3.öncelikle 'sorun' olarak betimlenmektedirler, 4.'yetersiz' ya da 'geride' oldukları varsayılmaktadır, 5.yardım, destek ve anlayışa ihtiyaç duydukları varsayılmaktadır.^{45,46}

Kitle iletişimi, farklı çıkış noktalarından hareket edilebilecek ve birçok farklı yöntemle incelenebilecek geniş bir alandır. Kitle iletişiminin bir kolu olarak gazetecilik de kendi içinde bir başka geniş ve karmaşık alanı oluşturur. Yapılacak bir araştırmada yalnızca haber üretim süreci üzerine odaklanmak mümkünken, haber metinlerini merkeze almak da mümkündür; salt görsel ilkeler üzerinde çalışmak mümkünken, ekonomik ilişkilere yönelik bir çözümleme yapmak da mümkündür ya da araştırma nesnesi olarak medya profesyonellerini belirlemek mümkünken, okur kitlesini belirlemek de mümkündür. Bu geniş ve karmaşık alanda belirlenecek araştırma problemi öncelikle edinilmek istenen bilgiye bağımlı olacaktır. Bu çalışmada gazetelerin okuyucuya sunuldukları son aşama inceleme nesnesi olarak belirlenmiştir. Bayilerde satışa sunulan ve 'haber veren, eğiten, eğlendiren bir kitle iletişim aracı' olarak tanımlanan gazetelerin haber seçimlerinden ve sunumlarından hareketle, hangi ideolojilerle eklemlendiklerini ve bu ideolojilerin yeniden üretimini hangi mekanizmalarla sağladıklarını saptamak amaçlanmıştır.

⁴⁵Teun A. Van Dijk: "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları". **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük (Ankara: Ark Yayınları, 1994, ss. 271-327). s.305.

⁴⁶Haber medyası üzerine yapılan çalışmalardan örnekler için bkz., Ayşe Inal, **Haber Okumak** (İstanbul: Temuçin Yayınları, 1996). s. 83-85, 128-133.

Medyaya yönelik çalışmaların üzerinde en çok durduğu konulardan birisi haberde yanlışlık sorunudur. İletişim araştırmalarının başlangıcından itibaren ve uzun süre araştırmacılar medyanın toplumdaki aynası olduğu kabulünden yola çıkmış ve var olan yapıyı analiz ederek nesnel haberciliğin nasıl mümkün olacağına yönelik öneriler üretmeyi amaçlamışlardır. Eleştirel çalışmaların gelişmeye başladığı 1970'li yıllardan itibaren ise medyaya bakış 'ayna' nosyonundan uzaklaşarak/koparak, medyayı sistemle bütünleşmiş bir toplumsal kurum olarak yeniden konumlandırmıştır. Bu bakış açısı ise bir gerçeklik tanımının olamayacağını savunarak medyayı en başından taraflı olarak, üstelik mevcut egemen toplumsal yapının tarafında taraf olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda medya toplumsal gerçekliği nesnel olarak yansıtan bir araç değildir. Bu iki karşıt bakış açısından da uzaklaşarak ve her ikisinden de kopmayarak genelde medyada, özelde basında yanlışlık sorununa yönelik bir çalışma her iki bakış açısının yöntem ve tekniklerini bir arada kullanmayı gerektirir. Basının toplumsal gerçekliği bir ayna gibi yansıtmamakla birlikte onu doğrudan çarpıtmadığını da kabul ederek başlanacak bir çalışma hem varolan basının yapısını hem de bu yapının işleyiş mekanizmalarını saptamayı sağlayabilecektir.

Özetle; bu araştırmada öncelikle "tarafsızlık" olarak adlandırılan nosyon problem edinilmiş olup; bir kitle iletişim aracı olarak yazılı basına gönderme yapan, 'Türkiye'de gündem belirleme gücüne sahip ulusal gazeteler tarafsız mıdır?' sorusu çıkış noktası olarak tasarlanmıştır.

1.2. Amaç

Medyanın güçlü bir kolu olarak yazılı basının, daha özelde gündem belirleme gücüne sahip gazetelerin toplumsal formasyonu oluşturan farklı kurumlar, gruplar, sınıflar arasındaki yaşamsal alanda güç-iktidar ilişkileri bağlamında, taraf olup olmadıklarını saptamak bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu araştırma ile aynı zamanda, Türkiye kamusal alanına yönelik olarak gündem belirleme gücüne sahip olan gazetelerin, Türkiye kamusal alanı içindeki güç-iktidar ilişkileri bağlamında, konumlandıkları noktayı saptamak ve gazetelerin bu ilişkilere haber sunum ve söylem düzlemlerinde eklemlenme ve bu ilişkileri yeniden üretme biçimlerini anlamak hedeflenmektedir.

1.3. Önem

Bu çalışma ile; bir yandan içinde bulunduğumuz dönemin gündem belirleme gücüne sahip basınının haber değeri haritası ortaya konurken diğer yandan da bu haber değeri haritasına ve aynı zamanda basında yer verilen haberlerin diline bağlı olarak toplumsal yapıya ve bu bağlamda yazılı basın haberlerine hakim ideolojik kodlara ulaşmak amaçlanmaktadır. Böylece, daha sonra yapılacak bu alana içkin çalışmalara, özellikle de tarihsel süreç içerisinde basının haber değeri anlayışında ve/veya haber dilinin taşıdığı ve yeniden ürettiği haber kodlarında bir dönüşüm olup olmadığını saptamaya yönelik çalışmalara, araştırmanın bu dönemi gösteren bir kaynak olma önemine sahip olması umulmaktadır.

1.4. Varsayımlar

Olguların ve olayların açıklanmasına yönelik olan henüz test edilmemiş ve muhtemel gerçekleri içeren önermelere varsayım(hipotez) adı verilir. Bir önermenin varsayım olabilmesi için doğrulanması gerekmemekte ancak mutlaka doğrudan test edilebilirlik özelliğine sahip olması gerekmektedir. Bu araştırma için belirlenen varsayımlar şunlardır:

1. Bir kitle iletişim aracı olarak gazeteler, haber seçimlerinde tarafsız değildir.
2. Gazetelerin kullandıkları dil, tarafsız ya da nesnel değildir.
3. Gazeteler çoğunluğu değil egemen sınıf ve grupları temsil ederler.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma:

1. Hürriyet Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi ve Zaman Gazetesi ile sınırlıdır.
2. Adı geçen gazetelerin 01-01-2001 ile 31-01-2001 tarihlerini kapsayan baskıları ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Göstergebilim: Dilbilim yöntemlerini temel alan ve doğal diller dışındaki gösterge dizgelerinin anlamsal düzenlenişini araştıran bilim dalıdır.

Gösterge(Sign): Dilsel bir gösteren ile bir gösterilenin birleşmesinden doğan birimdir.

Gösteren(Signifier) – Gösterilen(Signified): Gösteren göstergenin, yazı ya da ses gibi, anlamsal simgesidir. Gösterilen ise göstergenin göndermede bulunduğu zihinsel kavramdır.

Düzanlam: Bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamıdır. Düzanlam terimi, göstergelerin ortakduyusal ve aşıkâr anlamlarına gönderme yapar.

Yananlam: Bir göstergenin sürekli anlamsal öğelerine ya da düzanlamına, kullanım sırasında katılan ikincil anlamlardır.

Eğretileme: Dizisel düzeyde gerçekleştirilen değişmece türüdür. Nitelikleri bir gerçeklik düzleminden diğerine yer değiştirerek işler.

Dil: Tüm alfabenin, kelimelerin ve cümlelerin kullanım sistemidir.

Söz: Bir alfabenin, belî kurallarının, kelimelerinin ve cümlelerinin kullanılmasıyla oluşan bireysel edimlerdir.

İdeoloji: Bir toplumsal yapının maddî koşullarından doğan ve somut sonuçları olan genel fikirler bütünüdür.

Tümevarım yöntemine dayalı olan bu yöntem araştırma nesnesinin mekanik bir parçalanmasını gerektirir. Bu yöntem bağlamında kullanılacak teknik ise 'içerik analizi sayısal veri toplama' tekniğidir. İstatistiki gruplandırmalar yapan bu teknik, çeşitli davranış ve eğilimleri gösteren anahtar kelimelerin ya da birimlerin bir listesinin çıkartılarak belgede kaç kez tekrarlandığının tespit edilmesini ya da bir anlam bütünlüğü oluşturan kategorilerin cümle/paragraf ölçüsünün saptanmasını içerir. İçerik analizi sayısal veri toplama tekniği bu araştırmada, gazetelerin hangi tür ve nitelikteki haberlere ve hangi oranlarda yer verdiğinin sayılarak saptaması yoluyla bir gazete haber değeri haritası oluşturmak amacıyla kullanılacaktır.

Bu teknik ile örneklem grubunu oluşturan gazete nüshalarının her birinde yer alan haberlerin yedi ayrı ölçütte sayısal dağılımı saptanacaktır:

A. İlk olarak gazete haberlerinin haber türü ölçütünde dağılımı saptanacaktır. Bunun için on sekiz haber kategorisi belirlenmiştir. Bu kategoriler ve içerikleri şöyledir:

1. İç Politika Haberleri: Cumhurbaşkanına yönelik haberler, TBMM'yi kapsayan haberler, başbakana yönelik haberler, hükümete ve icraatlarına yönelik haberler, bakanlıkları ve bakanlıklara bağlı devlet kurumlarını konu alan haberler, muhalif siyasal partilere yönelik haberler, bağımsız mahkemeler ile ilgili haberler, sivil toplum örgütleri ilgili haberler ve belediyeleri konu alan haberleri içermektedir.

2. Dış politika Haberleri: Uluslararası diplomatik ilişkilere yönelik haberler; uluslararası kuruluşlara ve Türkiye ile ilişkilerine yönelik haberler; dış dünya ülkeleri arasındaki politik yada ekonomik

ilişkilere yönelik haberler ve dünya ülkelerinin iç politikalarına ilişkin haberleri kapsamaktadır.

3. Polis–Adliye Haberleri: Cinayet haberleri; narkotik şubeye ilişkin haberler; hırsızlık haberleri; ahlak masasına ilişkin haberler; gasp haberleri; oto hırsızlığı haberleri; kaçakçılık ve organize suçlar masasına ilişkin haberler; yankesicilik ve dolandırıcılık haberleri; infaz haberleri; mali suçlar masasına ilişkin haberler; yabancılar masasına ilişkin haberler; intihar haberleri; trafik kazalarına ve suçlarına yönelik haberleri kapsamaktadır. Ayrıca terör kapsamına giren haberler, savaş, iç savaş ve çatışma haberleri de bu kapsamda değerlendirilecektir.

4. Ekonomi Haberleri: Hükümetin ekonomi politikası ile toplumsal ekonomik yaşama ilişkin haberler, para-borsa haberleri, dünya ekonomisine yönelik haberler, ulusal ve uluslararası ekonomik kuruluşlara ve uluslar arası ekonomik kuruluşların Türkiye ile ilişkilerine yönelik haberleri kapsamaktadır.

5. Kültür ve Sanat Haberleri: Kültüre, kültürel değerlere ve kültürel faaliyetlere ilişkin haberler ile sanata, sanat eserlerine, sanatçılara ve sanatsal faaliyetlere ilişkin haberler ve anma törenleri gibi kültürel faaliyetler ile moda gibi kültürel göstergeleri kapsayan haberleri içermektedir. Ayrıca, turizme yönelik haberler ve sanatsal ödüllere yönelik haberler de bu kapsamda değerlendirilecektir.

6. Magazin Haberleri: Paparazzi haberleri de dahil olmak üzere; mekan, kişi, olay ya da tarz ayrımı yapmaksızın magazinsel içerikle verilen tüm haberleri kapsamaktadır.

7. Yorum: Köşe yazıları, röportajlar, dizi yazılar vb. kapsamaktadır.

8. Eğitim Haberleri: İlk, orta ve yüksek öğretim kurumları ile eğitimciler, öğrenciler, eğitim politikaları, eğitim durumunu gösteren istatistikler bu kategoriye dahil edilecektir. Ayrıca belirli toplumsal kesimlere yönelik eğitim çalışmalarını konu alan haberler de bu kategoride değerlendirilecektir.

9. Sağlık Haberleri: İnsan sağlığı merkezli olarak; tıbbi gerçekler ya da gelişmeleri kapsayan, sağlıklı yaşam önerileri sunan, insan sağlığına yönelik tehditleri konu alan haberleri kapsamaktadır. Ayrıca NATO Sağlık Komitesi COMEDS, Dünya Sağlık Örgütü WHO ya da Türk Kalp Vakfı gibi sağlık örgütlerine ilişkin haberler ile AIDS, Deli Dana, Kanser gibi hastalıkları konu alan haberler de bu kategoriye dahil edilecektir.

10. Bilim ve Teknoloji Haberleri: Bilime, bilimsel çalışmalara, bilimsel araştırma sonuçlarına, buluşlara ve bilim adamlarına yönelik haberler ile teknolojiye, teknolojik gelişmelere, teknolojinin sonuçlarına ilişkin haberlerden oluşmaktadır.

11. Doğa Haberleri: Tabiata ilişkin olan haberler, hayvanlar ile ilgili haberler ve afet kapsamına girmeyen doğal olaylara ilişkin haberlerden oluşmaktadır.

12. Afet Haberleri: Her türlü doğal afete, sonuçlarına, olabilme ihtimallerine ve geçmişte olanlara yönelik haberleri kapsamaktadır. Aynı zamanda, kasıt içermeyen ya da terör boyutu olmayan ve insanlara ya da yaşam alanlarına büyük zararlar veren uçak, gemi ya da tren kazası haberleri gibi haberler de bu kapsamda değerlendirilecektir.

13. Spor Haberleri: Futbol, basketbol, bilardo, at yarışları, yüzme, paraşüt, güreş gibi tüm spor dallarını; olimpiyatlar, lig, formüla,

şampiyona ve benzeri olan tüm düzenli/düzensiz sportif etkinlikleri; federasyonları ve üniversite, lise gibi eğitim kurumları dışında sportif eğitimi amaçlayan okul, dersane, kurs gibi mekanları konu alan haberleri kapsamaktadır.

14. İlanlar: Ölüm ilanları, resmi ilanlar, mali beyanname ilanları ve seri ilanlardan oluşmaktadır.

15. Reklam: Gazetede yer alan reklamları kapsamaktadır.

16. Reklam Haberler: x otomobil firmasının y modelinde bir arabayı yada herhangi bir firmanın yeni bir cep telefonu modelini piyasaya sürdüğünü anlatan, genellikle firmalar kimi zaman muhabirler tarafından yazılan, haber vermekten çok tanıtım işlevini yerine getiren haberleri kapsamaktadır. Ayrıca, gazetenin, yaptığı promosyonlara ilişkin olarak bilgi içeren haberler de bu kategoriye dahil edilecektir.

17. Sabit Köşeler: Astroloji, hava durumu, okur mektupları, şans oyunları, nöbetçi eczaneler, önemli telefonlar, insan kaynakları, bulmaca, çizgi bant ya da karikatür, tarihte bugün köşesi ve televizyon programlarını gösteren dizinleri kapsamaktadır.

18. Diğerleri: Yukarıdaki kategorilerden hiçbirisine dahil edilemeyen haberler bu kategoride değerlendirilecektir.

Gazete haberlerinin kategorisi saptanırken, haberin bağlamına öncelik verilecektir: Örneğin, cep telefonlarından ve olumsuz bir özelliği olarak insanlarda kalp krizine neden olabileceğinden bahseden bir haber, 'bilim ve teknoloji haberleri' kategorisine dahil edilirken; kalp krizini anlatan ve kalp krizinin nedenlerinden birisinin cep telefonları olduğunu anlatan bir haber,

'sağlık haberleri' kategorisine dahil edilecektir. Benzer bir şekilde IMF' in herhangi bir çalışanına yönelik magazinsel içerikle verilmiş bir haber, magazin haberlerine dahil edilecekken, Türkiye ile ekonomik ilişkilerine yönelik haberler, ekonomi haberleri kategorisine dahil edilecektir. Seri ilanlar, insan kaynakları ya da televizyon programlarını konu alan haberler ise ünite olarak sayılacak, kendi içindeki parçalar dikkate alınmayacaktır.

B. Gazetelerin ilk sayfası, gazeteler için bir tür vitrin oluşturur ve gazete içinde yer alan haberlerin konu başlıklarının yanı sıra gazete için haber değeri en yüksek olan haber, manşet haber olarak birinci sayfada verilir. Bu bilgi bağlamında araştırmamızın bu aşamasında çalışma örnekleminde yer alan gazete nüshalarının ilk sayfaları ayrıca taranarak manşet olarak ilk sayfaya taşınan haberlerin hangi kategoride yer aldığı saptanacak, bunun için yukarıda verilen kategoriler kullanılacaktır.

C. Gazetede yer alan haberlerin bir başka taraflılık göstergesi, habere konu olan kişilerin toplumsal konumu ile ilintilidir. Bu bağlamda Türkiye'de gündem belirleme gücüne sahip gazetelerin toplumun her kesitinden bireyleri mi yoksa politik ve/veya ekonomik nedenlerle ya da çeşitli nedenlerle kazanılan popülerliğin getirisi olan toplumsal erke sahip kişileri mi daha çok haber konusu yaptığının saptanması amacıyla bu aşamada kimlerin habere konu olduğu sorusuna da yanıt aranacaktır. Bu saptama gazetelerin kimleri konu alan haberleri daha değerli bulduğu, başka bir ifadeyle, gündemi -bir üst kimlik olarak- kimler üzerinde kurduğu sorusunu yanıtlayacaktır. Ancak bu aşamadaki çözümlemeye gazetede yer alan haberlerin tümü dahil edilmeyecektir. Yorum kategorisi, konu analizi yapılmaması nedeniyle; reklamlar, gazete profesyonelleri tarafından hazırlanmaması nedeniyle; doğa haberleri, ilanlar, reklam haberler

ve sabit köşeler ise özne içermemeleri nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır. Diğer kategorilere içkin haberlerden bir özne içeren her bir habere, 'kim?' sorusu sorulacak ve yanıtlar iki kategori altında toplanacaktır:

1. Toplumsal erk sahibi kişiler: Bu kategori politik yada ekonomik erk sahibi kişiler ile toplumun çoğunluğu tarafından tanınan popüler bireyleri kapsamaktadır.

2. Vatandaşlar: Bu kategori toplumun herhangi bir kesiminden olan sade vatandaşları ya da sadece vatandaşları kapsamaktadır.

Bu çözümlemede birinci kategoriye yalnızca toplumun genelinde erk sahibi olan bireyler dahil edilecektir. Anadolu'nun herhangi bir köyünün muhtarı ya da yerel sanatçısı bulunduğu yerde elbetteki tanınmış ve güç sahibi olabilir ama burada ölçüt, toplumun çoğunluğunca tanınmış olmak ya da toplumsal hayatın büyük kısmında erk sahibi olmaktır.

Ç. Haber değerinin bir diğer göstergesi, haberlerin toplumsal cinsiyet bazında dağılımıdır. Haberlerin toplumsal cinsiyet bazında dağılımı bize gündemin hangi cinsiyet etrafında kurulduğu bilgisini verebilecektir. Bunun için üç kategori belirlenmiştir;

1. Kadınlar

2. Erkekler

3. 3. Cins

3. Cins kategorisi; travestileri -başka bir ifade ile ameliyat ile bedensel dönüşüm geçirmemiş olan kadın görünümündeki erkekleri-, transseksüelleri -başka bir ifade ile ameliyat ile kadın ise erkek, erkek ise kadın bedeni edinmiş bireyleri- ve eşcinselleri -başka bir ifade ile cinsel tercihlerini hemcinsleri oluşturan bireyleri- kapsamaktadır.

Bu aşamadaki analize de gazetede yer alan haberlerin tümü dahil edilmeyecek, köşe yazıları kategorisi konu analizi yapılmaması nedeniyle; reklamlar, gazete profesyonelleri tarafından hazırlanmaması nedeniyle; doğa haberleri, ilanlar, reklam haberler ve sabit köşeler ise özne içermemeleri nedeniyle analiz dışı bırakılacaktır. Birden çok özne içeren haberlerde haber, mümkünse esas özne tespit edilerek kategorileştirilecek değilse analiz dışı bırakılacaktır. Örneğin bir okulun mezuniyet partisi verdiği dair bir haberin verilış nedeni partideki bireylerden bir ya da bir kaç değilse, okulun tüm öğrencilerini kapsayan bir haberse, başka bir ifadeyle, haber bir esas özne içermiyorsa, analiz dışı bırakılacaktır. Benzer bir şekilde, polis adliye kategorisine içkin bir cinayet haberinde doğal olarak en az iki özne bulunacaktır, bu durumda haber hikayenin kim üzerinde kurulduğuna bakılarak, başka bir ifadeyle, esas özneyi temel alarak kategorileştirilecektir.

D. Gazete haberlerinin çözümlemesinde kullanılacak bir diğer ölçüt, olumlu ve olumsuz haber kategorileridir. Bu kategorileştirme ile gazetelerin hangi niteliğe sahip haberlere öncelik tanıdığı saptanacaktır. Bu çözümleme için iki kategori kullanılacaktır:

1. Olumlu Haberler: Pozitif bir içeriğe sahip olan haberleri kapsamaktadır.

2. Olumsuz haberler: Negatif bir içeriğe sahip olan haberleri kapsamaktadır

Ancak bu aşamadaki analize de gazetede yer alan haberlerin tümü dahil edilmeyecektir. Yorum kategorisi konu analizi yapılmaması nedeniyle; magazin haberleri bu araştırmanın kapsamında olumlu, olumsuz ayırımına tutulamayacak bir tür olması nedeniyle; ilanlar, sabit köşeler, reklam, reklam haberler ise olumlu ya da olumsuz değeri görece olarak kazanmaları nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır.

E. Gazetelerin yer verdikleri haberlerin mekansal dağılımı bir başka taraflılık/tarafsızlık göstergesidir. Bu aşamada gazete haberlerine, 'nerede?' sorusu sorularak, haberlerin iller bazında dağılımı saptanacaktır. Böylece gazetelerin hangi illerden gelen haberlere daha sıklıkla yer verdiklerini saptamak mümkün olacaktır. Bu çözümleme için 2 kategori kullanılacaktır.

1. Türkiye'nin üç büyük kenti olan Ankara, İstanbul ve İzmir.

2. Diğer iller.

Ancak bu aşamadaki çözümlemeye de gazetede yer alan haberlerin tümü dahil edilmeyecektir. Yorum kategorisinde ayrıca konu analizi yapılmaması nedeniyle; ilanlar, reklam, reklam haberler ve sabit köşeler ise mekansal nitelik taşımamaları nedeniyle çözümleme dışı bırakılmıştır.

F. Son olarak ise gazete haber kaynaklarının dağılımı belirlenecektir. Bu yolla haber kaynağı olarak kullanılan ajanslara yönelik tercih dağılımının yanı sıra gazetenin kendisinin topladığı

haberler ile ajanslardan aldığı haberler arasındaki sayısal ilişkinin de saptanması amaçlanmaktadır.

Bu bölüm sonunda elde edilecek bilgiler aracılığıyla gazetelerin 'haber değeri' anlayışını ortaya koyan bir tür harita elde etmek mümkün olacak ve bu harita ile gazetelerin sundukları haberleri seçerken tarafsız olmadıklarına dair hipotez sınanabilecektir. Ancak içerik analizi, bu araştırmanın cevaplamayı amaçladığı geniş ölçekli sorulara yanıt veremeyecektir. Çünkü, Amerikan Araştırma geleneğinin bir uzantısı olan içerik analizi metodu ile iletişimin gerçekleştirilmesi sürecinde toplumsal yapının anlaşılması, başka bir ifade ile, iletişimin toplumsal düzen ve bu düzeni karakterize eden yapısal ve ideolojik 'şey'lerle etkileşimine dair saptamalar yapılması mümkün değildir. Diğer yandan, bu yöntemi kullanarak elde edilecek veriler problemi bir temele oturtacaktır. İçerik çözümlemesi tekniği son dönemde yapılan araştırmalarda kullanılmamakta ancak kuramsal bir tartışmaya dayandırıldıkları sürece önemlerini korumaktadırlar.

Araştırmanın üçüncü aşamasında, iletişim araçlarıyla iletilen mesajların taşıdığı anlamların toplumsal sonuçlarına ulaşmak için, iletişimin toplumsal gerçekliği tanımladığını savunan Yapısalcılık geleneğine başvurulacaktır. Bu aşamada kullanılacak özel yöntem 'göstergebilim'dir. Amerika'daki araştırma geleneğine karşı eleştirel bir gelenek olarak Avrupa'da doğan yapısalcı yaklaşım 1950'lerden itibaren sosyal bilimlerin yanı sıra matematikten sibernetiğe kadar geniş bir alanda etkili olan bir düşünce akımıdır. Çok geniş bir alanda uygulanmasından kaynaklı olarak farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir. Teori, bilimsel yöntem, araştırma yönelimi ya da çözümleme biçiminden bir felsefe olarak görülmesine değin uzanan yaklaşım, bu

araştırmada bir yöntem olarak ele alınacak ve 3.4. bölümde özel yöntem olarak kullanılacaktır. Toplumsal süreç analizini toplum ve dil arasındaki benzerliğin yapısalcı dilbilimce kabul edilen şekline dayandıran yapısal yöntemi kullanan iletişim araştırmaları, iletişim olgusunu toplumsal sorunlarla ilişkisi bağlamında irdelemektedir. Yapısalcılığın çıkış noktası olarak göstergebilim, iletişimi iletilerle anlam üretme süreci olarak görür. İletilerin aktarımı ile değil anlamların üretimi ve değişimi ile ilgilenen göstergebilimde vurgu sürecin aşamaları üzerine değil, metin ile metni üreten ve alımlayan kültür arasındaki etkileşimler üzerinedir. Bu bağlamda değerleri inşa etme ve sürdürmede iletişimin oynadığı rol ile bu değerlerin iletişimi anlamlı kılmada oynadığı rolü anlamak için göstergebilimsel analizlerden yararlanılacak; göstergebilime ait olan; gösterge, düzanlam, yananlam, örtük ifade, eğretilme ve düzdeğişmece kavramları birer çözümleme tekniği olarak kullanılacaktır. Bunun için, araştırma kapsamında yer alan gazete haberlerinin dağılımını belirleyen kategoriler -“yorum”, “ilanlar”, “reklam”, “reklam haberler”, “sabit köşeler” ve “diğerleri” kategorileri çözümleme dışı bırakılarak- gazete içinde sahip oldukları yüzdelik oranları ölçütünde sıralanacak ve her üç gazete içinde aynı satırda yer alan , başka bir ifadeyle üç gazetenin de aynı oranda haber değeri yüklediği kategorilerden, yargısal örnekleme ile seçilecek birer haber, göstergebilimsel çözümlemenin örneklemini oluşturacaktır. Bu aşamada: Kullanılan haber fotoğraflarının her birinin bir gösterge olduğu veri-bilgisinden hareketle her bir fotoğrafta, gösteren ve gösterilen; haber fotoğraflarının düzanlamları ve yananlamları; haber metinlerinin açıkça ifade ettiklerinin yanı sıra satır aralarında yer alan örtük ifadeler ve son olarak, eğretilme ve düzdeğişmece kullanımları saptanacaktır.

Araştırmanın dördüncü aşaması olan ve 4. bölümü oluşturan sonuç aşamasında, içerik çözümlemesi ve gösterebilimsel çözümleme ile elde edilen verilerden bir senteze ulaşmak hedeflenmektedir.

2.2. Evren ve Örneklem

Evren: Genel evren; bir kitle iletişim aracı olan gazetelerin Türkiye’de yer alan örnekleri olmakla beraber, bu araştırmanın çalışma evrenini, genel evren içinde yer alan gazeteler arasından; yaygın olma, köklü bir tarihe ve kült bir okuyucu kitlesine sahip olma ve fikir gazetesi olma ölçütleriyle belirlenen ve bu niteliklerin belirlenileni olarak gündem belirleme gücüne sahip olan gazeteler oluşturmaktadır.

Örneklem: Araştırmanın amacını açıklarken belirtildiği üzere, bu çalışma Türkiye’de gündem belirleme gücüne sahip gazetelerin, toplumsal yapıdaki güç-iktidar ilişkileri bağlamında, taraf olup olmadıklarını anlamaya yöneliktir. Bu amaç zemininde belirlenen çalışma evreni içinden seçilen örneklem gurubu, üç farklı siyasal noktada konumlanan üç gazete ile oluşturulmuştur. Bu gazeteler; merkez-sağ çizgiden Zaman Gazetesi, merkez çizgiden Hürriyet Gazetesi ve merkez-sol çizgiden Cumhuriyet Gazetesi’dir.

3. BULGULAR ve YORUMLANMASI

3.1. Kitle İletişim Araştırmalarında Tarihsel Gelişim

İletişim araştırmaları en genel ifadeyle; göndericilerin ve alıcıların iletileri nasıl kodladıkları, nasıl çözümledikleri ve iletişim araçlarının nasıl kullanıldıkları üzerinde durur ve İletişim Bilimi genellikle 'kitle iletişimi' konusunu merkeze alır. Kitle iletişim araçları üzerine yapılan çalışmaların, Avrupa'da doğan kapitalist sürecin kitle iletişim araçları olan gazetelerin incelenmesiyle başladığı bilinmektedir. Kitle iletişim araştırmalarının tarihine bakıldığında ise iki temel yaklaşımla karşılaşılmaktadır: "Liberal Yaklaşım" ve "Eleştirel Yaklaşım". Liberal Yaklaşım, iletişimi bir süreç olarak ele alır. İzleyici araştırmaları üzerinde yoğunlaşarak medyanın etkilerini ortaya koymaya çalışır. Eleştirel Yaklaşım için ise medya, belli sınıfların tahakkümü bağlamı içinde çeşitli sınıfsal görüşlerin mücadele halinde oldukları ideolojik alanın bir parçasıdır ve başat çıkarılara hizmet eden bir ideolojik tanımlamayla yanlış bilinci -yeniden- üretir. Bu iki çalışma geleneğini birbirinden ayıran farklılıkların temelinde ekonomik ve siyasal iktidarı kavramlaştırma biçimleri yatmaktadır.

3.1.1. Liberal Yaklaşım

Amerika Birleşik Devletlerinde, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde kurulan kitle iletişim araştırmalarının ilk konularını 'medya etkisi' oluşturmuştur. Liberal-çoğulcu ekseninde medyanın bireyler üzerindeki etkisini irdelemeye yönelik olan bu çalışmalar; "Anadamar", "Anayön", "Yönetimsel", "Tutucu",

"Davranışçı", "Geleneksel" gibi pek çok isimle anılmaktadır. Fiske bu çalışmaları; iletişimi iletilerin aktarılması olarak gören 'Süreç Okulu'nun örnekleri olarak ele alırken⁴⁷, T.L.McPhail gibi pek çok araştırmacı ise bu sürecin kitle iletişimine yönelik olarak ürettiği özgün bakış açısını "işlevselcilik" başlığı altında toplamaktadır.⁴⁸

Amerika Birleşik Devletleri'nde doğmasının yanı sıra yine orda gelişen Liberal Yaklaşım, medyayı toplumda varolan bağımsız kurumlardan birisi olarak görür. Buna göre toplum, hiçbirinin sürekli başat olmadığı birbiriyle yarışan gruplar ve çıkarlar birleşimidir. Medya grupları ise özerkliğe sahip sınırlı örgütsel sistemlerdir. Medya yönetimi özerk medya yönetimi seçkinlerinin elindedir ve medya çalışanları önemli oranda esnekliğe sahiptir. Medya ile izleyicileri arasında eşit ve gönüllü bir sözleşme vardır. İzleyicilerin medya mesajlarını kontrol etme gücünü içinde yaşadıkları çoğulcu toplum yapısından aldıklarını savunan⁴⁹ bu paradigmanda geliştirilen anlayışın başlıca sorunsalını oluşturan medya etkileri konusu ise genellikle insan doğasının ve toplumun davranışçı yorumları bazında formülleştirilmiştir. Yaklaşımlar tekil araştırmacılar arasında büyük ölçüde farklılaşsa da bu türden çalışmaların genel amacı insan ilişkilerinde medyanın oynadığı rol hakkında bilgi üretmek olmuştur.⁵⁰ Öncelikle izleyici üzerinde yoğunlaşan liberal gelenek içinde niceliksel, deneysel, davranış bilimsel yöntemler kullanılmış ve belli mesajların belli izleyici grupları üzerindeki kısa

⁴⁷bkz. Fiske, a.g.e., s. 1. ve 2. bölümler.

⁴⁸bkz. Thomas L.McPhail: "Yanlış Bir Başlangıç: Kitle İletişim Araçları ve Gelişme-Kalkınma (Modernleşme) Konusundaki Araştırma Gelenekleri", **Enformasyon Devrimi Efsanesi**. Çeviren ve Derleyen: Yusuf Kaplan (İstanbul: Rey Yayınları, 1991. s:165-198)

⁴⁹James Curran, "Kitle İletişimi Araştırmasında Yeni Revizyonizm: Bir Yeniden Değerlendirme Çabası", **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük (Ankara: Ark Yayınevi, 1994, ss. 329-363). s.330.

⁵⁰Fred Fejes, "Eleştirel Kitle İletişim Araştırması ve Medya Etkileri: Yokolan İzleyici Sorunu", **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük (Ankara: Ark Yayınevi, 1994, ss. 211-249). s.251.

vadeli etkilerini saptamayı amaçlayan ampirik çalışmalar yapılmıştır. Spesifik iletişim verileri genel toplumsal, ideolojik, kültürel ve ekonomik sistemleri kapsayan kuramsal modeller bağlamında tartışılmamıştır. Etki araştırmaları, kitle iletişim araştırmaları alanında zaman içinde gelenekselleşmiş ve en çok kullanılan yöntemlerden birisi olmuştur.

İzleyici araştırmalarının gelişimi, iletişim teknolojilerinin yaygınlık kazanmaları ile paralel bir seyre sahiptir. 1920'lerden 1940'lara kadar süren dönemde Harold Laswell'a ve Shannon ve Weaver'a ait modeller kullanılmıştır. Genel olarak, 1930'lara damgasını vuran düşünce, "kadir-i mutlak medya" anlayışıdır. Döneme hakim olan "hipodermik iğne" kuramına göre medya, mesajları insanlara bir şırınga yardımıyla ilacın aktarılması gibi vermektedir. İzleyicilerin tüm medya mesajlarını doğrudan alımladıklarını savunan yaklaşımın en temel varsayımı, medyayı elinde bulunduran ve yetkin kullananların geniş yığınlara istediklerini yaptırabilecekleriydi. Bu süreçte Laswell, bir yandan iletişim sürecinin öğelerini (iletişimci, mesaj, araç, alımlayıcı ve etkiler) tanımlamış; diğer yandan bu öğelere tekabül eden 'medya analizi', 'izleyici analizi' ve 'etki analizi' alanlarını da sınıflandırmıştır. Bu bağlamda Hardt, Laswell'ın başlıca ilgisinin iknaya yönelik iletişim olduğunu belirtir.⁵¹ Shannon ve Weaver'ın 'Matematiksel İletişim Kuramı' olarak adlandırılan modeli ise iletişimi basit bir doğrusal süreç olarak ele almıştır. Onlar için iletişim sözcüğü bir aklın bir başkasını etkilediği tüm işlemleri içerir.⁵² Bu modeller güçlü bir etkiyi ifade eden bir anlayışı kuramlaştırmışlar ve bu bağlamda vurgu 'kaynak'a yapılmış,

⁵¹Hanno Hardt: "Eleştirelin Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması", **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük (Ankara: Ark Yayınevi, 1994. ss: 1-55). s.14.

⁵²Usluata, a.g.e., s.11.

mesajın paylaşılmasından çok hedefe kabul ettirilmesi önemsenmiştir. Özetle, bu ilk yaklaşım ile kitle iletişim araçlarından çıkan mesajların insanların zihnine bir anda işlediği, kanaatlerini istendik yönde belirleyebildiği savunulmuştur.

Fakat kadir-i mutlak medya kuramı, kalıcı olmamış, farklı yönelim ve arayışların da etkisiyle sürdürülen çalışmalarla 1940'lı yılların sonuna doğru iletişim mekanik bir enformasyon aktarımı olarak değil, organik bir bilgi paylaşım süreci olarak algılanmaya başlamıştır. Medya araştırmalarının niceliksel, ampirik bir araştırma sorunsalına dönüştürüldüğü bu dönemde, iletişimin bir yerde başlayıp bir yerde biten bir süreç olduğuna dair anlayıştan vazgeçilmiştir. Kitle iletişim araştırmalarının öncülerinden Lazarsfeld, Amerikan toplumu üzerine tarihsel analizinden hareketle; siyasal iktidarın yurttaşlar, hükümet ve kitle iletişim araçları arasında biçimlenen ilişkilerin sonucu olduğunu savunmuştur. Önerdiği model ile güçler ayrılığını varsayan Lazarsfeld, bireylerin kendi siyasal yada ekonomik kaderlerini fiilen denetleyebileceklerini ileri sürmüştür.⁵³ Lazarsfeld tarafından geliştirilen ve bu dönemin en etkili modeli olan "İki Aşamalı İletişim" modelinde iletişimin doğrusal bir süreç olduğu fikri kabul edilmeye devam edilmiştir. Önemli olan nokta bu yeni yönelime paralel olarak, kitle iletişim araçlarının etkilerinin sorgulanmaya başlamasıdır. Gerçekte etki merkezli yönelimde bir değişiklik olmamış ancak etkinin nasıl gerçekleştirileceğinin yada gerçekleştirilememesi nedenlerinin sorgulanmasıyla ikna edici etkinin doğrudan kitle iletişim mesajları ile oluşmadığı ileri sürülmüştür. Yapılan araştırmalarda insanların tüm mesajları anında içselleştirmedikleri, 'kanaat önderi' niteliğindeki kişilerin görüşlerine başvurduktan sonra zihin kapılarını açtıklarına dair bulgular elde edilmiş ve bu bulgular anında etki paradigmasının

⁵³Hardt: a.g.e., s.16.

etkisini yitirmesine yol açmıştır. Kişisel iletişime atfedilen önemin merkezi bir yere sahip olduğu bu modelle kitle iletişim araçlarının etkisi sınırlandırılmıştır.

1940'lı yıllarla başlayan bu bakış farklılaşmasını 1950 ve 1960'lı yıllarda yapılan çalışmalar takip etmiş ve kitle iletişim araştırmalarında, liberal paradigma içinde yeni bir yönelim oluşmuştur. Bu yeni yönelimin şekillendirdiği paradigmanın merkezinde medyanın izleyiciler üzerinde çok fazla etkili olmadığı fikri yer alır. Üçüncü aşama olarak değerlendirilen bu süreçte yapılan iletişim çalışmaları, iletişimin toplumsal bağlamını öncelikle öne çıkarmış ve daha önce diğer toplumsal dinamiklerden yalıtılmış olarak incelenen iletişim süreçlerini, bu toplumsal dinamiklerle etkileşim içinde gören bir anlayış egemen kılınmıştır. Bu anlayışın altında, medyanın izleyici üzerinde çok fazla etkili olmadığı fikrinin yanı sıra toplumsal araştırmaların kitle toplumunu eksen alan bir doğrultuda gelişmesinin de etkisi vardır. İzleyicinin medyaya karşı direnç gösterebileceğini kabul eden bu fikrin gelişimi, 19. yüzyılın sonuna yani atomize birey anlayışının yerini küçük gruplar içinde yaşayan, örgütlü birey anlayışına bıraktığı döneme denk gelir. Bu sürece ait çalışmalarda farklı toplumsal grupların farklı algılama biçimleri olduğu, kimi zaman kendilerine iletilen mesajı aksi yönde açımlayabildikleri saptanmıştır.

Liberal Yaklaşımın merkezi sorunu olan medya etkilerinin pozitivist eğilimli toplum bilimlerini karakterize eden ampirik testlerle saptanabileceğini savunması, yaklaşımın bütünsel ve organik bir uyuşmanın varlığına dair tahmini bir hükümü benimsemesini de beraberinde getiriyordu. Bu anlayış bağlamında yapılan çalışmalar belli grupları çalışma alanının dışında bırakıyor, bu gruplar uyuşmaktan sapmaları bazında tanımlanıyordu. Bu kavrayış ise uyuşım dışında kalan grupların alternatif bir değer

sistemi içinde değil, normsuz olarak tanımlanmalarına, başka bir ifadeyle anomiye tekabül ediyordu. Hall'a göre uylaşım dışında kalan gruplara yönelik bu kavrayışın nedeni, bu grupların çatışmalı, yapısal yada ideolojik ilkeler etrafında örgütlenmiş olarak kavranmamalarıydı.⁵⁴ İletişim süreçlerinin diğer toplumsal dinamiklerle etkileşim içinde algılanmaya başlamasıyla bu uylaşım dışı oluşumların alternatif bütünleşme noktaları olduğu kabul edilerek alt-kültürel tanımlaması yapıldı. Ancak alt-kültürler ile egemen kültür arasındaki ilişki salt kültürel olarak kavranmaya devam edildi. Uylaşım içinde olan oluşumlarla sapkın olan oluşumlar arasındaki farklılığın doğal olduğu vurgulandı. Başka bir anlatımla alt-kültürel tanımlamasının kurumsallaşmış merkezi değer sisteminden bir sapmaya tekabül eden anlamda kavranması, uylaşım dışı anlayışının korunduğu anlamına geliyordu. Medya toplum açısından genel olarak işlevseldi çünkü önceden başarılmış bir uylaşımı yansıtarak merkezi değer sistemini güçlendiriyordu. McPhail'a göre de, etki araştırmaları ve işlevselci yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, bu yöntemlerin pragmatik boyutu nedeniyle, varolan sistemin tarafsız olduğunu varsayıyor ve böylelikle sistemi zımnen onaylamış oluyorlardı.⁵⁵ Genellikle Amerika'da yapılan bu çalışmalarda kitle iletişim araçlarıyla iletilen mesajların içeriğinin toplumsal düzeni ve bu düzeni karakterize eden yapısal ve ideolojik niteliklerle etkileşimi konusunda yoğunlaşılması aslında araştırmacıların sistemi varolan şekliyle ve tarafsız bir oluşum olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktaydı. McPhail, bu bağlamda, bu araştırmacıların aslında statüko lehine yargılarda bulunduklarını belirtir.⁵⁶ Amerika'da deneysel ve niceliksel yaklaşımların benimsenmesi ve bu çalışmaların kuramsallaştırılması yapı konusunda yoğunlaşmayı engellemiştir.

⁵⁴Hall, 1994, ss: 57-103, a.g.e., s.65.

⁵⁵McPhail, a.g.e., s.182.

⁵⁶Aynı, s.191,192.

İçerik Analizi: İçerik Analizi, Amerikan Kitle İletişim araştırmalarında medya metinlerini analiz etmek için kullanılan bir tekniktir. İletişimin açık içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel tanımlamasını hedefler. İnal, Mc. Quail'in(1983) içerik çözümlemesi tekniğinin özelliklerini şu şekilde sıraladığını aktarır:

"1.İçerik çözümlemelerinin bilimsel bir geçerlilik iddiası vardır, 2. İçerik çözümlemesinde özellikle üzerinde durulan yinelenen özelliklerdir. Özgünlükler ve biricik özellikler genellikle gözardı edilir, 3. İçerik çözümlemelerinde değer yargılarından ve sanatsal değerlendirmelerden kaçınılmaya çalışılır, 4. İçerik için söylenenler işlevsellik ön planda tutularak söylenen şeylerdir. Yani çözümleme sonunda ortaya çıkarılan özellikler bir yandan kodlama sürecinin uzantısı, diğer yandan da alımlama sürecinin bir belirleyicisi olarak görülür."⁵⁷

İçerik çözümlemesi, anlamlandırmanın düzenlamsal düzeyini çözümler, iletilerin nesnel, ölçülebilir ve doğrulanabilir bir açıklamasını yapabilmek amacıyla kullanılır. Yöntem bir iletişim sisteminden seçilen birimlerin belirlenmesi ve sayılması biçiminde uygulanır. Sayılacak birimler araştırmacının incelemek istediği her şey olabilir; tek ölçüt bu birimlerin kolaylıkla tanınabilir olmaları ve istatistiksel çözümleme yöntemleri açısından geçerli olabilmeleri için yeterli sıklıkta metinde yer almalarıdır. Fiske, içerik çözümlemesinden en iyi verimin, geniş ölçekli çalışmalarla elde edilebileceğini söyler.⁵⁸ İçerik çözümlemesi öncelikle araştırmanın varsayımı ya da analiz birimi çerçevesinde oluşturulan bir kategorileştirme işlemidir. Örneğin, yazılı basında hangi konuların haber olduğu sorusunun analiz birimi olarak belirlendiği bir çalışmada iç politika haberleri, dış politika haberleri, ekonomi haberleri, polis adliye haberleri, sanat ve kültür haberleri, sağlık haberleri, doğal afetler, kaza haberleri, magazinsel haberler ve

⁵⁷Ayşe İnal, **Haberi Okumak**. (İstanbul: Temuçin Yayınları, 1996). s.77.

⁵⁸Fiske, **â.g.e.**, s.176.

spor haberleri kategorileri oluşturabilir.⁵⁹ Graber, 1976 yılında yaptığı çalışmada, 1968 ve 1972 yıllarında yapılan seçimlerin son 30 gününü 20 farklı gazete seçerek incelemiş ve adayların hangi özelliklerinin gazetelerde yer aldığını saptamayı amaçlamıştır. Bu çerçevede geliştirdiği altı temel kategori: kişisel özellikler, stil özellikleri, yönetsel kapasiteleri, işe yönelik özellikler, genel siyasal felsefe ve adayın olması gereken örgüt ve yönetime ilişkin tutumlarıdır.⁶⁰

İçerik çözümlemesi tekniği eleştirel medya kuramcıları tarafından yöneltilecek ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin merkezinde, içerik analizinde vurgunun görünen/açık olan içerik üzerine olması yatar. Sözcüklerin sayılarak sıklıklarının kodlanması ya da televizyon haberlerinin zamansal birimler kullanılarak ölçülmesi ya da belirlenen kategorilerdeki gazete haberlerinin satır-sütun/santimetrekare cinsinden alanlarının hesaplanması biçiminde kullanılan teknik, elde ettiği sayısal sonuçlara ilişkin olarak 'niçin' sorusuna yanıt verememekle eleştirilmektedir. Daha açık bir anlatımla, içerik analizi yöntemi ile bir profil çizilebilmekte; örneğin bir gazetede belirli bir süre zarfında kaç adet sivil toplum örgütlerine ilişkin haberi yer aldığı, magazin haberlerine ayrılan alan ve toplam gazete alanına oranının ne olduğu ya da demokrasi, adalet, özgürlük gibi bir ifadenin haber metinlerinde kaç kez yinelendiğine dair sayısal verilere ulaşılabilmekte ancak bu verilerin toplumsal, siyasal ya da ideolojik anlamına ışık tutulamamaktadır.

⁵⁹bkz. İnal, 1995, a.g.e.

⁶⁰İnal, 1996, a.g.e., s.85.

3.2.2. Eleştirel Yaklaşımlar

Liberal Yaklaşımın hakim olduğu, gerek ticari gerek akademik pek çok araştırmacının yapıldığı bu dönemde yaşanan bir başka gelişme 1920'lerin sonunda Frankfurt'ta, Toplumsal Araştırma Enstitüsü adıyla bir enstitünün kurulması ve bu enstitünün üyelerinin 1930'larda Nazi Almanyası'ndan kaçarak Amerika'ya gelmeleri idi. Enstitünün temsilcileri olan ve daha sonra 'Frankfurt Okulu' tanımlaması ile özdeşleşen bu üyeler arasında Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse ve Volter Benjamin sayılabilir. Kendilerini Marksist olarak tanımlayan Frankfurt Okulu temsilcileri Amerika gibi gelişmiş bir sanayi toplumunu anlamada Marksist bir eleştiriden yola çıkmışlar ancak Marksizmi, Ortodoks Marksistlerin aksine daha esnek ve eleştirel bir yaklaşımla ele almışlardır. Medyayı da içine alan bu eleştirel bakış, daha sonra medyayı kültür endüstrisinin içinde ve kapitalist sistemin meşrulaştırılma aracı olarak kavramsallaştırmıştır. Frankfurt Okulu'nun fikirleri bu dönemde hakim paradigma içinde söz sahibi olamamıştır. Ancak, Frankfurt Okulu ile başlayan ve Marksist kuramı benimseyen eleştirel çalışmalar 'Eleştirel Yaklaşım'ın başlangıcı olarak kabul edilir. Bununla beraber bu araştırma perspektifini besleyen çalışmaların büyük bölümü 1960 ve 1970'li yıllarda başta İngiltere olmak üzere Avrupa'daki araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu yaklaşım Liberal yaklaşımın davranışçı yöneliminin aksine, medyayı güç odaklarının ortasında ve ideolojiyi yeniden üreten bir kurum olarak görmüştür. İki yaklaşım arasındaki temel fark, toplum analizleridir.

Eleştirel bakış açısı, Marksist gelenek içinde konumlandırılır. Marksizm'den hareketle, toplumda egemen olan ve bağımlı olan iki sınıfın mutlak varlığını ve bu iki sınıf arasında sürekli bir çatışmanın olduğunu kabul eden bu gelenek medyanın en önemli

etkisinin ideolojik etki olduğunu savunur. Liberal araştırmacılar sınıflı toplumlarda belli bir siyasi grup ya da partinin iktidarını yaratma ve sürdürmede medyanın oynadığı rol üzerinde odaklanırken, eleştirel araştırmacılar sınıflı bir toplumun sürüp gitmesinde medyanın rollerini sorgular. Nitekim, iktidarla ilgilenmenin her iki gruptan araştırmacının da ortak bir noktası olduğunu belirten Fejes, başlıca farklılığın, her birinin iktidar ve medya hakkındaki sorularının temelinde yatan toplum projesi ve bundan kaynaklanan iktidar anlayışı olduğunu belirtir.⁶¹ Toplumsal formasyonların nasıl analiz edilmesi gerektiği konusundaki farklı bakış açıları, bu yaklaşımların teorik perspektiflerinde yer alan farklılıkların öncelikli nedenidir. Liberal bakışın davranışsal yönelimi, eleştirel çalışmalarda yerini ideolojik perspektife bırakmıştır.⁶²

Eleştirel Çalışmalar içinde üç temel araştırma yaklaşımı tanımlanır: "Yapısal Yaklaşım", "Siyasal Ekonomik Yaklaşım" ve "Kültürel Çalışmalar".⁶³ Bu farklı yaklaşımları, 'Eleştirel Çalışmalar' adlı bir kategoride birleştiren etmen her birinin teorisinin ideoloji sorunsalı etrafında şekillenmiş olmasıdır. Yaklaşımları birbirlerinden ayıran nokta ise ideoloji sorununu ele alış ve tanımlayış farkları ile ekonominin ideolojiyi ne kadar belirlediği konusunda yaşadıkları fikir ayrılıklarıdır.

⁶¹Fejes, a.g.e., s.252, 1 numaralı dipnot.

⁶²Hall, 1994, s: 57-103, a.g.e. s.57.

⁶³Fejes, a.g.e., s.252, 253.

3.2.2.1. Yapısal Yaklaşım

Yapısalcı Yaklaşım, Dilbilimsel modele göre oluşan yeni bir merkezin çevresinde kurulmuş ve zamanla tüm insan bilimlerini etkisi altına almıştır. Ferdinand de Saussure'ün ölümünden sonra öğrencileri tarafından 'Genel Dilbilim Dersleri'(1916) adıyla yayımlanan kitabı çağdaş dilbilimin kurulmasına ve özellikle de yapısal dilbilim akımının gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Saussure'ün Dilbilim çalışmalarıyla başlayan ve gelişen bir çalışma alanı olan yapısalcılık; dil olgularını öngörmek, açıklamak ve anlamak amacıyla dilin kuramsal incelemesini konu edinmiş ve bir yöneme dönüşmesinin ardından; Metz tarafından sinemaya, Eco, Fiske ve Berger tarafından televizyona, Dumézil ve Braudel tarafından tarihe, Levi-Strauss tarafından antropolojiye, Foucault ve Barthes tarafından felsefe ve bilim tarihine; Kristeva tarafından semiyotik ve edebiyat kuramına; Poulantsaz tarafından Marksizm ve sosyolojiye; Godelier tarafından iktisada, Lacan tarafından psikanalize uygulanmıştır.

Bu teorisyenler, yapısalcılığın kesin doğası konusunda bir görüş birliğine sahip olmamakla beraber yapısalcı bir yaklaşımın bütünler nosyonunu, yapısal dönüşüm fikrini ve özdüzenleme kavramını içerdiği konusunda hemfikirdirler. Bu bağlamda bir yapı öğelerin basit bir toplamından oluşmaz, yapılar statik değil dinamiktirler ve yeni öğelerin yapıya girip değişmesinin yollarını belirleyen yasalarla yönlendirilmektedirler. Yapının anlamıysa, içsel yasalarıyla ve kuralarıyla ilişkisi içinde kendine içerilidir. Yapısalcılık gerçekliği, şeyler ve toplumsal olgular temelinde değil, öğeler arasındaki ilişkiler temelinde açıklar. Yaklaşımın temel ilkesi, gözlemlenebilir olan her şeyin ancak temeldeki bir yapı yada

düzenle ilintili olduğu kadar anlam taşıdığıdır.⁶⁴ Dilbilim'in yanısıra, antropoloji, göstergebilim ve psikanalizde bulunan düşüncelerden etkilenen yapısalcı bakışın düşün tarihine en önemli katkısı, Larrain'e göre, 'dil'i kesin önemi olan bir olgu olarak ele almasıdır.⁶⁵

Yapısalcılık, iletişimin iletilen mesajlardan ve mesajların iletilmesini sağlayan bir takım araçlardan ibaret olmadığını belirtir ve iletişimin toplumsal gerçekliği tanımladığını savunur. Yapı terimiyle anlatılmak istenen, birimleri belirli tip düzeylerde eklemleyen ilişkilerdir. Özerk bir nesne olarak ele alınan yapı, öğelerin ayrışık bir yığını olmadığı gibi toplamları da değildir.⁶⁶ Yapısalcılık, bir araştırmacının görevinin farklı kültürlerin dünyayı anlamlandırma ve algılamalarına yardımcı olan kavramsal yapıları ortaya çıkarmak olduğunu savunur. Yapısalcı bakış açısında evrensel bir gerçeğin varlığı reddedilmemekte ancak insanların bu gerçeğe kültürel olarak belirlenmeksizin ulaşmasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır. Yapısalcılık kendine dünyanın ne olduğunu değil, insanların bu dünyayı nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmeyi görev edinmiştir. Bu bağlamda 'bilimsel akılcılık' ile çelişen yapısalcılık nihai yada mutlak bilimsel doğrunun olmadığını savunur. Yapısalcılık, dünyayı anlamlandırmamızın temel ilkesi olan yapılandırmayı irdeler ve kültürel varoluşumuzun görünüşte farklı olan parçalarını benzer şekilde düzenleyen paralel yapılar arar. Hem verilen bir yapının kesin işleme kurallarını hem de

⁶⁴Swingewood, a.g.e., s.347.

⁶⁵Larrain, a.g.e., s.87.

⁶⁶Viggo Brondal, "Yapısal Dilbilim". Çeviren: Mehmet Rifat, Sema Rifat XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II (İstanbul: YKY Yayınları, 1998, s:87-95). s.95.(Yazı, Brondal'ın 1943 yılında yayımladığı 'Genel Dilbilim Denemeleri' adlı yapıtında yer alan bir incelemesinin kısaltılmış bir çevirisidir).

yapısal dönüşümlerin kesin kurallarını araştırır. Yapısalcılık, insanı simgeciliğin köken noktası olarak değil, simge tarafından inşa edilmiş olarak ele alır. Başka bir ifadeyle, savunulan, yapının içerdiği öznenin yaşantısını da önceden belirlediğidir. Yapısal yaklaşım, bireyin dünyayı tecrübe ettiği medya metinlerindeki gizli düşünce kategorilerini analiz etmeyi amaçlar.

Yapısalcı yaklaşımla birlikte ilgi anlamlandırma sorununa kaymış, anlamlandırma terimi ile anlamın dil ve sembol aracılığıyla üretilen toplumsal bir pratik olduğu ifade edilmiştir. Yapısalcılık anlamın farklılıklar örgüsü içinde, çeşitli öğelerin birbiriyle olan ilişkileri tarafından üretilmesi perspektifinden incelenmesidir. Dilin özgül anlamların üretildiği bir araç olarak görülmesi aynı olaylara farklı anlamlar atfedilebileceği anlamını ve aynı zamanda bir söylemin, gönderme yaptığı gerçek dünyaya bakılarak doğrulanamayacağı savını da beraberinde getirir.⁶⁷ Yapısalcı Dilbilim, dilin kendi içerisindeki ilişkisel bileşimi incelemek için iki analiz tarzı ortaya koymuştur: İlki herhangi bir dönemde varolan yapısal biçimi inceler; başka bir ifadeyle dilin belli bir anda veya dönemdeki oluşumunun analizidir. İkinci analiz tarzı ise sözün, başka bir ifade ile, üretilen anlamlandırma zincirlerinin analizidir.

Dil, kodlar tarafından düzenlenen ve çeşitli söylemler aracılığıyla eklemlenen bir göstergeler ve temsiller sistemi ve iletişimi gerçekleştirmek amacıyla evrene ilişkin düşüncelerin uzlaşımsal göstergelerle dizgelenerek kullanıldığı bir araçtır. İletişim ve düşünme aracı olan dil ile algıladığımız şeyleri kavramlaştırırız. Kavramlaştırma bir dondurma eylemini ön gerektirir ve bu anlamda metafiziktir. Kavramları hareketli hale

⁶⁷Hall, 1994, s: 57-103, a.g.e., s.72.

getiren şey ise düşüncedir.⁶⁸ Bir biçimler dizgisi olarak dil anlam taşır, anlamın bir biçim olması ise içerikten farkını ortaya koyar. Bir toplumsal bütünlüğü meydana getiren bütün pratikler dil içinde varolur ve bu bağlamda 'dil'i toplumsal bireyin inşa edildiği yer olarak düşünmek de mümkündür. Başka bir bağlamda aynı olgu, öznenin kendisini 'dil'de kavraması olarak ifade edilebilir. Dil üzerinde yapılan çalışmalar insanın özne olarak, başka bir ifadeyle; bir topluluğun dili kullanan bireyi, toplumsal ve tarihi bir varlık olarak ele alınmasına zemin hazırlamıştır.

20. yüzyılda başlayan 'dil' çalışmaları; insanlığı, toplumsal tarihi ve bir toplumun nasıl işlediğinin yasalarını anlamayı amaçlamıştır. Kıran, 20. yüzyılın başlarına -başka bir ifadeyle, yapısalcılığa- kadar olan dönemde, dile bakış açısının tamamen tarihsel olduğunu ve karşılaştırmalı çalışmalara dayandığını aktarır.⁶⁹ Saussure'ün teoremleriyle başlayan dil çalışmalarının bir boyutu dilin kendisinin işleme yasalarının irdelenmesini kapsar, böylece konuşmayı bir dil olarak, başka bir ifadeyle kendi kendine işleme yasaları olan özgül bir sistem olarak düşünmek mümkün kılınmıştır. Bu çalışmalarda dilin bilimsel bilgisi yapısal antropolojide olduğu gibi birer dil olarak incelenebilecek tüm toplumsal pratiklere uygulanmıştır. Dil çalışmalarının diğer boyutunun kökeninde ise tüm toplumsal pratiklerin anlamlar, anlamlandırma ve özneler arasındaki değişimin devreleri olarak anlaşılabilmesi ve dolayısıyla sistematik gerçeklerin incelenmesi için model olarak Dilbilimin kullanılabileceği varsayımı bulunmaktadır. Coward ve Ellis, Dilbilime içkin çalışmaların, ortak idealist bir temeli paylaşarak, dili mantıki bir sentez, iletişim ve toplumsal mübadeleyi sağlayan bir anlama edimi olarak

⁶⁸Ferit Barut, **Marksist Yöntem ve Tarih Anlayışı** (?: Belge Yayınları, ?). s.27

⁶⁹Zeynel Kıran, **Dilbilim Akımları** (Ankara: Onur Yabancı Diller Kitap ve Yayın Merkezi, 1986). s.12.

gördüklerini belirtmekte ve aynı zamanda dili kesinlikle biçimsel bir nesne olarak ele almanın ortak eğilimleri olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁰

Göstergebilim: Göstergebilim, Dilbilim yöntemlerini temel alan ve doğal diller dışındaki gösterge dizgelerinin anlamsal düzenlenişini araştıran bilim dalıdır. İletişimi anlamın oluşturulması süreci olarak ele alan yapısal bir modeldir. Bir iletinin bir şeyi anlamlandırmasını mümkün kılan yapılandırılmış bir ilişki dizisinin çözülmesi üzerinde yoğunlaşır. Göstergeleri ve onların çalışma biçimlerini araştıran göstergebilim; göstergelerin kendisi, içinde göstergelerin düzenlendiği sistemler ve bu sistemler ile göstergelerin içinde işlediği kültür üzerinde odaklanır.

Gösterge; kendisinin dışında olan bir başka şeyi temsil edebilecek nitelikler taşıyan öge yada birimdir. Gösterge(sygn), dilsel bir gösteren(signiler) ile bir gösterilenin(signified) birleşmesi ile oluşur. Gösteren, göstergenin yazı yada ses gibi, anlamsal simgesidir. Gösterilen ise göstergenin göndermede bulunduğu zihinsel kavramdır. Göstergebilimsel çözümlemelerde, bu kavramların temsil alanlarının yanı sıra aralarındaki ilişkinin saptanması da amaçlanmıştır. Bir düşünce sistemi olarak doğan Göstergebilim, süreç içinde bir yöneme dönüşmüştür. Göstergebilim, dil aracılığıyla oluşturulan tüm iletişim biçimlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Saussure, göstergebilimin göstergelerin toplum içindeki yaşayışını inceleyen bir bilim olduğunu ve dili

⁷⁰Rosalind Coward ve John Ellis, **Dil ve Maddecilik**. Çeviren: Esen Tarım (İstanbul: İletişim Yayınevi, 1985). s.31.

inceleyen dilbilimin göstergibilimin sadece bir dalı olduğunu belirtir:

"Demek ki göstergelerin yaşamını, toplumsal yaşamın öz bağrında inceleyecek bir bilim tasarlanabilir; bu bilim sosyal psikolojinin bir bölümünü oluşturacaktır, ve bundan dolayı da genel psikolojinin; biz bu bilimi göstergibilim olarak adlandıracağız. Göstergibilimi bize göstergelerin nerelerden meydana geldiklerini, hangi yasalar tarafından yönetildiklerini öğretecektir. Henüz böyle bir bilim olmadığı için, nasıl bir şey olacağını söyleyemeyiz. Fakat o var olmaya hak kazanmıştır, yeri önceden belli olmuştur. Dilbilim bu genel nitelikli bilimin bir bölümünden başka bir şey değildir. Onun için göstergibilimi ortaya çıkaracak yasalar, dilbilime uygulanabilir olacaktır ve bu bilim, insana ilişik olgular bütünü içinde kendini iyice betimlemiş bir alana yeniden bağlanmış bulunacaktır. Göstergibilimin yerini tam olarak belirlemek psikologa aittir."⁷¹

Göstergibilim bir yandan yapısalcı bakışın çıkış noktası ve diğer yandan da yapısalcılığın bir biçimidir. Yapısalcılığın kurucu momentleri, dil yapısının öğelerini oluşturan, gösterge kavramıdır. Farklı bakış açılarına karşın, çeşitli dilbilim okullarının hepsi dilin yapısal özelliği üzerinde durmuşlar ve dolayısıyla dili bir sistem, bir yapı olarak kabul etmişlerdir. Bu nokta yapısalcılığın çıkış noktasını oluşturur. Yapısalcı düşüncede toplumsal süreç analizi, toplum ve dil arasındaki benzerliğin yapısalcı dilbilimce kabul edilen şekline dayanır. Bizim dünyayı kendi terimleriyle anlayamayacağımızı, ancak kendi kültürümüzdeki dilbilimsel ve kavramsal yapılarla kavrayabileceğimizi savunur. Yapısal bir model olarak Göstergibilim de, bir iletinin bir şeyi anlamlandırmasını mümkün kılan yapılandırılmış bir ilişki dizisinin çözümlenmesi üzerinde yoğunlaşır. Göstergeleri ve onların çalışma biçimlerini

⁷¹Ferdinand de Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri**. Çeviren: Berke Vardar (İstanbul: Multilingual, 1998). s.46.

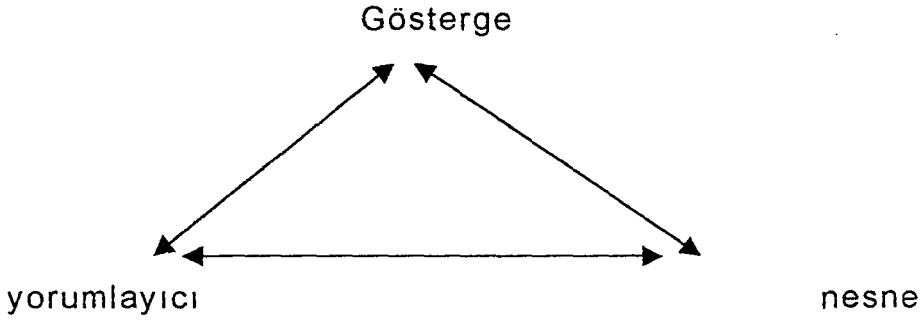
araştıran göstergebilimin anahtar kavramları 'gösterge(işaret)' ve 'yapı'dır. Dile yönelik olarak geliştirilen ve göstergebilim adını alan bu bakış açısı ve bu bağlamdan üretilen inceleme tarzları 1940'lı yıllardan sonra dilbilim dışındaki alanlarda da uygulanmaya başlamıştır.

Göstergelerin işlevlerinin kategorileşmesi için ilk uğraşan düşünür felsefeci ve mantıkçı Charles Sanders Pierce, dilsel işaretin ilk bilimsel analizini geliştiren düşünür ise dilbilimci Ferdinand de Saussure'dür. Çağdaş Göstergebilimin başlıca iki öncüsü olarak kabul edilen bu iki düşünürden Pierce'ın göstergebilim anlayışı mantıksal kökenli, Saussure'ün göstergebilim anlayışı ise toplumsal niteliklidir.

Amerikan göstergebiliminin kurucusu olarak kabul edilen Pierce aynı zamanda çalışmalarıyla göstergebilimin bağımsız bir bilim dalına dönüşmesini sağlayan düşünürdür. Pierce göstergebilimi tüm bilimsel incelemeler için başvuru çerçevesi olabilecek genel bir kuram olarak kavramsallaştırmıştır. Göstergelerin sınıflandırılmasında üç ayrı üçlük belirleyen Pierce; birinci bölümlemeyi, göstergenin kendisinin yalın bir nitelik, gerçek bir varlık yada genel bir kural olmasına göre -nitel gösterge, tek(il) gösterge, kural gösterge olarak- yapar. İkinci bölümlemeyi, göstergenin varoluşsal özelliklerine dayanarak -görüntüsel gösterge, belirti, simge olarak- yapar. Üçüncü bölümlemeyi ise yorumlayanın göstergeyi olasılık, gerçek yada mantık göstergesi olarak canlandırmasına dayanarak -süzcebirim, önerme, kanıt olarak- yapar.⁷²

⁷²Mehmet Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları I (İstanbul: YKY-Yayıncılık, 1998). s.114-117.

Pierce, bir başka üçlü ayrımını göstergeyi tanımlarken yapmıştır. Pierce'a göre gösterge herhangi bir şeydir, göstergenin yerini tuttuğu şey göstergenin nesnesidir ve gösterge; herhangi bir insan için, herhangi bir zamanda, herhangi bir ölçüde, herhangi bir şeyin yerini tutabilir.⁷³ Bu tanımlama ile aynı zamanda 'anlam'ı da açıklayan Pierce'ın üçlü ayrımı; 'gösterge', 'yorumlayıcı' ve 'nesne'den oluşur. Bir üçgen oluşturan bu öğeleri birleştiren iki uçlu oklar her bir terimin diğeriyle ilişkili olarak anlaşılabilceğini vurgulamaktadır:



Pierce'ın anlam öğeleri ⁷⁴

Fiske, Pierce'ın asıl ilgisinin göstergeler, insanlar ve nesneler arasındaki yapısal ilişkide inşa edildiğini düşündüğü anlama yönelik olduğunu ve anlamlandırma ediminin önemini çok sonraları kabul ettiğini belirtmektedir.⁷⁵

⁷³Seyide Parsa, "Televizyon Göstergebilimi", *Kurgu Dergisi*, Anadolu Üniversitesi Başimevi, Eskişehir, 1999. s.16.

⁷⁴Fiske, a.g.e., s.64.

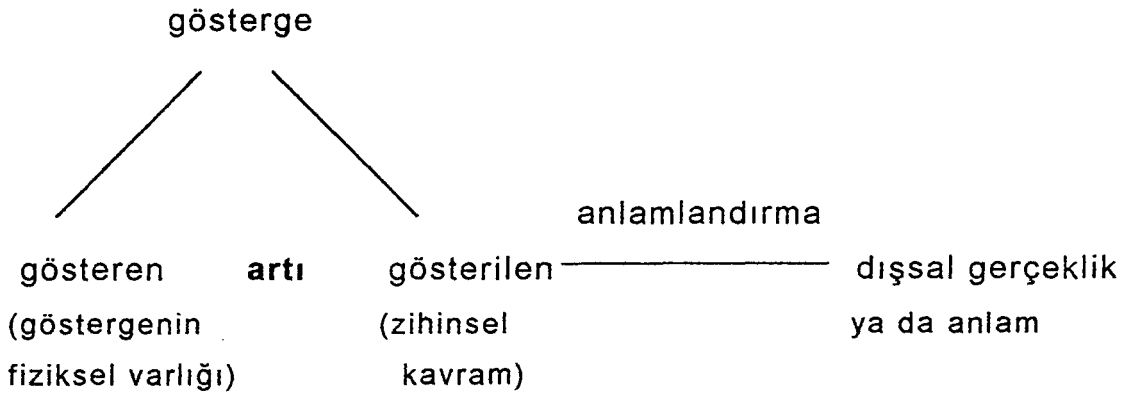
⁷⁵Aynı, s.66.

Göstergebilimin Avrupa'daki öncüsü olan İsviçreli dilbilimci Saussure ise öncelikle dil ile ilgilenmiş, göstergelerin Pierce'daki gibi nesnelerle ilişkilerinden çok diğer göstergelerle ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Saussure, göstergenin kendisine ve doğrudan odaklanır. Anlamı olan fiziksel bir nesne olarak gösterge, ses imgesi gösteren ve kavramın kendisi olan gösterilenden oluşur. Gösteren, göstergenin algıladığımız imgesidir. Gösterilen ise göstergenin göndermede bulunduğu zihinsel kavramdır. Bu iki bölüm birbirinden önce varolmadığı gibi, ilişkileri dışında hiçbir anlamları yoktur. Başka bir ifadeyle; kavram ve ses imgesi aynı harekette meydana gelirler: Gösteren belli bir alanı keser ve telaffuz eder ve bu telaffuz ile bu belli alan gösterilen -anlam- haline gelir. Göstergeler aynı dili paylaşan, aynı kültürün üyeleri için ortaktır.

Göstergenin başlıca iki özelliği vardır. Bu özelliklerden ilki göstergenin, başka bir ifadeyle gösteren ve gösterilen arasındaki bağın, nedensizliğidir. Doğadaki hiçbir şey belli bir gösterenin belli bir gösterileni telaffuz etmesini gerektirmez. Gösterge, gösteren ile gösterilen arasındaki eşdeğerlik ilişkisinin toplumsal olarak yerleşmesi ve kurallaşmasıyla meydana gelir. İkinci özellik, göstergenin çizgiselliğidir. Çizgisellik, süre içinde gerçekleşme zorunluluğuna bağlı bir özelliktir. İşitimsel nitelikte olan gösteren, yalnız zaman içinde yer alarak gerçekleşir.⁷⁶ Saussure ile Dilbilim alanında meydana gelen en büyük değişiklik, bu bilimin nesnesine (dile) bakış açısının değişmesidir. Saussure'ün özgünlüğü, tarihsel gelişiminden bağımsız olarak, belli bir zaman kesiti içinde dile bilimsel bir yöntem uygulamasından gelir.⁷⁷ Fiske, Saussure'ün modelini şu şekilde görselleştirmiştir:

⁷⁶Saussure, a.g.e., s. 108-111.

⁷⁷Kıran, a.g.e., s.9.



Saussure'ün anlam öğeleri⁷⁸

Gösterilenler, gerçekliği anlayabileceğimiz biçimde sınıflandırmak için kullandığımız zihinsel kavramlardır. Bir kategori ile diğeri arasındaki sınırlar doğal değil yapaydır. Gösterilenleri, bağlı oldukları kültür yada alt-kültür tarafından belirlenen insanlar üretmektedir. Gösterilenler bu kültürün üyelerinin iletişimde kullandıkları dilsel ve göstergesel sistemin parçasıdır. Bu nedenle anlamı belirleyen bir göstergenin dışsal gerçeklikle ilişkisinden çok o göstergenin diğer göstergelerle ilişkisidir. Saussure, göstergenin sistemdeki diğer göstergelerle ilişkisine 'değer' adı verir ve anlamı belirleyen asıl şeyin bu olduğunu savunur. Ona göre, kavramsal yönü bakımından değer anlamın bir ögesidir ancak yinede ondan ayrılır. Saussure, aynı dil içinde yakın kavramları belirten bütün sözcüklerin karşılıklı olarak birbirini sınırlandırdığını, böylece herhangi bir ögenin değerini çevresindeki ögelerin belirlediğini söyler. Ona göre değer, dilin nesnelerle kurduğu bağ ile doğal bir temel kazanır. Nitekim dil de, ögelerin bir anlık durumu dışında hiçbir şeyin belirlemediği katışıksız bir değerler dizgesidir.⁷⁹

⁷⁸Fiske, a.g.e., s.67.

⁷⁹Saussure, a.g.e., s.173.

Farklılıklardan oluşan dil ise aynı zamanda öz değil biçimdir. Bu iki ilkede değer kategorisi içinde merkezi bir öneme sahiptir. Dil göstergesi birleşimi bakımından değil, çevresi açısından ele alındığında karşımıza değer kavramı çıkar. Değer kavramı biçim olarak dilin tanımını şartlandırır ve ilk plana sistem kavramını yerleştirir. Değerler sistemden doğdukları için sistem göstergeler toplamı değildir. Bu anlamda Saussure için dil, bir ayrılıklar sistemidir. Dildeki bir öge değerini diğer ögelerin tümüyle kurduğu karşıtlıktan alır. Dilin öz değil salt biçim olarak tanımlanması gösteren ile gösterilen arasında bir eşbiçimlilik olduğuna dair anlayışın temelini oluşturur. Nitekim ikisi arasındaki ayrım ancak bir durumda ses diğeri kavram ile ilişkili olan öz tanımlaması aracılığı ile yapılmıştır. Saussure, gösterilenin gösterenden ayrılmaz olduğunu, tek ve aynı bir üretimin iki yüzünü oluşturduklarını söyler.⁸⁰

Saussure dilbilimsel analizini bir zıtlar ve tanımlar kümesine dayanan dil görüngüsünün tümel kümesinden hareketle çizdiği bir soyutlama düzeyine yerleştirir. Bu zıtlar ve tanımlar kümeleri: dil-söz (language-parole), gösteren-gösterilen (signifier-signified) ve dizim-dizi (syntagm-paradigm) den oluşur. Saussure bir dili meydana getiren karmaşık konuşma edimleri yığının düzenlemek için dil ile söz arasına bir ayrım koymuş ve bir toplumsal kurum olarak 'dil'in özneye ait bir işlev olan sözden ayrıldığı savunmuştur. Söz dilin bireye olanak verdiği sözsöz edimlerdir, dolayısıyla bireysel bir istençtir. Dil ve söz arasında bu karşıtlık, göstergenin nedensizliğinin zorunlu sonucudur. O'na göre söz, her zaman bireyseldir ve bireyin egemenliği altında yer alır, bireyin söylediklerinin toplamı olarak toplumsal hiçbir şey içermez. Dil ise, dil yetisinin birey dışında kalan toplumsal bölümüdür ve birey onu ne yaratabilir ne de değiştirebilir. Dil ile söz arasında karşılıklı bir

⁸⁰Saussure, a.g.e., s.180.

bağımlılık vardır: Dil sözün hem aracı hem de ürünüdür ancak buna rağmen dil ve söz birbirlerinden apayrı şeylerdir. Sözden ayrı olan dil, ondan bağımsız olarak incelenebilecek bir konudur. Dil bireylerde değil, yalnızca toplumda eksiksiz olarak bulunur.⁸¹ Saussure dili sözden ayırarak sözü dilbilimin inceleme alanı dışında bırakmıştır. Daha sonra aktarılacak olan söylem tartışmaları Saussure'ün dil-söz ayrımını sorgulamışlardır. Yapısal dilbilimin eleştirisine paralel olarak önem kazanan söz kategorisi, söylem çözümlemesine dönüşmüş ve söylem çözümlemelerinin dil için geliştirilen çözümleme araçlarını söz alanına taşıyarak dilbilimden söylembilime geçiş yaşanmıştır.

Gösteren ve gösterilen ise göstergiyi oluşturan birimlerdir. Saussure'de gösterge bir 'kavram' ile 'adı' değil, bir 'kavram' ile 'işitim imgesini' birleştirir ve kavram gösterilen, işitim imgesi ise gösteren olarak sınıflanır. Gösteren çizgiseldir, dolayısıyla süre içinde gerçekleşir. Gösterenin kavramsal yönü olan gösterilen ile gösteren arasında zorunlu yada doğal hiçbir bağıntı yoktur. Bağlantıları nedensizdir ve anlamı toplumsal bir anlaşmanın ürünüdür. Göstergebilimde, görünürde farklı göstergeler arasındaki eşitliği keşfetmek, göstergelerin deşifresinin temel ilkesidir.

Dizim, dilde birimlerin birbiri ardına sıralanmaları anlamını taşır. Bu aynı zamanda dil göstergesinin, nedensizliğinden sonra taşıdığı ikinci bir özellik olan çizgiselliğe tekabül eder. Dizim, söz zinciri içinde birbirini izleyen ve belli bir biçim oluşturan anlamlı öğelerin birleşimidir. Dizi ise aynı türden olan ve bir söz öbeği içinde bir başkasıyla düşey doğrultuda değiştirilebilecek nitelik taşıyan öğeler arasındaki ilişkilerin bütünüdür.

⁸¹Saussure, a.g.e., s.43,44.

Göstergebilimde anlam mutlak veya sabit bir kavram değildir, yorumlayıcı ve nesne arasındaki etkileşimin sonucudur, tarihsel olarak konumlandırılmıştır ve zaman içinde değişebilir. Saussure, anlamlandırmanın farklılık süreci tarafından kurulmasının statik değil, anlamlandırma zinciri tarafından sürekli eklemlenmesi süreci olduğunu saptamıştır. Dolayısıyla bir dizi gösterileni üreten anlamlandırma zinciridir ve bu bağlamda dil sonsuz bir üretkenliktir. Diğer yandan dilin toplumsal kullanımı, konuşan özne açısından belirli bir yükleme varılabilmesi ve sözü söyleyecek "ben" kimliğinin oluşturulabilmesi için bazı konumların sabitleştirilmesi gerekir. Saussure çalışmalarında konuşan öznenin nasıl meydana geldiği sorusunu hiç sormamış, kendi analizinin nesnesi olan dilsel sistemi açıklamak için hep önceden-verili bir kullanıcı varsaymıştır. Dil ise onun analizlerinde düşünce ve ses arasında bir bağ kurma görevini yerine getirmektedir. Dolayısıyla düşünce dilden önce vardır.⁸² Göstergebilim ve yapısalcı dilbilim, anlamların daima inşa halinde olduklarını, kurulduklarını ve yenide kurulduklarını ve asla tamamlanmadıklarını söyler. Başka bir ifadeyle, gerçekte anlamlar yalnızca dolaşım içinde varolmaktadır. Ayrıca gösteren gösterileni ancak başka gösterenlerle girilen ilişkilerde belirginleştirir yada eklemler, dolayısıyla anlam yalnızca farklılıkların sistematik olarak düzenlenmesiyle üretilir.

Pierce da Saussure de göstergelerin anlamı aktardıkları farklı yolları açıklama çabasındaydılar. Bu bağlamda her iki düşünür de göstergeleri sınıflandırmışlar ancak Pierce bunu göstergenin nesneyle ilişkisi bazında yaparken Saussure gösterenin gösterilenle ilişkisi bazında yapmıştır. Daha açık bir anlatımla; Pierce göstergeleri bölümlendiği üç ayrı üçlükten birisi, anlamla ilintili olarak: 'Görüntüsel gösterge', 'belirtisel gösterge' ve 'simge' kategorileridir. Görüntüsel göstergeler kimi yönleriyle

⁸²Rosalind Coward ve John Ellis, a.g.e., s.44.

nesnesine benzeyenler, örneğin kalemle çizilmiş bir şekil; belirtisel göstergeler nesneleri ile aralarında doğrudan bir bağ bulunanlar, örneğin ateş edilmiş olduğunu gösteren bir kurşun deliği; simgeler ise nesnesiyle arasında hiçbir bağlantı olmayan göstergelerdir⁸³, örneğin adaletin simgesi olarak terazi resmi. Simgelerin varoluşlarının önkoşulu yerine geçtikleri 'şey'i niteledikleri konusunda insanların anlaşılmış olmasıdır. Saussure'ün modelinde ise merkezde simgeler yer almış, gösteren ve gösterilenin görüntüsel yada nedensiz biçimde bağlantılı olabileceği vurgulanmıştır. Görüntüsel ilişkide gösteren gösterilene benzer, nedensiz ilişkide ise ilişkiyi belirleyen tek şey kullanıcılar arasındaki uzlaşmadır. Bu kategoriler Pierce'ın görüntüsel gösterge ve simge kategorilerine karşılık gelmektedir. Uzlaşım, anlamlandırma ve iletişim de önemli bir role sahiptir; hangi kategoride yer alırsa alsın, bir göstergenin anlaşılabilmesi için uzlaşım zorunludur. Çünkü uzlaşım göstergelerin toplumsal boyutudur, uzlaşımsal boyutu olmayan göstergeler tamamen özeldirler ve bu nedenle iletişim değerleri yoktur.

Saussure bir göstergenin diğer göstergelerle olasılık dahilinde olan ancak gerçekleşmeyen ilişkisiyle ilgilenmiştir. Bu bağlamda Saussure'e göre bir göstergenin anlamı diğer göstergelerden nasıl ayırt edildiğine bağlı olarak belirlenir. Daha açık bir anlatımla örneğin kırmızı, sarı yada mavi olmayandır. Göstergeler, kodlar olarak adlandırılan sistemler içinde düzenlenir. Kod ise bir kültür yada alt kültürün üyelerinin paylaştığı bir anlam sistemidir. Toplumsal yaşamın uzlaşımsal olan tüm görünümünü kodlanmıştır. Kodlar, hem göstergelerden hem de bu göstergelerin nasıl kullanılacaklarını belirleyen kural yada uzlaşımlardan

⁸³Charles Sanders Pierce, "Göstergeler Kuramı: Göstergebilim", XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Rifat-Şema Rifat (İstanbul: YKY Yayınları, 1998, ss.209-213). s.212 (Yazı, Pierce'ın çeşitli yazılarının kimi bölümlerinin çevirisiyle oluşturulmuştur).

oluşurlar. Bütün kodlar kullanıcıları arasında var olan bir anlaşmaya dayanır. Göstergebilim modelleri kodlayıcı ve kodaçıcı arasında bir ayrım yapmazlar. Nitekim dikkatini öncelikle metne yönelten göstergebilim 'alıcı' yerine 'okuyucu' terimini kullanır ve okurun etkin bir rol oynadığını kabul eder. Kodaçma, kodlama kadar etkin ve yaratıcı bir eylemdir; okur kendi deneyimlerini, tutumlarını ne duygularını metne taşıyarak metnin anlamlandırılmasına doğrudan katkıda bulunur. Kodlar ve uzlaşımlar herhangi bir kültürün deneyiminin ortaklaşa paylaşılan merkezini oluştururlar. Kültürün etkin, dinamik, canlı bir organizma olmasının nedeni üyelerinin bu kültürün iletişim kodlarını etkin biçimde kullanmalarıdır.⁸⁴

Saussure dizim-dizi ayrımı, göstergelerin kodlar içinde düzenlendiği iki yoldur aslında. Bir dizi, içlerinden bir tanesinin kullanılmak üzere seçildiği bir göstergeler dizgesidir. Bir dizim seçilen göstergelerin birleştirildiği iletidir. Dil açısından bakarsak, bir dildeki sözcük dağarcığı bir diziyi; bu dilin sözcüklerinde oluşan bir cümle de bir dizimi oluşturmaktadır. 'Dizi' ve 'dizim' terimleri aynı zamanda bir göstergenin diğer göstergelerle girebileceği başlıca iki ilişkiyi betimlemektedir. Saussure'ü Pierce'dan ayıran en belirgin savı da budur, daha açık bir anlatımla, bir göstergenin anlamını diğer göstergelerle ilişkisinin belirlediğini savunmasıdır.

Merkezi terim olarak göstergeyi alan ve yapısalcı kavramları antropolojik verilere dönüştüren Claude Lévi-Strauss, Saussure'ün dil kuramını tüm kültürel süreçleri içerek yapısal bir sisteme genişletmiş ve dilsel yapıdaki çözümlemeleri toplumsal yapıya uygulamıştır. Bu yapısal düzenlemeyi simgesel sistemler olarak başka bir ifadeyle yapısal düzenlemeyi anlam üreticisi olarak görme sorunudur. Lévi-Strauss'un çalışmaları yapısalcı bir

⁸⁴Fiske, a.g.e., 91-112.

antropoloji geliştirmeye ve uygulamaya yöneliktir. Yapısal antropoloji çalışmaları, toplumsal yaşam ile düşünce arasında dil aracılığıyla kurulan bağlantının şeffaf ve dolaysız olmadığı, aksine simgesel temsiller ile dolayımlanan bir ilişki türü olduğu tezini geliştirmiştir. Yapısalcı dilbilimin çalışma yöntemini antropolojide takip eden Claude Lévi Strauss ve Roland Barthes, dil ve ideoloji arasında, doğrudan birbirini yansıtmayan dolayımlı bir ilişki olduğunu savunmuşlardır.⁸⁵ Saussure için, bir bütün olarak dil, herhangi bir bireyin dışındadır ve dili konuşan herkesin toplu bilincinin bir parçasıdır. Strauss ise daha çok ortak bilinçsizi keşfetme eğilimindedir:

"Dolayısıyla biz, insanların söylenleri nasıl düşündüğünü değil, söylenlerin, insanın bilgisi olmaksızın, insana kendilerini düşündürtüğünü göstermek niyetindeyiz. (Y.F.S. :56)."

"Dolayısıyla benim göstermek niyetinde olduğum, insanın nasıl söylenlerle düşündüğü değil, insanlar bu olgunun farkında olmaksızın söylenlerin nasıl onların akıllarına işlediğidir. (R.C. :12)".⁸⁶

Strauss, 'totemizm nedir?' diye sormak yerine 'totemik fenomenler nasıl düzenlenir?' diye sormamızı ister. 'Ne' soru kalıbından 'nasıl' soru kalıbına geçiş, tözselden niteleyişsel tutuma yapılan geçiştir aslında. Bu yapısal bakış içinde kültür tanımlaması, özünde aynı fenomenin farklı görünümüne gönderme yapacaktır. Başka bir ifadeyle kültür, tözsel olarak toplumdan farklı bir şey değildir.⁸⁷ Strauss her kültürün; öncelikle

⁸⁵Serpil Sancar Üşür, **İdeolojini Serüveni**. (Ankara: Imge Kitapevi, 1997) s.78.

⁸⁶Edmund Leach, **Lévi-Strauss**. Çeviren: Ayla Ortaç. (İstanbul: Afa Yayıncılık, 1985). s.55.

⁸⁷Stuart Hall, "Kültür, Medya ve 'İdeolojik Etki'", **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük (Ankara: Ark Yayınevi, 1994, s:169-209). s.172,173.

dilin, evlenme yasalarının, ekonomik ilişkilerin, sanatın, bilim ve dinin yer aldığı simgesel sistemler bütünü olduğunu savunur. O'na göre tüm kültürler dünyayı anlamlandırır ve anlamlar farklı olsa da anlamlandırma yolları evrenseldir. Strauss'a göre bütün kültürler ihlal edilme tehlikesine karşı özelliklerini kodlarlar. Evlilik sistemleri de mitik sistemler de tehdit ve risklere karşı "dengeli kılınmış uygun iletişime, bir çeşit bütünleştirilmiş etik ve estetiğe iliaşkindir".⁸⁸ İnsan öznesi homojen ve kendi kendini denetleyebilir değildir. Başka bir ifadeyle özne, varlığının farkında bile olmadığı bir yapı tarafından inşa edilmektedir. Özne yapının ve yapının dönüşümlerinin nesnesidir. Yapı ise sürekli bir üretim süreci değildir, dolayısıyla tamamiyle oluşmuş nesne ve öznelerden meydana gelmiştir.

Saussure'cü anlayış dilbilimin ilk aşaması olarak nitelendirilir. Bu aşamayı dilin öz değil biçim olduğuna dair bir anlayışın ilke olarak kabul edilmesi karakterize eder. Bu anlayış bağlamında gösterilen ile gösteren arasında bir eşbiçimlilik olduğu savunulmuştur. Dil ile söz arasındaki ayırım ise ancak dışsal bir öznenin varlığı ile mümkün olacak bir bağlamda değerlendirilmiştir. Saussure'ün göstergebilimi, toplumsal hayatta genel bir işaret bilimi olarak tanımlamasına rağmen dil dilbilimsel işaretin maddiliğine içkin olarak kalmıştır. İkinci aşama olarak adlandırılan süreçte, dilin derin yapı kurallarına ilişkin varsayımlar oluşturulmuş ve böylece gösteren ve gösterilen arasındaki katı eşbiçimlilikten kopulmuştur. Bu akım için temel dilsel birim cümledir. Louis Hjelmslev'in çalışmaları bu yönde ilk adım olarak tanımlanır.

⁸⁸James Boon, "Claude Levi-Strauss", **Çağdaş Temel Kuramlar**. Derleyen: Quentın Skinner, Çeviren: Ahmet Demirhan (Ankara: Vadi Yayınları, 1991, ss.177-194). s.183.

Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin⁸⁹ kurucularından olan Danimarkalı bilim insanı Hjelmslev, Saussure'ün dilbilim ilkelerini ve göstergebilim kurgusunu geliştirmiştir. Dili kendine özgü bir yapısı olan yeterli ve tutarlı bir bütün olarak ele alan Hjelmslev, dili aynı zamanda gösterge dizgeleri alanının bir bölümü sayar. "Düzanlam" ve "yananlam" kavramlarını göstergenin iki değişik değeri olarak ortaya atan Hjelmslev'in kuramsal yaklaşımı daha sonraki yıllarda Barthes tarafından geliştirilmiştir. Diğer yandan, dilde derin yapıların incelenmesi en açık anlatımını Chomsky'nin çalışmalarında bulur. "Chomsky, bir yandan dizimsel yapılar adı verilen basit yapılar içinde anlamın ortaya çıkışını öte yandan, bu derin yapıları, görünen süzcelere yada yüzey yapılara dönüştüren mekanizmayı incelemeyi amaçlar."⁹⁰ Chomsky Saussure'ün dil kavramsallaştırmasına karşı çıkar ve dilbilgisini, edinimi inceleyen evrensel bir kuram olarak ele alır. Onun için konuşan öznenin yaratıcılığını açıklamak, söylenmemiş cümleleri anlama ve üretme yeteneğini ortaya koyar. Saussure için dil toplumsal alanı ilgilendiren ortak kültürel bir miras ve söz ise dilin bireysel kullanımıdır. Chomsky için ise edinim sonsuz sayıda doğru cümle üreten, dinamik bir yetenektir. Kullanım bu yeteneğin uygulanmasıdır.⁹¹ Chomsky, farklı dillerin derin yapı düzleminde dikkati çekecek bir benzerlik gösterdiklerini söyler. Diller aslında aynı formal ilişkiyi kullanmaktadırlar. Ona göre çocuklar herhangi bir dili kullanma yetisiyle doğmamaktadır. Çocuklar duyduklarını

⁸⁹Kopenhag Dilbilim Çevresi; 1931 yılında V.Brondal, L.Hjelmslev ve H.J.Uldall tarafından kurulmuştur. Saussure'ü bir öncü olarak gören çevrenin fikirleri asıl olarak Hjelmslev'in çalışmalarıyla yayılmıştır.

⁹⁰Kıran, a.g.e., s.13.

⁹¹Naom Chomsky, "Sözdizimsel Yapılar", XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II. Çeviren: Mehmet Rifat-Sema Rifat. (İstanbul: YKY Yayınları, 1998, s: 146-157). s. tüm bölüm. (Yazı, yazarın 1957'de yayımlanan Sözdizimsel Yapılar adlı Kitabından bir bölümdür) ; Kıran, a.g.e., s.125.

analiz etmelerini sağlayan genel bir dil yetisiyle doğmaktadır.⁹² Chomsky, Saussure'ün dil-söz ayrımını, edinim ve kullanım ayrımı çerçevesinde dili kullanan öznenin yorumlama olanağına sahip müdahalelerini açıklayabilecek bir üretici dilbilim haline dönüştürmüş⁹³ ve dil teorisini, dilin nasıl olup da hem özgür ve kendiliğinden hem de zorunlu ve pragmatik olabileceği sorunsalı etrafında şekillendirmiştir. Yapısalcılığın radikalleştiği bu süreçte gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin sabit niteliği sorgulanmamış, yalnızca ikisi arasındaki eşbiçimlilik bozulmuştur. Özne kategorisine yönelik eleştirilerin de etkisiyle dilbilimsel modelin söylem alanına yaygınlaştırıldığı bu süreçte dilbilimin sınırları genişletilmiş ve bununla beraber dilbilimsel nesnelerin doğrudanlığı ve var olma özellikleri doğrulanmıştır. Daha sonra sorunun merkezine gösteren ile gösterilen arasındaki sabit bağlantı alınmıştır. Derin yapılardan, yüzey yapıya değin uzanan çeşitli düzeylerin ayrımını içeren ve dilbilimin nesnelerinin varlığı ile kendini ortaya koyuşlarının sorgulanmasıydı. Bu aşamada göstergenin doğrudanlığı ve saydamlığının çeşitli biçimlerde sorgulandığı bu süreçte dilbilim çalışmacıları, yaşamın çeşitli durumlarında üretilen sözceler dizisi, yani söylem ile ilgilenmişler, artık edebiyat dili yada politik dil kadar, gündelik dil de uğraş alanı olmuştur.⁹⁴ Barthes'in anlam modeli bu sürece içkin olarak değerlendirilir. Roland Barthes, 1970'lerde Fransa'da yaptığı çalışmalarda anlam düşüncesinin çözümlenebileceği sistemli bir model geliştirmiştir. Saussure'ün yanı sıra Hjelmslev'in kavramlarını da içeren çalışmalarında; moda, görüntü, mit gibi dizgeler üzerinde durmuş ve yapısalcılığın ilkelerini edebiyat eleştirisine uygulamıştır. Barthes'in çalışmalarında moda, mutfak,

⁹²Russel Keat ve John Urry, **Bilim Olarak Sosyal Teori**. Çeviren: Nilgün Çelebi. (Ankara: İmge Kitapevi, 1994). s.154.

⁹³Kıran, a.g.e., s.122.

⁹⁴Aynı, s.14.

edebiyat gibi dizgelerin ancak dil desteğiyle bir gerçeklik kazandığını savunması aslında göstergebilime yaklaşımının, Saussure'ün yaklaşımının aksi olduğunun da kanıtıdır. Saussure Dilbilimi Göstergebilimin bir alt dalı olarak görürken, Barthes Göstergebilimi Dilbilimin bir alt dalı olarak kavramsallaştırmıştır.⁹⁵

Barthes ile birlikte değişken anlam kavramına geçilmiştir. Jakobson'un düzdeğişmece ve eğretileme kavramlarını benimseyen Barthes, düzdeğişmece ile söylem içinde yatay, birarada ve eşzamanlı olan öğelerin birleşimini; eğretileme ile dikey, artzamanlı ve birarada olmayan öğelerin birleşimini ve anlamlandırma edimindeki önemini vurgular. Bu bağlamda Barthes, anlamın o anda orada olan dilsel öğelerle olduğu kadar o anda orada olmayan dilsel öğelerle de ilgili olduğunu söylemektedir. Barthes'in çalışmalarıyla birlikte, dilin anlamı kuran yapıları değil, söylemin anlamı sürekli değişken ve akışkan kılan yorum olanakları üzerinde tartışılmaya başlamıştır. Barthes'in anlam modelinin merkezinde, 'anlamlandırmanın iki düzeyi' düşüncesi yer alır. Anlamlandırmanın birinci düzeyi Saussure'ün de üzerinde çalıştığı 'düzanlam'dır. Düzanlam göstergenin ortak duyusal, aşıkâr anlamına gönderme yapar. Anlamlandırmanın ikinci düzeyinde ise göstergeler üç yoldan işler; bu yollardan birisi 'yananlam' -ki bu ikinci düzey topyekün olarak yananlam olarak adlandırılır-, diğeri 'mit' ve sonuncusu da 'simge'dir. Barthes'e göre ideoloji yananlamlar düzeyinde ortaya çıkar ve dilin özelliği sayesinde düzanlamlara bağlanarak doğallaştırılıp normalleştirilir. İdeolojinin belirleyeni, yönetici sınıfın iktidarını tanımlayan yapıdır. Bu noktada bir egemen ideolojinin varlığını benimseyen Barthes, dilin işlevinin ideolojiyi doğallaştırarak egemen sistemin çıkarlarıyla birleştirmek olduğunu

⁹⁵Roland Barthes, **Göstergebilimsel Serüven**. Çeviren: Mehmet Rifat, Sema Rifat (İkinci basım, İstanbul: YKY Yayınları, 1993) s. 24.

belirtmektedir.⁹⁶ Yananlam anlamın öznelliğe kaydığı yada daha açık bir ifadeyle, yorumun yorumlayıcıdan olduğu kadar nesne yada göstergeden de etkilendiği andır. Hall, yananlamsal kodların toplumsal yaşam alanlarının, kültür kesimlerinin, erk ve ideolojinin gösterildiği dilsel araçlar olduğunu belirtir. Bu araçlar herhangi bir kültürün düzenlendiği anlam haritalarına göndermede bulunurlar. Bu haritalarda toplumsal anlamlar, pratikler ve görenekler, erk ve çıkarlar yazılıdır.⁹⁷ Yananlamı belirleyen en önemli etmen ise ilk düzeydeki gösterendir. İlk düzeyin göstereni yananlamın göstergesidir:

Çizelge 1: Göstergelerin düzenlam ve yananlam çizelgesi.⁹⁸

düzanlam	1.Gösteren	2.Gösterilen
	3.Gösterge I.GÖSTEREN	II.GÖSTERİLEN
yananlam	III.GÖSTERGE	

⁹⁶Üşür, a.g.e., s.82,84.

⁹⁷Stuart Hall, "Televizyon Söylemi: Düzgeleme ve Düzge Açıklama", Çeviren: Seçil Büker, **Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Fakültesi Dergisi**, sayı:4 (Ekim-1981),ss. 323-332. s.328.

⁹⁸Bu şema oluşturulurken; Parsa, a.g.e., s.20 ve Üşür, a.g.e., s. 83' teki çizelgeler örnek alınmıştır.

Fiske, yananlam ile düzanlam arasındaki farklılığın Barthes tarafından en azından fotoğrafçılıkta belirgin olduğunu savunulduğunu belirtir ve bu argümanı açıklamak için bir fotoğrafta, "düzanlam 'ne'yin fotoğraflandığı, yananlam ise 'nasıl' fotoğraflandığıdır" der. Siyah-beyaz film ve sert odak ayarının fotoğrafa vereceği soğuk yada kasvetli havanın aksine renkli film ve yumuşak odak ayarı mutluluk, sıcaklık ve/veya nostalji anlamlarını yaratabilecektir. Yananlam genellikle 'nedensiz'dir ve kültüre özgüdür. Örneğin yumuşak odak ayarının fotoğrafa sıcak bir hava eklemesi üzerinde önceden uzlaşmış bir öğedir. Diğer yandan tüm fotoğraflar aynı odak ayarı ile çekilseydi yumuşak odak ayarı böylesi bir anlam taşımazdı. Ayrıca, öznel düzeyde işledikleri için çoğunlukla yananlamların farkına varamadığımızı da belirten Fiske, göstergebilimsel çözümlemenin temel hedeflerinden birisinin bu tür bir yanlış okumayı önleyecek bir analitik yöntem ve düşünce çerçevesi sunmak olduğunu söyler.⁹⁹

Anlamlandırmanın ikinci düzeyinde ikinci yol 'mit' (myth) olarak adlandırılır. Yananlam, gösterenin ikinci düzeydeki anlamıyken; 'mit', gösterilenin ikinci düzeydeki anlamıdır. Mit bir kültürün, gerçekliğin ya da doğanın bazı görünümelerini anlaşılır kılan öykülerdir. İnsanlara dünyanın açıklandığı öyküler olarak oluşan mitler, varoluşsal bir durumla ilintili olarak, önceden belirlenmiş ve seçilmiş bir bakış açısını dışa vururlar ve böylece betimleyici niteliği aşarak normatif bir boyut kazanırlar. Hamelink, bir mitin içeriğinin gerçeklik ve ideolojiden oluşan iki düzlemde incelenmesi gerektiğini savunur. Ona göre; "bir mite gerçekçi bir yaklaşım çabası, mitin gerçekliği nedeni yansıttığının eleştirel bir sorgulamadan geçirilmesini ve kimlerin çıkarlarını

⁹⁹Fiske, a.g.e., s.116-118.

toplumsal birim olan aileyi yapılandırır. Mitler bu ve anlamları doğanın bir parçası gibi sunarak tarihsel kökenlerini gizler ve böylece anlam evrenselleşir. Mitler bu anlamların yalnızca doğal ve değişmez değil aynı zamanda adil olduklarını da vurgulayarak siyasal etkilerini gizlerler. Mitler gerçek olanın hemen görülebilen olduğu düşüncesi ve bu görülebilenin aslında sadece bir temsil ediş biçimi olduğuna dair bir anlayışın hakim kılınması yoluyla işler. Mitin mekanizması alışılmış temsil biçimlerinin gündelik nesneler ve pratiklerle içiçe geçmesine yol açar ve sonunda ideolojik anlamlar o nesne yada pratiğin doğal gerçekliği gibi anlaşılır. Bu nedenle düzanlam ve yananlamdan oluşan iki anlam sistemi vardır. Düzanlam ve yananlama doğal bir bütünlük kazandıran aralarındaki sürekli ve karşılıklı ilişkidir. Düzanlamsal göstergenin tümü yananlamın gösterenidir. Mitler yeni eklenen kavramlar zinciriyle çoğalabilirler ama bu çoğaltma da doğal değil tarihseldir. Mitler daima ekonomik sistemin ve bu sistemin güç kazandırdığı sınıfın çıkarlarına hizmet etmiştir. Mitlerin kendini doğallaştırma yolu anlamlarını doğanın bazı görünümüleriyle ilişkilendirmektir. Yukarıdaki örneğe dönecek olursak; kadınların doğum yapması yada erkeklerin fiziksel anlamda kadınlardan daha güçlü olması rolleriyle ilişkilendirilmektedir. Mitler zaman içinde değişebilir ama bu değişim devrimsel değil evrimseldir. Aynı örnekte kadınların toplumsal rollerinin zaman içinde değişmesi kadın ve aile mitini tümünü reddetmeden kimi halkaların zincirden çıkarılıp yenilerinin eklenmesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca bir kültürdeki hiçbir mit evrensel değildir. Başat mitler olduğu gibi karşıt mitlerde vardır. Mitlerin bir başka boyutu da dinamizmdir. Mitler bir parçası oldukları kültürün değişen gereksinim ve değerlerine uyum sağlamak için çok hızlı bir biçimde değişebilirler.¹⁰³

¹⁰³Fiske, a.g.e., s.119-123.

Barthes'in mit kavramsallaştırmasını açıklayan en güzel örneklerden birisi Eiffel Kulesi üzerine yazdıklarıdır:

"...Paris'te kuleyi görmemek için bitmek tükenmek bilmeyen önlemler almak gerekir;...Paris'te hiçbir bakış yoktur ki günün belli bir anında ona takılmamış olsun...Kule bütün dünyada varlığını korur. Önce Paris'in evrensel imgesi olarak, bu kentin görüntüyle anlatılması gereken her yerde vardır o; Middlewest'ten Avustralya'ya, hiçbir Fransa yolculuğu yoktur ki bir bakıma kule adına yapılmamış olsun; Fransa üstüne hiçbir ders kitabı, afiş yada film yoktur ki onu bir halkın ve bir yerin en büyük göstergesi olarak sunmasın. Evrensel yolculuk diline aittir o; yalın, kalıpsal biçimi sonsuz bir şifre eğilimi kazandırır ona: Sırasıyla ve hayal gücümüzün çağrılarına göre, Paris'in, modernliğin, bağlantı kurmanın, bilimin yada XIX. Yy'ın simgesidir o; füze, bitki gövdesi, derrick, fallus, paratoner yada böcektir, düşün büyük yolculukları karşısında kaçınılmaz göstergedir o...Bakıldığında nesnedir, ziyaret edildiğinde bu kez bakış haline gelir, ve Paris'i ayakları altında...bir nesne olarak oluşturur...Kule (onun mitsel güçlerinden biri işte burada yatar) bu görmek ile görülmek arasındaki ayrılığı, sıradan karşıtlığı hiçe sayar; her iki işlev arasında büyük bir dolaşımı yerine getirir; sanki bakışın her iki cinsiyetine de sahip eksiksiz bir nesnedir. Algılama düzenindeki bu ışıltı ışıltı konum, anlama yönelik olağanüstü bir eğilim kazandırır ona: kule anlamı çıkar, tıpkı bir paratonerin yıldırımını çekmesi gibi; bütün anlamlandırma meraklıları için büyüleyici bir rol oynar kule, katışıksız bir gösterenin rolünü; bir başka deyişle, insanların, hiç durmadan kendi bililerinden, düşlerinden, tarihlerinden istedikleri gibi çekip aldıkları anlamı yerleştirdikleri bir içimin rolünü oynar, ama yinede söz konusu anlam bitmez ve sınırlandırılmaz: Yarının insanları için Kule'nin ne olacağını kim söyleyebilir ki? Ama kuşkusuz o her zaman bir şey olacaktır, hem de kendilerinden bir şey. Bakış, nesne, simge: Onun her zaman Eiffel Kulesi'nden apayrı ve ondan çok daha fazla bir şey olmasına olanak veren sonsuz işlevler dolaşımı budur işte...burada yalnızca bir eğretilimedir (metafor) söz konusu olan; aslına hiçbir şey değildir Kule, anıtın bir tür sıfır derecesini gerçekleştirmektedir o; hiçbir kutsal şeye katılmaz, Sanat'a bile; bir müze gibi gezilemez Kule: Görülecek bir şey yoktur içinde. Yine de bu hoş anıt her yıl Louvre müzesine gidenlerin iki katına varan, Paris'in de en büyük sinemasından hissedilir derecede daha fazla sayıda daha fazla olan izleyiciyi kabul eder...Peki Eiffel Kulesi niye ziyaret

edilir ki? Asıl nesnesi olmaktan çok billurlaştırıcı olduğu bir düşünce katılmak için hiç kuşkusuz (zaten özgünlüğü de burada yatmaktadır)...¹⁰⁴

Barthes'in mit kuramı Levi-Strauss'un mit kuramı ile uyuşmaz. Strauss mit kavramı çerçevesinde, öznenin oluşumunda yapının -ya da dilin- bilinçdışı yönünün önemini tartışır. Ona göre, değişik kültürlerdeki mitler genel bir mitolojik dilin tikel ifadelerini oluşturur. Strauss'a göre mit, anlamları kullananlar tarafından bilinçli biçimde benimsenmemiş olsa bile mit olarak tanınan bir anlatıdır. Barthes'e göre ise mit, birbiriyle bağlı kavramlar zinciridir, insanlar bu zincirin anlamlarının farkında olabilirler ancak mitsel niteliğinden haberdar değildirler. Mitler kendi işleyişini gizler ve anlamlarını doğalmış gibi sunar. Strauss'a göre ise mitlerin işleyişi açıktır, gizli olan anlamlarıdır. Strauss ilkel toplumun mitlerini araştırmış ve miti tüm insanların endişe ve sorunlarla başetmek için kullandıkları bir araç olarak kurgulamıştır. Barthes ise 20. yüzyıl geç-kapitalist toplumunun mitleriyle ilgilenir. O'na göre mit sınıf temellidir: anlamları toplumsal açıdan başat olanlar tarafından ve onlar için inşa edilmiştir. Ancak ikincil konumdaki sınıflarca kendi çıkarlarına karşıda olsa kabul edilirler, çünkü doğallaştırılmışlardır.

Göstergelerin, anlamlandırmanın ikinci düzeyinde işleyişinin üçüncü temel yolu 'simge'lerdir. Simge yada sembollerin gerçek bir işleve kavuşabilmesi için salt zihinsel bir form olarak kalmayıp, zihne nesnel bir biçimde sunulması gereklidir.¹⁰⁵ Bir nesne, uzlaşım ve kullanım aracılığıyla başka bir şeyin yerine geçmesini mümkün kılan bir anlam kazandığında simge haline gelir. Örneğin Rolls-Royce zenginliğin simgesidir. Aynı örnek Pierce'in terimleriyle ifade edilecek olursa Rolls-Royce zenginliğin belirtisel

¹⁰⁴Roland Barthes, **Eiffel Kulesi**. Çeviren: Mehmet Rifat-Sema Rifat (İstanbul: İyi Şeyler Yayınları, 1996). s.9-14.

göstergesi ve sahibinin toplumsal konumunun simgesidir.¹⁰⁶ Bu noktada anlamlandırma ediminin boyutlarını betimlemek için Jakobson 'eğretileme' ve 'düzdeğişmece' kavramlarını kullanmıştır.

Saussure'ü takip eden ve geliştirdiği model ile Yapısalcılıkla, Liberal kuramlar başlığı altında toplanan araştırma yöntemleri arasında köprü kuran Jakobson dilin, işlevlerinin çeşitliliği içinde ele alınması gerektiğini savunmuştur.¹⁰⁷ Rus asıllı Amerikan bilim adamı

Roman Jakobson, Prag Dilbilim Çevresi'nin¹⁰⁸ kurucularındandır ve Çevre'deki çalışmalarıyla Yapısal Dilbilimin oluşmasına büyük katkılarda bulunmuştur. Jakobson'a göre bir iletişimin gerçekleşebilmesi için 'gönderen', 'alıcı', 'mesaj', 'bağlam', 'temas' ve 'kod'dan oluşan altı etmenin var olması gereklidir: Gönderen alıcıya iletisini yollar, ve bu ileti kendisinden başka bir şeyi niteleyerek 'bağlam' adını alır. Gönderen ve alıcı arasındaki fiziksel ve psikolojik bağ, temas; içinde iletinin yapılandığı ortak anlam sistemi ise koddur. Jakobson'un çözümlemeleri her türlü iletişim için geçerli olabilir.¹⁰⁹ Bu etmenlerin her biri farklı bir dilsel işlevin doğmasına yol açmaktadır.

Eğretileme, nitelikleri bir gerçeklik düzleminden diğerine yer değiştirerek işler. Bir sözcüğü yerleşmiş anlamına yakın ama ondan

¹⁰⁵Karl Marx, **Grundrisse**. Çeviren: Sevan Nişanyan (İstanbul: Birikim Yayınları, 1979). s.223.

¹⁰⁶Fiske, a.g.e., s.123.

¹⁰⁷Parsa, a.g.e., s.17.

¹⁰⁸Çevre, 1926 yılında V.Mathesius'un çevresinde toplanan ve dile yönelik olarak çeşitli çalışmalar başlatan bir gruba; R.Jakobson, N.Trubetskoy, S.Karsevski gibi Rus araştırmacıların da katılmasıyla oluşmuş ve XX. yy'deki yazın çalışmalarını etkileyen en önemli akımlardan birisi olmuştur.

¹⁰⁹Pierre Guiraud, **Göstergebilim**. Çeviren: Prof. Dr. Mehmet Yalçın (İkinci baskı. Ankara: İmge Kitapevi, 1994). s. 21; Fiske, a.g.e., s.56.

farklı bir anlam taşıyan bir başka sözcük yerine kullanarak yapılan sapmacadır.¹¹⁰ Eğretilenmede, bir sözcük başka bir sözcüğün yerine eğreti biçimde kullanılır ve eğretilenme benzerliğe dayanır. Eğretilenme yoluyla elde edilen ortak duyu son kertede ideolojiktir. Düzdeğişmece ise aynı düzlemdeki anlamları birbiriyle ilişkilendirerek işler, “düzdeğişmecenin temel tanımı, bir parçanın bütünü temsil etmesini sağlamaktır”.¹¹¹ Gerçekliğin temsil edilmesinde düzdeğişmece başka bir ifadeyle gerçekliğin bir parçasının bütünü temsil için seçilmesi kaçınılmazdır, bilinmeyen geri kalan bu temsille belirlenir. Önemli nokta seçimin keyfi olmasıdır ve düzdeğişmece yakınlığa dayalıdır. Doğal bir belirtisel gösterge olarak kabul edilen seçim 'gerçek' statüsüne sahip olur. Lévi-Strauss söylenin ve genel olarak ilkel düşüncenin çözümlemesi için eğretilenme ve düzdeğişmece ayrımının yapılması gerektiğini savunur. Örneğin; başka bir gezegeni hayal ederken orada kuşlar, ağaçlar, balıklar yada insan/insan benzeri yaratıklar olduğunu düşünmek bir eğretilenmedir. 'Taç'ın egemenlik yerine kullanılması ise düzdeğişmecedir, burada bir parça olan taç ile bütünü temsil edilmektedir. 'Kraliçe Arı' ifadesi ise yine bir eğretilenmedir.¹¹²

Dilbilimin gelişim sürecine ortaya çıkan ve büyük ilgi gören bir başka kavram da 'önvarsayım'dır. Dil felsefecilerince ortaya atılan kavram, bir önermeye 'doğru' değerinin verilebilmesi için gerekli şart olarak tanımlamışlardır. Önvarsayım; mantık bilimi içinde, bir önermenin doğruluğu için gerekli bir ön gerçekliğe tekabül ederken, dilbilimde bir söyleme yapısal olarak bağlı ve itiraz edilmesi güç örtük bir ifade, bir edimsöz anlamını taşır. Örneğin; 'Fransız kralı keldir' demek yada 'Sezar'ı kim öldürdü?'

¹¹⁰Guiraud, a.g.e., s.135.

¹¹¹Fiske, a.g.e., s.127.

¹¹²Leach, a.g.e., s.52.

diye sormak, Fransa'da bir kralın olduğunu ve bu kralın kel olduğunu yada Sezar'ın öldürüldüğünü kabul etmek demektir¹¹³ yada benzer bir şekilde, 'zenginler de ağlar' söylemi, ağlama eyleminin esasen zengin olmayanlara özgü bir davranış olduğunun ön kabulüne dayalı bir ifadedir.

Diğer yandan Barthes'in mit analizi semiyolojinin başlangıcı olmuştur. Çünkü toplumsal formasyonun egemen fikirlerinin nasıl evrensel ve doğal görünebildiğini göstermekteydi. Sürecin arka planını da hesaba katacak olursak; semiyolojinin Saussure'ün dilbilim yönteminin yeni alanlara uygulanmasının sonucu olduğunu da söyleyebiliriz. Semiyolojinin en karakteristik ve en önemli özelliği toplumsal anlamlandırmanın sistematik yapısının incelenmesidir. Sosyo-ekonomik güçler tarafından kullanılan anlam sistemlerini inceleyen ve toplumsal pratik ve nesnelerin anlamlarının yapısını açıklamayı amaçlayan 'semiyoloji' bir yöntem olarak ilk kez Barthes tarafından sistemleştirilmiş ve şöyle tanımlanmıştır:

"Semiyoloji öz ve sınırları ne olursa olsun bütün işaret sistemlerini kapsar; imgeler, jestler, müzikal sesler, nesneler ve bütün bunların ayin, görenek ve halk eğlencelerinin içeriklerini biçimlendiren karmaşık ilişkileri: Bunlar dilleri olmasa bile en azından anlamlandırma sistemlerini oluştururlar."¹¹⁴

Barthes'in bu alana yönelmesinin temelinde burjuva toplumunun kendini donattığı temsil etme biçimlerini incelemesi yatar. Nitekim Barthes, Fransa'da burjuva ideolojisinin mitler aracılığı ile nasıl yeniden-üretildiğini incelemiştir. Barthes mitlerin destekledikleri iktidar ve toplumsal değişim biçimlerinin yapılarını

¹¹³Kıran, a.g.e., s.180, 181.

¹¹⁴"Roland Barthes, Elements of Semiology, s.9" Rosalind Coward ve John Ellis, a.g.e., s.49.

incelemekle birlikte esasen bunların kendilerini sunuş mekanizmaları üzerinde yoğunlaşır. Göstergelerin anlamı nasıl ürettikleri konusunda çalışmalar yapan Barthes; Saussure'ün dilbilimsel bağlamdaki gösterge çözümleme şemasını otomobilden moda kadar pek çok alana ait göstergelere uygulamıştır.¹¹⁵ Semiyoloji için mit, toplumsal işaretler sisteminin öğelerinden birisidir. Semiyoloji çalışmaları yananlamsal sistemin, anlamlandırma sistemindeki her işaretin anlaşılabilirliğini sağlayan bütünsel bir bölümü olduğunu göstermiştir.

Coward ve Ellis'e göre Barthes'in ideolojiyi toplumun gerçeğini biçimlendiren, yönetici sınıfın ürünü olarak ele alması Marx ve Engels'in Alman ideolojisinde önerdikleri ideoloji anlayışı ile, daha açık bir ifadeyle her sınıfın kendini bir önceki yönetici sınıfın yerine koyduğu ve amacına ulaşmak için kendi çıkarlarını toplumun tamamının çıkarları gibi göstermek zorunda olduğu iddiasıyla, birleşir. Coward ve Ellis'in dikkat çektikleri bir nokta, Barthes'in analizinin tarihi olarak Marksist gelişmelerden önce olduğudur.¹¹⁶

Dil merkezli analizlerde dilde üretilen bir öznenin kendi kendisini tasarlama, temsil etme yolu ve böylece toplumsal bütünde eylemde bulunabilmesi ideoloji; temsil edişlerin, tasarımların sabitliği ise ideolojinin işlevi olarak ele alınır. Tüm ideoloji kuramları, ideolojinin sınıf tahakkümünü sürdürmeye çalıştığı konusunda hemfikirdirler; farklılıklar bu tahakkümün sürdürülme biçiminde, etkililik derecesinde ve karşılaştığı dirençlerin kapsamında yatmaktadır.

¹¹⁵Parsa, a.g.e., s.19, 20.

¹¹⁶Coward ve Ellis, a.g.e., s. 50,51.

3.2.2.2. Siyasal Ekonomik Yaklaşım

Siyasal Ekonomik Yaklaşımı benimseyen araştırmacılar -ya da Ekonomi Politikçiler-, ekonomik koşullar ile ideoloji arasında doğrudan bağlantı olduğunu ileri sürerler. Bu yaklaşımın temelinde Marksist altyapı- üstyapı modeli vardır. İdeoloji ekonomik üretim tarzının bir ek ögesi olarak tanımlanır ve medya içeriğinin son kertede toplumdaki ekonomik ilişkiler tarafından belirlendiği savunulur. Başka bir ifadeyle ideolojik anlamda medya pratikleri yalnızca ticari ürünlerdir. Sholle, ideolojinin medyanın işlevine göndermede bulunularak açıklandığı bu yaklaşımın, metinlerin (kodlar halindeki ileti) gerçekliğin ideolojik yorumları olan temsillerden oluştuğunu savunduklarını ve bu bağlamda metinlerin, metnin(anlam halindeki ileti) kendisinden ayrılabilceğini varsaydıklarını belirtir.¹¹⁷ Nitekim bu yaklaşımın temsilcilerinden Murdock ve Golding haber üretiminin gerçek bir çözümlemesi için medya denetiminin ekonomik bağlamı ve aynı zamanda sınıfsal temeli üzerinde yoğunlaşılması gerektiğini savunurlar. Onlara göre medya içeriği kapitalist sistemin kültürel bir metasıdır ve bu bağlamda en karlı pazarı arayan kültür endüstrisinde sermaye ve kaynaklar haber-dışı bilgi toplamaya ayrılmaktadır. Birçok medya kuruluşundaki reklam servisleri ile haber servisleri arasındaki sınırın aşınması ve aynı zamanda bu kuruluşların medya-dışı firmalarca satın alınmış olması bu çerçevede yorumlanabilir.¹¹⁸ Siyasal ekonomik yaklaşım, küçük parçalarla ilgilenmek yerine konuya bir bütün olarak yaklaşılması gerektiğini savunur.

Bu yaklaşım içinde 1980'lerle birlikte yeni bir trend başlamış ve Mosca, Mills, Herman gibi isimlerce geliştirilen fikirler,

¹¹⁷ David J. Sholle, "Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgiye", **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük (Ankara: Ark Yayınevi, 1994, ss: 211-249). s.216.

¹¹⁸ Shoemaker ve Reese, a.g.e., s.110.

'Araçsalcı Yaklaşım' olarak adlandırılmıştır. Medyanın başat siyasi ekonomik yapının desteklenmesinde bilinçli olarak kullanıldığının savunulduğu bu yaklaşımda medyaya yok denecek kadar az bir bağımsızlık tanınır. Özerklikten çok uzak olan medya organik olarak seçkinlere bağımlıdır ve bu seçkinler için araçsaldır. Medya sadece belirli kurumlara ve pratiklere meydan okumasına izin verilen görece bir özerkliğe sahiptir. Yaklaşımın öncülerinden olan C. W. Mills'e göre ticari, ekonomik ve askeri seçkinlerin birbirlerine yakın çıkarları toplumsal yapının üzerinde bir zirve oluşturur. Bu sektörler arasındaki bağlantılar ve personel değişimi ile sağlanan sınıf bağlılığı iktidar seçkinlerini güçlendirir ve korur. Azınlık olmalarına rağmen, böylece oldukça türdeş bir grup meydana getiren iktidar seçkinleri, 'bölünmüş, pasif, güçsüz' durumda olan geniş yönetilen kitlelerin kaderini tayin edecek hayati kararları alacak güce sahiptirler. Mills bu bulguları çerçevesinde, çalışmalarını yürüttüğü Amerikan toplumuna yönelik olarak, çoğulcuların 'elit' grupları arasındaki rekabet ve karşılıklı etkileşim ile demokrasinin korunduğuna dair argümanlarının aksine, iktidarın merkezleşmesine doğru gidildiğini savunmuştur.¹¹⁹

Siyasal Ekonomik Yaklaşımın içinde değerlendirilen bir başka model, bu yaklaşımın önemli iki temsilcisi olan Naom Chomsky ve Edward Herman tarafından geliştirilen 'Propaganda Modeli'dir. Medyanın egemen seçkinlere hizmet ettiğini savunan Chomsky ve Herman, temelinde medyanın seçkinler tarafından doğrudan kontrol edildiği argümanının yer aldığı 'propaganda' modeliyle, medyanın işlevini yerine getirebilmesi için ilk gerekliliğin sistemli propaganda olduğunu savunurlar. Shoemaker ve Reese, Chomsky ve Herman'ın bu model ile Araçsalcı Yaklaşımı, Siyasal Ekonomik Yaklaşım ile

¹¹⁹Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş** (Dokuzuncu baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997). s.124,125.

birleştirdiğini belirtirler.¹²⁰ Chomsky, *Medya Denetimi* adlı kitabında fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Her birimiz kitle iletişim araçlarının geniş bir saldırısına maruz kalmanın insanları bir duygusuzluk ve bulantı içinde nasıl donuklaştırdığını görebiliriz. Her kamusal alandan baskıcı bir monolog duygularımıza sızar ve dikkatimizi altüst eder. Nereye baksak, neyi dinlesek, nereye gidersek gidelim: İlan panolarının pornografisi, ... parlak vitrin yazıları, ... reklam furyası, ... köşebaşı bildirileri, ... günlük gazeteler, her an televizyon, satın aldığımız herşeye sarılan paketler,...Her köşede incelikle bir saldırıya maruz kalırız. Medya kamunun çıkarlarına değil, Devlet'in ve diğer şirketlerin çıkarlarına hizmet eder. Medyanın saldırı ve ayartma ekranı olası en büyük halk kesimini tutsak almak ve ipnotize etmek üzere düzenlenmiştir. İşte o zaman bu kesimin dikkati reklamcılara hurda satılabilir ve sloganlar işe yaramaz şeyler ve manyakça imgelerle altüst edilebilir. Geçilmez bir medya hendeğiyle korunan devlet birimleri savaştan kâr eder ve ayrıntılı bilgiyle kitle direncinin açığa çıkmasına engel olan yavan açıklamalar ağının ardında rahatına bakar."¹²¹

Kısaca, Chomsky'ye göre; medya, devlet ve özel sektör faaliyetlerinde egemen olan özel çıkarları desteklemekte ve yerleşik iktidara hizmet etmektedir.

¹²⁰Shoemaker ve Reese, a.g.e., s.114.

¹²¹Naom Chomsky, *Medya Denetimi*. Çeviren: Şen Süer (İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1993). s.7, 8.

3.2.2.3. Kültürel Çalışmalar

Kültürel Çalışmalar; Eleştirel Çalışmaların, kapitalist ekonomik düzene ve liberal sisteme yönelttikleri eleştirel bakış ortak paydasında yer alır ve bu bağlamda Eleştirel Çalışmalara içkin olarak değerlendirilir. Marksist altyapı-üstyapı modelini yeniden işleyen Frankfurt Okulu, Althusser kökenli Yapısal Marksizm, Gramsci tarafından geliştirilen Hegemonya çözümlemesi, Barthes ve Levi Strauss'un Yapısal Dilbilimi, Lacan'ın Psikoanalitik Yapısalcılığı ve iktidarı söylem bazında analiz etmeyi öneren Foucault'nun Neo-Marksizmi Kültürel Çalışmaların dayandığı teorik temelleri oluşturur. Hall eleştirel paradigmanın, iletişimsel bir pratiğin tüm öğelerini -her bir öğenin kültürel boyutuna ilişkin bir anlayışla, göstergebilimsel ve söylemsel niteliğiyle, medyanın anlam alanı içerisinde ve bu alan aracılığıyla işlevini sürdürdüğüne farkında olarak- incelediğini belirtir. Çünkü, yine Hall'un ifadesiyle, halihazırda medya sistemlerinin boş zihinlere ve alıcıların bilinçlerine basitçe yerleştirilebileceği bir ileti yoktur.¹²²

Hall'un medya analizlerine dayanarak, İngiliz Kültürel Çalışmalarının tıpkı yapısalcı yaklaşım gibi medya iletileri üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir fakat yaklaşım, yapısalcı yaklaşımın medya iletilerine atfettiği özerkliğin aksine medya içeriğinin ve etkisinin medya iletilerinin üretildikleri ve alımlandıkları toplumsal çevre tarafından biçimlendirildiğini varsayar. Bu yaklaşım Ekonomi Politik görüş ile medya metinleri üzerinde yoğunlaşan Marksist Yapısalcı bakış açısını birleştirir. Ancak elbetteki çözümlemeleri salt bu birleşime tekabül etmez. Toplum ve medya arasındaki ilişkileri daha derinden inceleyen ve basit altyapı-üstyapı bağıntısını reddeden görüş bu ilişkileri daha geniş bir kültürel

bağlama yerleştirir.¹²³ Golding ve Murdock'a göre Kültürel Çalışmalar, "...din, dil, moda ve kitle iletişim ürünleri vs. gibi toplumsal düzeni ifade eden simgesel biçimlerin bir bütün halinde toplumsal sistemle bağlantısını gözönünde bulundurarak araştırmaya çalışır"¹²⁴. Marksist bir yöntembilimden hareketle toplum analizini kavramsallaştıran Kültürel Çalışmalar, bir yandan kültürü anlamak için toplumsal ve tarihi yapı ile ilişki kurmak gerektiğini, diğer yandan ise kapitalizmin yarattığı toplumsal formasyonların sınıflara ayrıldığını ve aynı zamanda bu toplumsal sınıfların salt ekonomik temelli olmayıp cinsiyet, ırk ve/veya etnik köken merkezinde de oluşabildiğini savunur. Yapısalcı bakışın kültürel çalışmalara etkisi ise 'dil'in toplumsal ve kültürel hayatı anlamada çok önemli olduğunun altını çizmelerinde netleşir. Böylece kültürel çalışmaların merkezi çalışma nesnesi olan kültür, toplumsal bölünmelerin kurulduğu ve anlam üzerinde mücadelenin verildiği alan olarak tanımlanır. Raymond Williams'ın kültürün farklı tanımlarını bir arada kavramsallaştırması ile başlayan Kültürel Çalışmalar, kültüre ve kültürel ürünlere yaklaşım farklılıkları bağlamında "Frankfurt Okulu", "İngiliz Kültürel Çalışmaları" ve "Post-Yapısalcı Yaklaşımlar" olarak sınıflandırılırlar. Siyasal Ekonomik yaklaşımda olduğu gibi, Kültürel Çalışmalar geleneğinde de ideolojik etkiler gizlice gerçekleşen şeyler olarak tanımlanmazlar; ideoloji sistemin işleyiş biçiminin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Yönetici sınıf ideolojisinin yekpare olduğu yada otomatik olarak belirlendiği fikrini kabul etmeyen Kültürel Çalışmalar, medya ve iletilerinin özerkliğe sahip olduğunu ve bir toplumda var olan sayıdaki çelişkili öğeyi -yada ideolojik farklılıkları- barındırdıklarını savunur. Egemen düşünceler ise

¹²²Stuart Hall, "İdeoloji ve İletişim Kuramı", **Medya Kültür Siyaset**. Çeviren ve Derleyen: Süleyman İrvan (Ankara: Ark Yayınevi, 1997). s.90.

¹²³Shoemaker ve Reese, a.g.e., s.116.

¹²⁴Thomas L. McPhail, a.g.e., s. 188.

kendi fikirlerini kabul ettirmek ve böylece ayrıcalıklı konumlarını korumak için mücadele ederler. Dolayısıyla medya üzerindeki kontrol dinamik bir süreçtir.

3.2.2.3.1. Frankfurt Okulu

Frankfurt Okulu, 'Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü' adıyla 1923 yılında kurulmuştur. 1840'lı yıllarda Almanya'da toplumsal ve siyasi olaylar ile sorunlara felsefi bir düşünce çerçevesi içinde bakan ve 'sol-Hegelciler' olarak adlandırılan entelektüel bir kitlenin fikirleri, çıkış noktalarını oluşturmuştur. Sol-Hegelciler gibi, Hegel'in geliştirdiği diyalektik yöntemi kullanmışlar ve toplumsal düzenin *praxis* aracılığıyla insan tarafından dönüştürülmesinin olanaklarını aramışlardır. Ancak Frankfurt Okulu'nun salt sol-Hegelciler'in devamı olduğu söylenemez. Çünkü sol-Hegelciler ile Frankfurt Okulu arasında yüz yıllık bir süre ve bu sürede çalışmalar yapan Marx, Weber, Neitzche, Dilthey ve Husserl gibi düşünürler yer almıştır.¹²⁵ Frankfurt Okulu'nun üyeleri kendilerini Marksist olarak tanımışlardır, ancak Ortodoks Marksist değildirler. Marksizmi, toplumsal çalışmalarda esnek ve eleştirel bir yaklaşım olarak ele almışlardır. Frankfurt Okulu'nun en bilinen temsilcileri; Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Max Horkheimer, Walter Benjamin, Erice Fromm ve Jürgen Habermas'tır.

Bottomore(1989), Frankfurt Okulu'nun birbiriyle ilintili üç öğeyi savunduğunu belirtir:

"Sosyal bilimlerde pozitivistimin yada çok daha geniş olarak bilimciliğin bilgilimsel ve yöntembilimsel eleştirisi, teknokratik-bürokratik yeni bir egemenlik biçiminin yaratılışında temel bir etmen olarak bilim ve teknolojinin

ideolojik etkisine yönelik eleştirel bir tavır ve kültür endüstrisi yada daha genel olarak egemenliğin kültürel boyutlarıyla bir öniletilimim." ¹²⁶

Frankfurt Okulu'nun geliştirdiği, 'Eleştirel Teori', kökenlerini Marksizm'den almıştır ve bu bağlamda, siyaseti sosyo-ekonomik alt yapıya oranla daha ikincil derecede sayar. Eleştirel teori, aileden medyaya, ekonomiden devlete kadar uzanan geniş bir alanda Marksist ve Freudyen kavramlarla yapılmış tarih, kültür ve ekonomi araştırmalarıdır. Eleştirel teori, bütünü anlamak için, bütünün somut tikellerde yer almış bulunan halini inceler.¹²⁷ Swingewood'a göre, Batı Marksizmi, Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisinde doruk noktasına ulaşmıştır.¹²⁸ Frankfurt Okulu'nun başlıca temalarından birisini, tüm kapitalist toplumların kapitalist üretim tarzının ayrılmaz bir parçasını oluşturan merkezileşmiş bir devlet aygıtının egemenliğinde benzer bir yapıya ve ideolojiye sahip olduğu argümanı oluşturur. Bu bağlamda, egemen sınıfın uzun vadeli çıkarlarına göre hareket eden devlet, sermaye birikimi için gerekli olan toplumsal koşulları yeniden üretmektedir.¹²⁹ Swingewood, Adorno ile Horkheimer'in "Aydınlanmanın Diyalektiği"nde (1944), proleter devriminin ileri kapitalist ülkelerdeki başarısızlığını, konformist bir kitle kültürüne ve toplumsal bilincin 'kültür endüstrisi' aracılığıyla denetlenmesine bağladıklarını aktarır. Onlara göre Batı kültürüne araççı rasyonalite egemen olmuştur ve bunun amacı insanı özü boşaltılmış bir bilim ve teknolojiye dayanarak, insani eylem ve toplum üzerinde denetim kurmaktır.¹³⁰ Artan ölçüde

¹²⁵ Jay, a.g.e., s. 70,71.

¹²⁶ "Bottomore (1989). s. 53" Ayşe İnal, 1996, a.g.e., s.38.

¹²⁷ Jay, a.g.e., s.125.

¹²⁸ Swingewood, a.g.e., s.262.

¹²⁹ Aynı, s.339.

¹³⁰ Aynı, s.337.

belirlenen ve bireysel bilinci kontrol ederek itaat ve boyun eğmeye yol açan bir kitle kültürünün ortaya çıktını söyleyen Frankfurt Okulu kuramcıları bu kültürü çözümlmek için olumsuz bir ideoloji kavramı kullanırlar. Onlara göre, gösteri ve eğlence sanayiinin gelişmesiyle birlikte, sanatsal ve kültürel biçimler giderek standartlaşmakta ve metalaşmaktadır. Bireyin boş zamanı, sisteme hizmet eden bir araç haline dönüşmektedir. Kültür endüstrisinin geliştirdiği gösteriler daha çok sorgulamayan bireyleri hedef almakta, kitle kültürü bireyleri tüketiciye dönüştürmekte ve başka türlü kendilerini ifade edemeyecekleri yönünde mesajlar vermektedir. Böylece, kendileri hakkında bilinçli olarak karar verecek ve değerlendirme yapacak özgür, bağımsız bireylerin gelişimini engellemektedir.¹³¹ Kitle kültürüne bu bağlamda olumsuz bir perspektifle yaklaşan Frankfurt Okulu'na göre, kitle kültürü demokratik bir kültür değildir. Popüler kültür kavramı, ideolojik bir biçimde kullanılmaktadır ve kültür endüstrisi kendiliğinden olmayan bir kalıp kültür üretmektedir. Modern kitle toplumunda yüksek kültür ve alt kültür ayrımı kalmamıştır, bu fark bile kitle kültürü içinde erimiştir. Kitle kültürü insanları geçmiş dönemlerin tahakküm yöntemleri ve pratiklerinden daha ince ve etkin bir yöntemle tahakküm altına almaktadır.¹³² Bu bağlamda Okul, kitle iletişim araçlarını, popüler kültür yayarak algılamaları öldüren ve pasifizmi arttıran örgütler olarak görmektedir. Okula göre, kitle iletişim araçları modern kapitalist toplumlarda insanların sisteme topyekün entegrasyonuna hizmet etmektedir. Adorno'ya göre, medya popüler bir kültür için ve izleyiciler kitlesine sunulmak üzere üretim yaptığı için ürünleri yüksek kültürün bir parçası olamaz. Medya, kültürel üretimin standardını düşürmektedir. İzleyici kitlesi kendine sunulanları eleştirel bir perspektif kullanmaksızın, hoşça vakit geçirmek, kendi önyargılarını desteklemek ve sıkıntılardan

¹³¹Larrain, a.g.e., s.19.

¹³²Jay, a.g.e., s.312,313.

uzaklaşmak için izlemektedir ve bu bağlamda medyanın yeniden ürettiği ürünlerin standardının yüksek olması da zaten olanaksızdır".¹³³ Habermas da çalışmalarında iletişim ve dilin biçimlendirici etkisinde odaklanır. Habermas kitle iletişimini, söylemin içeriğini öne çıkararak kasıtlı ve normatif boyutlarını bastırdığını belirterek, çarpık olarak nitelendirir. Kitle iletişiminde kullanılan bu çarpık dil, kasıtlı olarak yaratılmakta ve araçsal bir bilişsel çıkara bağlı topluma dayanan iletişimin yapılanma tarzından kaynaklanmaktadır. Kendi çıkarlarını dilsel kısıtlamalar nedeniyle dile getirmeye gücü olmayan gruplar ise medya iletilerini verili haliyle benimseme eğilimindedirler.¹³⁴

Adorno ve Horkheimer tarafından geliştirilen "kültür endüstrisi" kavramı, sanatın pazarda satılan ve izleyici kitlelerinin eğlendirilmesine hizmet eden bir hale dönüştüğünü ifade eder. Medya ise kültür endüstrisi içinde, sanatsal değerlerin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Marcuse göre medyanın ürünleri izleyicileri manipüle eder, yanlış bilinç yayar ve sonuçta tek boyutlu bir düşünce ve davranışın ortaya çıkmasına neden olur.¹³⁵ Kültür endüstrilerinin ürünleri hakim kapitalist düzenin meşrulaştırılmasını işlevine sahiptir. Horkheimer, materyalist bir toplum teorisi önerir ancak, Ortodoks Marksizmin materyalizminden ayrılır. Ona göre materyalizm maddeye ontolojik öncelik tanımaya dayanan bir tür metafizik olamaz. Ayrıca, tüm zamanlarda kapitalizmde ekonomik alt yapının hayati bir öneme sahip olduğunu kabul etmekle beraber, alt yapının her zaman öncelik taşıyacağı fikrini reddetmiştir.¹³⁶

¹³³Tılıç, a.g.e., s.49,50.

¹³⁴Shole, a.g.e., s.224.

¹³⁵Tılıç, a.g.e., s.49.

¹³⁶Jay, a.g.e., s.85.

Habermas'a göre kapitalist toplum, ileri derecede merkezileşmiş ve düzenlenmiş bir yapısı olan devlet kapitalizmi sistemine dönüşmüştür. 19. yy kapitalizminde toplum ile devlet arasında aracılık yapan kamusal alan, teknolojinin ve bürokrasinin yükselişe geçmesiyle birlikte çökmüş, olağan koşullarda kamuoyunun düşüncelerini dile getirmeyi ve iletmeyi sağlayan kurumlar ticarileşerek depolitize olmuştur. Tüm bunların sonucu ise atomlaşmış bir kile toplumudur.¹³⁷ Habermas'ın eleştirdiği bu yeni toplum tipi kapitalizmin ileri/geç sürecidir. Frankfurt Okulu kuramcıları bu süreçte kamusal alanın düşüş eğilimine girdiği ve kamusal dünyanın depolitize olduğunu savunur ve Habermas buna kurumların merkezileşmiş bir devlet sisteminin gelişmesiyle giderek merkez tarafından planlanmaya ve denetlenmeye başladığını ekler.¹³⁸ Frankfurt Okulu üyelerine göre, gelişmiş ve tekelci kapitalizm evresine gelmiş kapitalizmde siyasal otoritenin rasyonelliği aslında daha da azalmakta ve ortadan kalkmaktaydı. Kapitalizm tekelci yönde evrimleştikçe liberal siyasi ve hukuki kurumların yerine gittikçe totaliteryan kurumlar geçiyordu.¹³⁹ Habermas'ın 1980'lerde yaptığı çalışmalar 1969'da Adorno'nun ve 1973'de Horkheimer'in ölümleri ile filen sona eren okulun teorilerini canlandırmıştır.

Habermas'a göre ileri aşamada kapitalizm hala egemen ve bağımlı bir toplumdur. Ancak artık proleterya devrimin müjdecisi olmadığı gibi sınıf mücadelesi de artık kapitalizmin sürekliliğini tehdit eden ya da toplumun dönüşümünün en olası kaynağını öneren ana gerilim kaynağı değildir. Modern kapitaliz gerilim ve çatışmalarla çatlamış bir toplum biçimidir. Bu süreçte işçi sınıfı

¹³⁷Swingewood, a.g.e., s.340.

¹³⁸ Aynı, s.343.

¹³⁹Jay, a.g.e., s.180.

kapitalizm ile bütünleşmiş ve artık devrici bir güç olmaktan çıkmıştır. Artık teknolojik olarak yönetilen kapitalizm döneminde yaşanmaktadır. Bu süreçte hala ekonomik çevreler vardır ama ekonomik hayata hükmedenlerin müdahalesi ile özsel olarak zayıflatılmış durumdadır, bununla ilişkili olarak da sınıf farklılığınca üretilen gerginlik standartlaşmıştır. Kapitalist toplum öylesine değişmiştir ki Marksist teorinin iki ana kategorisi olan sınıf mücadelesi ve ideoloji artık kolaylıkla uygulanamaz.¹⁴⁰ Habermas günümüze uyarlanmış bir eleştirel kuramın, doğa bilimlerinin rolünü keşfetmeyi gerektirdiğini savunmuştur. Ona göre, bilim ve teknoloji kaynaşmıştır ve bir üretim gücü olarak ilk sırayı almıştır. Ona göre modern kapitalizmin başlıca özelliği, siyasetin bir tür teknoloji olması olgusudur. 19. yy'ın sonundan itibaren, geç kapitalizmi belirten bir gelişme olarak, teknik bilimselleştirilmiştir ve bilim artık birinci üretici güç olmuştur. Bu bağlamda Habermas, diğer düşünürlerini ideolojinin sonu olarak gördüğü şeyi ideolojinin özü olarak görmektedir.

Eleştirel teori; detaylı çözümlemelerden çok genellemeler yapmakla eleştirilmektedir.

3.2.2.3.2. İngiliz Kültürel Çalışmaları

1960'lı yıllarda 'kültür'e eleştirel ve multi-disipliner yaklaşan bir proje olarak başlayan İngiliz Kültürel Çalışmaları, kültürü 'toplumsal üretim' ve 'yeniden üretim' kavramlarıyla açıklar. Kültürel pratiklerin ürünü olarak yaşantıyı vurgularken ekonomik indirgemeciliğe karşı çıkar. İngiliz Kültürel Çalışmaları, Hardt tarafından Liberal Çoğulculuk ve Marksizm arasında dolaysız bir

¹⁴⁰Habermas, a.g.e., s.53-56.

hesaplaşma olarak betimlenir.¹⁴¹ Bu yaklaşıma içkin analizlerde, Batı Avrupa Marksizminden ve dolayısıyla Yapısalcılıktan kaynaklı olarak, ideoloji merkezi bir konuma sahiptir. İngiliz Kültürel Çalışmaları geleneği içinde çalışmalar yapan akademisyenler, ideoloji kuramını medya çözümlemelerinin zorunlu bir ögesi haline getirmiştir. Bu görüşün anahtar terimlerinden birisi "hegemonya"dır. İktidarla pratik arasındaki bağlantıyı araştıran kuram, Gramsci tarafından geliştirilmiş ve medyaya yönelik eleştirel çalışmalarda kullanılan güçlü bir analiz yöntemi olmuştur. Bu kuram içerisinde medya pratiklerinin ve kurumsal düzenlemelerin ideolojik içerimleri irdelenir. Son kertede ekonominin belirleyiciliğini kabul eden Gramsci aynı zamanda ideolojinin rolünü vurgulamış ve bu kavrama geleneksel Marksistlerden daha büyük bir özerklik tanımıştır. Gramsci'nin hegemonya analizi, işçi sınıfının burjuva ideolojisinin pasif kurbanları olmadığını, burjuva toplumunun sürekliliği içinde aktif bir rıza gösterdiğini vurgulamaktadır. Hegemonya, yönetici sınıfın egemenliğini sürdürme araçlarına gönderme yapan bir terimdir. Bu kuram bağlamında medya kurumları; toplumsal yapıyı, yönetilen sınıfların tahakküm altına alınmalarına kendi rızalarıyla katılımları aracılığıyla yeniden üreten ve haklılaştıran bir dizi 'ortakduyusal' değerler ve mekanizmalar üreterek hegemonyacı bir işlev görürler. Yönetici güçler medyayı doğrudan kontrol edemezler çünkü bir kültürel aygıt olarak medya görece bir özerkliğe sahiptir. Hall'un Gramsci tandanslı ideoloji formülasyonu yaklaşımın kalbini oluşturur. Yapısalcı yaklaşımın benimsenmesiyle, sorunsal "gösterge" merkezinde şekillenir.

Hall, Althusser'in Gramsci tandanslı nötr ideoloji kavramını benimser. İdeolojiyi, anlamlar çerçevesinde geçen bir mücadele alanı olarak gören Hall ideolojinin kökenlerini bulmaktan çok somut etkilerini saptamakla ilgilenir. Hall, medya ve ideoloji konusunda en

¹⁴¹Hardt, a.g.e., s.35.

çok gönderme yapılan bilim adamıdır. Hall'a göre medyanın en önemli işlevi anlamın toplumsal inşasında üstlendiği ideolojik işlevdir ve bu işlevi yok sayan hiçbir çalışma medyanın toplumsal süreçte oynadığı rolü tam olarak açıklayamaz. İletişim kuramı ve araştırmasının ideoloji sorunuyla ilgilenmesi kaçınılmazdır, çünkü iletişim sistemleriyle ilgili bir çalışmanın, toplumda temsil konumlarının konumlandırıldığı toplumsal, teknolojik, ekonomik ve siyasal koşullar ile bunların kurumsal olarak nasıl örgütlendiğini, belirli konumlara ve iktidar yapılarına nasıl bağlantılandırıldığını, iktidar alanı ve iktidarın işleyişiyle nasıl kesiştiğini anlamadan gerçekleştirilmesi imkansızdır. İletişim kuramları bu etkileri gerçekleştirdiği yada gerçekleştirebileceği bağlantıları dikkate almak zorundadır. İletişim kuramları, özerk değildir, 'görece bir özerkliğe' sahiptir. Bütün etkiler söylemsel alanda inşa edilmek durumunda olduğu için, "iletişim pratiklerinin anlam ve dil, temsil ve anlamlandırma alanında temellendirilmesi kaçınılmazdır". Eleştirel paradigmlar, yapı ve pratik arasındaki ilişkiyi ideolojik alanda değerlendirmelidir.¹⁴²

Hall'a göre medyaya ideolojik gücünü veren şey, durum tanımlama yeteneğidir. Medyanın sahip olduğu görece özerklik, iletilerine meşruiyet ve güvenilirlik kazandırmaktadır. Medya eğer doğrudan kontrol altında tutulmuş olsaydı aynı meşruluk ve güvenilirliğe sahip olamayacaktı. Medya, gerçeklik tanımlamalarının içinde mücadele edecekleri alanın sınırlarını belirlemekte ve bunu da genellikle olaylar üzerinde resmi görevliler tarafından belirlenen çerçeveleri benimseyerek ve egemen seçkinler alanının dışında kalan sesleri gayrimeşrulaştırarak yapmaktadır. Böylece medya, hegemonyacı değerleri yaymakta özellikle etkili olmaktadır. Çünkü medya ve diğer iktidar odakları

¹⁴²Hall, 1997, a.g.e., s.91-93.

arasındaki dolaylı ilişkiler, medya kontrolü üzerindeki kontrolü gizlemekte dolayısıyla medya iletileri doğal görünmektedir.

Hall'un 1970'li yılların başlarında medya söylemlerinin kodlanması ve kodaçımı üzerine yaptığı göstergebilim temelli çalışmalarla başlayan araştırma çizgisi 'yeni revizyonizm' olarak da adlandırılır. Özellikle 'metin' üzerinde yoğunlaşan revizyonist yaklaşım, radikal gelenek içinde varolan ve Frankfurt Okulu'nca temsil edilen, kitle kültürüne yönelik kötümser bakışı reddeder. Curran tarafından bu değişikliğin kilit biçimlendiricilerinden olarak adlandırılan Pierre Bourdieu'nun çalışmaları, Fransa'da sosyo-ekonomik konum ile sanat ve müzikteki üslup ürünleri arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bourdieu'nun bu bulgulardan hareketle ulaştığı sonuç ise kültürel ve estetik yargıların toplumsal farklılıkları tanımlama, sabitleştirme ve meşrulaştırma yolları olduğudur.¹⁴³ Büyük kısmı Hall'un Marksist kültürelciliklerinden kaynaklanan bu eğilime içkin olarak daha sonra Morley ampirik çalışmalar yapmıştır. Schlesinger'in aktarımına göre, Morley'in izleyiciler üzerine yürüttüğü çalışmalar, değişen kodaçımlarını yorumlayıcıların toplumsal konumlarıyla ilişkilendirmeyi amaçlıyordu. Aktivist anlam inşa eden bir izleyici anlayışı kullanan ve daha sonra çalışmasını aile içi toplumsal ilişkilerin televizyonun evde kullanılmasını ve yorumlanmasını etkileme tarzlarını hesaba katacak şekilde genişleten Morley'in bu yaklaşımı büyük ölçüde benzer çizgiler içinde Ien Ang, Peter Dahlgren, Elihu Katz, Tamar Liebez ve Justin Lewis gibi isimler tarafından kimi değişikliklere uğratarak kullanılmıştır.¹⁴⁴ Curran, Morley'in araştırmalarında ulus çapındaki programlara farklı grupların farklı tepkiler gösterdiklerini saptadığını aktarır. Ona göre Morley'in çalışmaları, aynı sınıf

¹⁴³Curran, a.g.e., s.351.

¹⁴⁴Philp Schlesinger, **Medya Devlet Ulus**. Çeviren: Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994) s.253.

içindeki farklı alt-kültürel biçimlenmelerin farklı izleyici tepkilerini yaratmadaki önemini açıklaması nedeniyle özellikle keskin analizlerdir.¹⁴⁵ Radikal eleştirel gelenek içinde doğan Revizyonist Hareketin en karakteristik özelliği, Marksizmin sistematik izleklerini reddetmesidir. Gelişiminde, toplumsal pratiğin özerkliğini vurgulayan Althusser'in stratejik bir rol oynadığı yaklaşım içinde Gramsci'nin teoremlerinin etkisiyle yönetici sınıf, farklı toplumsal tabakaların değişen ve kararsız bir ittifakı olarak kavramsallaştırılmıştır. Curran'a göre Revizyonist perspektifin etkisi en çok anlamın üretimi ve izleyici alımlamaları alanlarında görülmüştür. İzleyici aktif bir anlam üreticisi olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁶

3.2.2.3.3. Post Yapısalcılık

Post-yapısalcılığın merkezi temalarını Laclau ve Mouffe'nin Marksizm'e yönelik savları oluşturur. Laclau ve Mouffe Marksizm'i siyasal bir 'imgesel' üzerine kurulu olarak kavrarlar. Onlara göre Marksizm; toplumsal sınıfların çıkarlarının önceden verili olduğu varsayımına, işçi sınıfının ayrıcalıklı olduğu belitine ve bir devrim yeni ve homojen bir düzen kurduktan sonra siyasetin olmayacağı yanılışına dayanan bir sosyalizm kavrayışıdır. Ancak bu onların Marksizm'i yok ettikleri anlamını taşımaz, onların kuramları gerçekte Marksizm'e yönelik bütünleştirici düşüncenin bir parçasıdır.¹⁴⁷ Önde gelen post-yapısalcılar arasında Ernesto Laclau, C. Mouffe, Jacques Lacan, Jacques Derrida ve Michel Foucault sayılabilir.

¹⁴⁵Curran, a.g.e., s.351.

¹⁴⁶ Aynı, s.341.

¹⁴⁷Barret, a.g.e., s.73,74.

Laclau ve Mouffe'ye göre, söyleme dayalı ve söyleme dayanmayan pratikler arasında bir ayrım yapılması mümkün değildir. Tüm nesneler söylem nesneleri olarak oluşmuştur ve her söylem maddi bir karaktere sahiptir. Onlara göre söylem dışında tanımlanabilecek hiçbir özne, hiçbir sabit kimlik, hiçbir mutlak çıkar, hiçbir belirleyici koşul, hiçbir zorunlu ilişki yoktur. Toplumdaki her şeyin sonsuz derecede değişken ve rastlantısal olmasının nedeni söyleme dayalı olarak oluşuyor olmalarıdır ve bir söylemde yalnızca kısmi ve geçici anlam kesinliği oluşabilir. Larrain'e göre, Laclau ve Mouffe söylem dışı maddi koşulların zorunlu sınırlayıcı etkilerini inkar ederek yalnızca mekanik ve tekdüze bir tarih kavramını reddetmez, aynı zamanda tarihin anlamlı olabileceğini de reddederler. Eğer söylemin kendisi söylem dışı belirlenimlere sahip değilse o zaman tarihte herhangi bir zamanda neler olabileceğinin de sınırları yoktur. Her şey salt rastlantısallıklardan oluşuyorsa tarihin yönelimlerinin de bir anlamı yoktur. Larrain, tarihin üstün bir mantıkla önceden belirlenmediğini kabul eder ancak Laclau ve Mouffe'nin, tarihin belirli sınırlı maddi koşullar içinde insanlarca yapıldığı için akılcı hale geldiğini göremediklerini söyler. Ona göre, Laclau ve Mouffe söyleme yalnızca mutlak bir özerklik 'bahşetmekle' kalmamışlar, aynı zamanda kaçınılmaz olarak toplumsal ve siyasal yaşamda kaçınılmaz bir rol vermişlerdir.¹⁴⁸

Birincil analiz birimi söylem olan bir diğer postyapısalcı düşünür Foucault ise söylemi bilgi için bir olasılıklar sistemi olarak anlar. Foucault, bir metnin anlaşılması zor anlamının kesin bir yorumunu önermediği gibi bilimsel keşfin rasyonelliğini yeniden yapılandırmaya da çalışmaz ilgisi ifadeler ve analiz nesneleri üzerine odaklanan Foucault'un yöntemi, belli ifadelerin doğru ve belli ifadelerin yanlış olarak sınıflandırılmasına imkan veren

¹⁴⁸Larrain, a.g.e., s.139-145.

kuralların ne olduğunu sormaktır. Böylece özellikle verili bir bilgi alanında doğru olarak kabul edilen ifadeler yerine doğru ya da yanlış ifade gruplarının oluşumunu mümkün kılan söylemsel kurallar dizisi ile ilgilenir. Onun için söylemler bir yöntem ya da araştırma kanunu değil, ifadelerin oluşumu için zorunlu ön koşullardır. Bu bağlamda düşünce sistemimizin de sınırlı olduğunu söyleyen Foucault, bu argümanını sınıflandırma sistemleri ile örneklendirir. J.L. Borges'ten, hayvanlara dair aşağıdaki sınıflandırma sistemini aktararak, kendi söylemimizin içine kapatılmış olduğumuz için bu sınıflandırmayı tamamıyla anlayamayacağımızı belirtir:¹⁴⁹

"(a)İmparatora ait olanlar, (b)mumyalananlar, (c)evciller, (d)süt domuzları, (e)sirenler, (f)efsanevi olanlar, (g)sokak köpekleri, (h)bu sınıflandırmaya dahil edilenler, (i)sayırsız olanlar, (k)zarif bir deve tüyü fırçayla çizilenler, (l)ve saire, (m)biraz önce su testisini kıranlar, (n)uzaktan sinek gibi görünenler."¹⁵⁰

Post-yapısalcılığın, yapısalcılık ile arasında kimi benzerlikler ve/veya süreklilikler olmasının yanı sıra, önemli ayırt edici özellikleri de vardır. Durağan gösterge birliğine eleştirel yaklaşan post-yapısalcılık, yapısalcılığın doğruluğu metnin arkasında yada içinde görmesinden farklı olarak, okuyucu ile metnin karşılıklı etkileşimini üretkenlik olarak görür. Başka bir ifadeyle, ürünün edilgen tüketimi olarak kavradığı okuma edimi burada yerini aktif okur anlayışına bırakır.¹⁵¹ Anlamanın izleyici tarafından yaratılmasının altını çizerek izleyici ve izleyicinin medya metinlerini alımlaması üzerinde durur. Bu yaklaşım içinde özne kavramı; dil ve söylem

¹⁴⁹Mark Philp, "Michel Foucault". **Çağdaş Temel Kuramlar**. (Derleyen: Quentin Skinner. Çeviren: Ahmet Demirhan. Ankara: Vadi Yayınları, 1991. ss:71-88). s.74.

¹⁵⁰"Michel Foucault 1970: XV" (Philp, a.g.e., s.74'deki alıntı).

¹⁵¹Madan Sarup, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**. Çeviren:A. Baki Güçlü (Ankara: Ark Yayınevi, 1997). s.16.

içinde oluşan, değişen, dönüşen, sürekli yapılaşma halini yansıtan bir kategori olarak ele alınmıştır,¹⁵² örneğin Foucault, öznenin merkeze alınmasına karşı çıkar ve öznenin söylem aracılığıyla oluştuğunu düşünür. Fransız bir Psikanalizci olan Lacan, geliştirdiği şizofren kuramında psikoz ve daha özelde şizofreninin, çocuğun dil ve konuşma alanına tamamen dahil olmadaki başarısızlığından kaynaklandığını iddia eder. Analizinin özgünlüğü şizofreniyi bir dil düzensizliği olarak görmesi ve şizofrenik deneyimi tüm bir dil kazanımı görüşüne bağlamasıdır. İnsanın dilsel yapısına vurgu yaparak ele aldığı biçimiyle psikanaliz öznenin söylemsel gerçeklikte oluşumundan önce hiçbir 'neden' olmadığını ileri sürer. Bu bağlamda 'anlam ancak öznenin durumsallığı yoluyla oluşacaktır. Lacan'ın dilsel gösterge modeli yapısal bir analizdir. Modelde her bir göstergenin bir gösteren ve bir gösterilen arasındaki ilişkiyi örneklediği düşünülür. Şizofreni, gösterenler arasındaki ilişkinin yıkılmasıdır.¹⁵³ Lacan gösterilenin gösterene bağlı olarak sürekli kaydırdığı nosyonunu ileri sürer. Bu da gösterenin gösterilenin temsili olarak işlev gördüğü fikrini ortadan kaldırır. Lacan'da gösteren gösterilene öncelikli bir biçim alır. Bu gösterilenin, gösterenle ilişkisi açısından açıklanması anlamına gelir.

Post-Yapısalcı düşünürler 'dil'i ekonomi, politika, kültür ve ideoloji gibi bir pratik olarak görürler. Bu bağlamda varoluş alanı sınırsız bir konum edinen söyleme bağlı olarak anlam da bir sınırsızlık formu edinir.¹⁵⁴ Yapısalcılığın, içerdiği öznenin

¹⁵²İnal, 1996, a.g.e., s.155.

¹⁵³Fredric Jameson, "Postmodernizm ve Tüketim Toplumu". Çeviren: Hakan Güleriyüz ve Volkan Aytar. **Edebiyat Eleştiri Dergisi**, No: 6.

¹⁵⁴Sevda Alankuş Kural, "Medyada Hegemonya ve Ötekinin Temsili", **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı:67 (Güz 1995), ss:76-108. s.82.

yaşantısını da önceden belirlediğine dair argümanına yönelik olarak Derrida, yapı anlayışı tarihinin, birbirinin yerine kona merkez değişikliklerinden oluştuğunu söyler: Merkeze; öz, varlık, aşkınlık, bilinç, tanrı gibi isimler verilmektedir ve aslında merkez gibi görünseler de bunlar yapıya dayanak olan aşkın birer varlık nosyonudur. Dolayısıyla yapının dışındadır ve onu dışarıdan belirlemektedir. Bu yapısal nedenselliğin sonsuz süreci olarak görülebilecek öğenin yadsınması, bunun yerine güven veren bir kesinliğin aranması ihtiyacını ve isteğini dile getirir.¹⁵⁵ Edebiyat eleştirmeni ve dil felsefecisi olarak tanınan Fransız filozofu Jacques Derrida'nın çalışma alanı, temelde Batı metafizik tarihinin tümü ve onunla içiçe olarak gördüğü tüm Batı edebiyat tarihi, kültür ve sanatıdır. Gösterge kavramını, Batı metafiziğine yönelik olarak yapısöküm(deconstruction)¹⁵⁶ merkezli analizlerinde kullanan Derrida, gösterge kavramının içinde doğduğu ve ait olduğu Batı kültürünü nasıl dönüşüme uğrattığı ve aynı zamanda kavramın kendisinin uğradığı dönüşümü irdelemekte ve 'Göstergebilim ve Gramatoloji'¹⁵⁷ adlı söyleşisinde gösterge kavramının uğradığı dönüşümü Saussure ve Husserl'in çözümlemeleri bağlamında tartışmaktadır. Saussure'ün kült bir yapı olarak kavradığı göstergeyi Derrida, bir ayrımlaşım yapısı olarak kavrar. Derrida'nın dil anlayışına göre, gösteren doğrudan doğruya gösterilene bağlı değildir, gösteren ile gösterilen arasında karşılıklı ilişkiler yoktur. Derrida, metnin anlamını yeniden kurmaz, metni çözer ve bunu metni okumayı mümkün kılmayı amaçlayan araştırmacıların aksine

¹⁵⁵Coward ve Ellis, a.g.e., s.14,15.

¹⁵⁶'Deconstruction' kavramı Türkçe'ye önce 'yapıçözüm' olarak çevrilmiş, ancak Derrida'nın bu kavramdan kastını tam olarak açıklayamaması nedeniyle daha sonraki metinlerde 'yapısöküm' ifadesiyle karşılanmıştır. Son dönem çevirilerde ise sıkça 'yapı parçala(n)ması' olarak çevrildiği görülmektedir.

¹⁵⁷Göstergebilim ve Gramatoloji, Derrida'nın 1972 yılında yayımlanan "Positions" adlı kitabında yer alan üç söyleşiden biridir. Orijinal ismi; "Sémiologie et Grammatologie, Entretien avec Julia Kristeva" olan ve kitabın 25-50. Sayfalarını kapsayan bölüm, Türkçeye Tülin Akşin tarafından çevrilmiş ve kitap olarak yayımlanmıştır.

olanaksız kılmayı amaçlayarak yapar. Metnin mesajını kurmada başarılı olduğunun varsayılması yerine, metnin hiçbir etkide bulunmadığı varsayımını strateji olarak kullanır. Derrida özelde Saussure, özelde Strauss genelde antropolojiyi eleştirdiği için postyapısalcı olarak sınıflandırılır. Yapısalcılar gibi metafiziksel gerçekte inanılamayacağına savunur.¹⁵⁸ Bunu rağmen yalnızca göstergelerle düşündüğümüzü savunan Pierce'ın fikirlerini ve gösteren ile gösterilen ilişkisinin keyfiliği noktasında Saussure'ün fikirlerini kendi gramatoloji kavramı içinde barındıran Derrida, Barthes'in 'farklılık' kavramını geliştirmiştir. Barthes'e göre bir metni meydana getiren farklılıktır. Her gösteren kendisinden farklı ve kendisine açılan bir gösterilene açılır. Bu kodlar metne anlamını verirler. Barthes metnin bireyselliğinden değil anlamından söz eder. Farklılık bir metnin nasıl başka metinlerden farklı olduğunu ve başka metinlere bağlı olduğunu gösterir. Barthes,"S/Z"de dilin nasıl gerçekçi metni doğal olarak ürettiğini gösterir. Metin yapısını değil yapılaşmasını inceler. Metnin belli bir anlam rejimi, gerçekçilik, içinde taşınan anlam üretkenliği olarak görülür.¹⁵⁹

¹⁵⁸David Hoy, "Jacques Derrida". **Çağdaş Temel Kuramlar**. Derleyen: Quentin Skinner, Çeviren: Ahmet Demirhan. (Ankara: Vadi yayınları, 1991) s.44-46.

¹⁵⁹Coward ve Ellis, a.g.e., s.85.

3.2. İdeoloji

İdeoloji, geleneksel aristokratik toplumda ve burjuvazinin feodalizme karşı verdiği ilk mücadeleler sırasında kavramsallaştırılmıştır. 18. yy aydınlanmacılığının arka planını oluşturan kavramın kökeni, Fransız filozofu Destutt de Tracy'nin çalışmalarına dayanır ve bu dönemim kültürel ve felsefi ortamına içkindir.

İdeoloji kavramının tarihsel gelişimine baktığımızda, birçok ideoloji kuramıyla karşılaşırız: Marx, ideoloji düşüncesini her zaman eleştirel bir çekirdek etrafında şekillendirir. Ona göre her düşünce ideolojik değildir, nesnel çelişkilerin üzerini örterek onları öznelerin bilinçlerinden saklayan düşünceler ideolojiktir. Lenin'in ideoloji anlayışı sınıf mücadelesiyle bağlantılıdır ve ideolojiyi tikel bir çağa ya da sınıfa uygun sistemli bir düşünce gövdesi olarak yorumlar. Althusser'in "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları" isimli çalışması ideolojiye yönelik eleştirel bakışa önemli bir örnektir ve Althusser, ideolojinin bilimden ya da bilgiden kesin olarak ayırt edilebileceğini savunur. Foucault ise ideoloji ve bilimin karşıtlık içinde sunulduğu bir söyleme karşıdır; ona göre ideoloji bilimden ayrılmaz, bilgi ve hakikat üreten bir üretkenliktir. Gramsci ideolojiyi bir mücadele sorunu olarak kavrar. Edward Shils, ideolojiyi insanın dünyaya entellektüel bir düzen verme ihtiyacının bir ürünü olarak değerlendirir ve ideolojiyi bir tür inanç sistemi olarak görür. Adorno'nun çözümlemelerinde ideoloji, gerçek koşulların gizlenmesine yönelik işlevselliği bağlamında bir değerler ve görüşler bütünü olarak kavranır; ona göre ideoloji, kapsamlı ve kaçınılmaz bir tahakküm sistemidir. Habermas için ideoloji, hakikatin karşıtı olandır. Nicolas Polantz as ideolojiyi, somut ve belirgin bir düzeyde yer alan ve görece bir bütünlüğe sahip olan temsil, değerler ve inançlar kümesi olarak tanımlar. Barthes

ideolojiyi, bir pratik olarak kavramlaştırır; ideoloji toplumsal bir pratiktir, çünkü ideoloji bir anlam üretme yoludur ve üretilen bu anlam daima toplumsal ve siyasal bir boyuta sahiptir...gibi. Bu farklı ideoloji kavramsallaştırmalarından her biri, kendi içinden üretilen bir ideoloji tanımı ile karakterize edilir. Tüm bu tanımlardan hareketle ve her birini kapsayacak bir bağlamda söylenebilecek belki de yegane şey, ideolojinin nötr bir terim olmadığıdır. Shole da; 'söylem', 'dünya görüşü', 'bilgi' ya da 'rasyonellik biçimi' ifadelerinden farklı olarak 'ideoloji'nin, olumsuz bir yananlam taşıdığını savunur. Ona göre, sistemli bir şekilde 'üretim'e, özellikle sınıfsal özneler tarafından sağlanan üretime bağlanan terim, hakikat olmayan bilginin üretimini ve böylece üretilmiş bilgiyi tanımlar.¹⁶⁰ Diğer yandan, "sıradan sözcüklerin kullanımında olduğu gibi kavramaların tanımı da, kısmen bir kullanım meselesidir"¹⁶¹, örneğin Fiske, ideolojiye bilim karşıtlığı bağlamında olumsuz bir anlam atfedilebildiği gibi, ideolojinin kimi zaman doktriner anlamda olumlu bir savunusunun da yapıla geldiğini belirtir.¹⁶² Artık çok daha geniş bir teorik ve kültürel referans çerçevesinde ele alınsa da, ideoloji kavramı temelde Marksist bir kavramdır.

İdeoloji kavramına yönelik tartışmalara tarihsel bir perspektifle ve genelleyici bir bakış açısı ile yaklaştığımızda, kavramı her seferinde yeniden şekillendiren üç yaklaşımla karşılaşmaktayız. İlk yaklaşım, toplumsal gerçekliğe dair bilginin öznelerin bilincinde bir yanılsama sonucu aldığı formu ideoloji olarak tanımlar. Daha açık bir ifadeyle; ideoloji, bir tür yanlış bilinçtir. İkinci yaklaşım, ideoloji kavramını hegemonya kavramı ile ilişkilendirerek açıklar ve ideolojiyi toplumsal formasyonun

¹⁶⁰Shole, a.g.e., s.212.

¹⁶¹Barret, a.g.e., s.185.

¹⁶²Fiske, a.g.e., s.212.

çatışmalı yapısını bir arada tutan yapı olarak ele alır. Üçüncü yaklaşım ise bütün toplumsal ilişkilerin dil dolayımıyla gerçekleşen pratikler olduğu bilgisi üzerine kurulmuştur ve ideolojiyi dil aracılığıyla toplumsal değer, düşünce ve anlamların sabitlemesi olarak kavrar.¹⁶³

İdeolojinin yanlış bilinç -ya da yanlış tasarım- olduğuna dair argüman, bilimsel sosyolojinin kurucusu olan Karl Marx'a aittir. 1818-1883 yılları arasında yaşayan düşünürün en önemli eserleri; "Komünist Parti Manifestosu", "Felsefenin Sefaleti", "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri", "Alman İdeolojisi", "Hegel'in Felsefesinin Eleştirisine Katkı", "Politik Ekonominin Eleştirisine Katkı" ve "Kapital(IV cilt)"dir. Marx'ın teorileri hem sosyolojiye, hem tarihe, hem felsefeye hem de iktisada dayalıdır. Düşüncesinin oluşumunda İngiliz ekonomi politiği, Fransız ütöpik sosyalizmi ve Alman idealizmi etkili olmuştur. Burjuva toplumunun gelişmesi ve kapitalizmin genişlemesiyle gündeme gelen sisteme içkin çelişkiler, Marx'ın burjuvazinin metafizik ve dine ilişkin eleştirilerini model alarak, egemenlik ve sömürünün yeni içimlerini açıklamak için kendi ideoloji kavramını geliştirmesine zemin hazırlamıştır.¹⁶⁴ İdeolojinin toplumsal, politik ve ekonomik koşulları belirlemekle ilişkisini tanımlayan Marksizm'de, toplum fikirlerle değil, fikirler toplumla açıklanır. Marx ve Engels'in ideoloji teorisi, toplumsal yapı ile bir denklik ilişkisi bulunduğunu kabul ederek, fikirlerin yalnızca dışsal bir ekonomik düzenin pasif yansımaları olduğunu savunur.¹⁶⁵

¹⁶³Üşür, a.g.e., s.7.

¹⁶⁴Larrain, a.g.e., s.21,23.

¹⁶⁵Swingewood, a.g.e., s.96.

'Yanlış bilinç' kuramı toplumsal gerçekliği, insan zihninde doğru ve yanlış yansıyanlar olarak ayırarak; doğru yansımayı 'bilim', yanlış yansımayı ise 'ideoloji' olarak adlandırır. Marx, şimdiye kadar ki tüm toplum tarihinin sınıf mücadeleleri tarihi olduğunu söyler.¹⁶⁶ Marx'a göre -köleci, feodal veya kapitalist- tüm sınıflı toplumlarda genel olarak iki sınıf vardır: yöneten ve yönetilen. Yönetici sınıf gücünü toprak, sermaye, fabrika, emek gibi üretim araçları ve üretim güçleri üzerindeki kontrolünden alır ve yaşamını üretim sürecinde emeğini satarak sürdüren yönetilen sınıfı sömürü ve baskı altında tutar. Dolayısıyla bu iki sınıf arasında bir çatışma vardır ve sınıflı toplum sona ermedikçe çatışma hep olacaktır. Kapitalizmin temel çelişkisinin yeniden üretim sürecinin bir parçası olarak oluşan ideoloji, iki kutbun durumuna, emek ve sermayenin birbiriyle ilişkisine yakından bakılarak sorgulanabilir. Bu iki sınıfa bölünmüş toplumların hepsinde üretim hakimiyet altındaki sınıf tarafından gerçekleştirilir, ideoloji ise egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eder ve ezilen sınıfların tahakküm altına alınmasına yardımcı olur.¹⁶⁷ Kapitalist sistem, meta üretimi üzerine kuruludur. Bir metanın değeri ise üretim için toplumsal olarak gerekli emek süresi tarafından belirlenir. Üretim araçlarına (fabrika, toprak ya da alet) sahip olmayan işçi, yaşamak için sahip olduğu tek meta olan emeğini satmak zorundadır. İşgücünün değeri, başka metaların değerinde olduğu gibi yeniden üretilmesi için gerekli olan toplam, başka bir ifadeyle hayatta kalması için gerekli olan toplamdır. Dolayısıyla, işçiye verilen ücret, onu hayatta tutmak için gerekli olana eşittir. Ama bu toplamı işçi, iş gününün bütünden daha az bir parçasında üretebilir ve bu işçinin işgününün yalnızca belli bir kısmında kendisi için çalışması demektir. Geri kalan zamanda patron için çalışacaktır. İşçinin ürettiği ile ücretini aldı meta miktarı arasındaki

¹⁶⁶Marx ve Engels, 2000, a.g.e., s.15.

¹⁶⁷Larraiñ, a.g.e., s.25,26.

fark, artık değerdir ve artık değer işverene kalan miktarı oluşturur. Artık değer kapitalist sistemde emeğin sömürülmesinin ölçüsüdür.¹⁶⁸ Marx Kapital'de, kapitalizme geçişi ve kapitalizmle kurulan toplumsal sistemi şöyle anlatır:

"...Kapitalist sistemin yolunu açan süreç, işçiyi kendi üretim araçlarının mülkiyetinden koparıp ayıran bir süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir yandan toplumsal tüketim ve üretim araçlarını sermayeye dönüştüren, öte yandan, doğrudan doğruya üretici olan kimseleri ücretli işçi durumuna sokan şey, üreticileri üretim araçlarında ayıran tarihi bir süreçten başka bir şey değildir. Bunun bir 'ilk' süreç olarak görünmesi sermayenin ve sermaye ile uyuşan üretim biçiminin tarih-öncesi dönemini teşkil etmesinden ileri gelir. Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğmuştur. Bu sonuncunun çözülmesiyle birincinin unsurları serbest hale gelmiştir...Hem ücretli işçiyi, hem de kapitalisti doğuran gelişmenin hareket noktası işçilerin köleleşmesi idi. Bununla sağlanan ilerleme, bu köleliğin şeklinin değişmesinde, yani feodal sömürünün kapitalist sömürü haline gelmesinde görülür. Bunun oluşum ve gelişimini kavramamız için çok fazla gerilere gitmemiz gerekmez. Kapitalist gelişimin ilk belirtileri ile gelişigüzel bir şekilde bazı Akdeniz şehirlerinde daha 14. ve 15. yüzyıllarda karşılaşmakla beraber, kapitalist dönem asıl 16. yüzyılda başlar. Kapitalist üretimin belirttiği her yerde serfliğin ortadan kaldırılması çoktan başarılmış ve ortaçağın en parlak ürünü olan egemen şehirler düzeni çoktandır yok olma yolunu tutmuş bulunuyordu."¹⁶⁹

Marx'ın ideoloji kuramı içinde birbiriyle bağlantılı iki öge vardır; ilki belirli çarpıtma formları, ikincisi ise bu çarpıtma formlarının maddi üretim ilişkilerine dayalı olmasıdır. Özellikle ideolojik olarak çarpıtılmış olan inançların benimsenmesinin belirli sosyal sınıfların çıkarlarına hizmet ettiğinin altını çizen Marx, sosyal ilişkilerin yapısının sistematik olarak egemen sınıfın

¹⁶⁸Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**. Çeviren: Murat Belge (Üçüncü baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995). s.246,247.

¹⁶⁹Karl Marx, **Kapital**. Çeviren: Mehmet Selik (Ankara: Sol Yayınları, 1967). s.157-159.

çıkarına hizmet eden ideolojik çarpıtmalar yarattığını söyler.¹⁷⁰ Marx'ın ideoloji teorisine en önemli katkısı, 18. ve 19. yy politik ekonomisine yönelttiği kapsamlı eleştirilerdir. Bu eleştirilerde Marx, bilimi ideolojiden açıkça ayırmakta ve sınıfsal çıkarların düşünceyle karmaşık ilişkisini sergilemektedir.¹⁷¹

Marx ve Engels'in, Alman İdeolojisi'ndeki formülasyonlarının sonucu olarak Marksist düşüncede ideoloji yalnızca bir fikirler sistemi ve sahte bilinç olarak değerlendirilmiştir. Marx'ın düşünceleri etrafında süren tartışmalar, ideoloji üzerine olan düşüncelerin 'klasik gelenek'ini oluşturur. Marx'a göre ideoloji, yönetici sınıfın fikirlerinin toplumda doğal ve normal görülmesini sağlayan bir araçtır. Marx ideoloji terimine, bir insanın ya da toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler ve tasarımlar sistemi, anlamını vermiştir. Marx burjuva ideolojisinin proletaryayı yanlış bilinç durumu içinde tuttuğunu söyler ve şunları ekler:

"Bilinç, bilinçli varoluştan başka bir şey asla olamaz ve insanların varoluşu onların fiili yaşam süreçleridir. Eğer bütün ideolojide insanlar ve onların koşulları, 'camera obscura'daki gibi başaşağı görünüyorsa, bu görüngü, tıpkı nesnelerin retina üzerinde ters durmaları o nesnelerin fiziksel yaşam sürecinden kaynaklandığı gibi, insanların tarihsel yaşam sürecinden kaynaklanır."¹⁷²

Bu bağlamda insanların bilinçleri toplum tarafından üretilmektedir. Bilincin oluşumunun temellerinin insanların toplumsal pratiklerinde aranması gerektiğini söyleyen Marx, yanılsamanın nedeninin de insanın toplumsal pratiği ile bilinçleri arasındaki ilişkinin niteliğinde yattığını savunmaktadır. Diğer yandan; Marx ve Engels, "yaşamı belirleyen bilinç değil, bilinci

¹⁷⁰Keat ve Urry, a.g.e., s.215.

¹⁷¹Swingewood, a.g.e., s.100.

belirleyen yaşamdır"¹⁷³ der. Öyleyse ideoloji, gerçeklik hakkında bir yanılsama değildir. İdeoloji, gerçekliğin aldığı görünümüdür. Larrain'in ifadesiyle; ideoloji artık bilim değil, toplumdaki çelişkileri maskeleyerek, sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayan bir çeşit 'çarpık bilinç'tir.¹⁷⁴ Bir gölge fenomen olan bilgi, nesnel toplumsal çıkarların ürünü olarak, toplumda ve toplumsal değişimde aktif bir role sahip değildir. ayrıca Marx;

"Egemen sınıf düşünceleri her çağda egemen düşüncelerdir; yani, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf aynı zamanda egemen entellektüel gücüdür de. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da kontrol eder; öyle ki, bu nedenle, genel olarak konuşursak, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri o sınıfa tabidir. Egemen düşünceler, hakim maddi ilişkilerin ideal ifadesinden başka bir şey değildir"¹⁷⁵ der.

Bu tanımlama ideolojiyi, egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden ve egemen maddi çıkarların yeniden üretimini olanaklı kılan düşünce olarak kavramsallaştırmaktadır. Toplumsal gelişme ve insan tarihine dair maddeci anlayışın temelinde, insanların varoluşlarının maddi yeniden üretimini kuşatan ilişkilerin, tüm diğer yapıların belirleyici kertesini oluşturduğu düşüncesi vardır. Bu bağlamda tüm toplumsal yapı biçimleri, işbölümü, farklı toplum tipleri, farklı aile oluşumları, farklı devlet yapılanmaları, siyasal birlik biçimleri, inançlar, değerler, düşünceler ve bunlara uygun toplumsal bilinç formları bu temel matristen yani üretim güçleri ve ilişkilerinden ve bunların farklı tarihsel kesitlerde toplumsal olarak örgütlenme biçimlerinden doğar. Yine Marx'a göre maddi üretimin

¹⁷²Karl Marx ve Frederick Engels, **Alman İdeolojisi**. Çeviren: Sevim Belli. (Üçüncü baskı. Ankara: Sol Yayınları, 1976). s.48.

¹⁷³ Marx ve Engels, 1976, a.g.e., s.49.

¹⁷⁴Larrain, a.g.e., s.23.

¹⁷⁵ Marx ve Engels, 1976, a.g.e., s.83.

toplumsal örgütlenişini yöneten ilişkiler her aşama için özgüldür. Her aşama kendi tarzını oluşturur. Benzer biçimde, her üretim tarzına tekabül eden toplumsal ve kültürel üstyapılar da tarihsel olarak özgül olacaktır. Marx uzun dönemde ekonominin ideolojiden daha etkili olduğunu savunmuştur, dolayısıyla ideoloji, Marx tarafından toplumun ekonomik temeli ile neden-etki ilişkisinde konumlandırılmıştır. Alman İdeolojisi'nde "ideolojinin tarihi yoktur"¹⁷⁶ formülasyonu yer alır. Ancak ideolojinin tarihinin olmaması onun içinde bir tarih olmadığı anlamına gelmez. Diğer yandan pozitivist bir bağlamda yer alan bu formül ile ideoloji, tüm gerçekliği kendisinin dışında olan olarak; yanılsama, rüya, hiçlik olarak tasarlanmıştır. Marx'ta 'gerçek' olan ve 'ideolojik' olan iki karşıtlıktır. Bu bağlamda klasik Marksizm'de ideolojik pratik ayrıntılı olarak ele alınmamış, diyalektik maddeci fikir -ya da daha tanımsal bir ifadeyle temsillerin üretiminin bu temsiller için zorunlu olarak öznelerin üretimini gerektirdiği fikri-, Louis Althusser tarafından geliştirilmiştir.

Bir pratik olarak ideoloji kuramını geliştiren Althusser, yapısalcılığın ilkelerini ilk kez toplumbilime uygulayan düşünürdür ve 1960'larda Fransa'da Marksist Yapısalcılığın anti-hümanist çizgide olan özgün bir biçiminin başlıca teorisyenidir. O'na göre Marksizm, toplumsal formasyonların bilimidir ve onların iç mantığının çeşitli düzeyleri ya da yapıları arasındaki ilişkiyi inceler.¹⁷⁷ Larrain'e göre, Althusser'in ideoloji kuramı, Marx'ın hümanist ve tarihsici anlatımına saldırarak, daha sert ve indirgemeci olmayan bir Marksizm arayışı adına karmaşık bir

¹⁷⁶Marx ve Engels, 1976, a.g.e., s.49; Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeoloji Aygıtları**. Çeviren: Yusuf Alp, Mahmut Özışık. (Dördüncü baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994). s.49.

¹⁷⁷Swingewood, a.g.e., s.358.

girişim olarak başlamıştır.¹⁷⁸ Althusser, Alman İdeolojisi'nde kullanılan terimleri benimseyerek, bir yandan ideolojilerin kendine özgü tarihleri olduğunu, diğer yandan genel olarak ve pozitivist anlamda ideolojinin tarihi olmadığını savunur. Ona göre ideoloji, tarihe değil insan zihninin işleyişine ilişkin olarak açıklanmalıdır. Bu zihin işleyişi tarihin başlangıcından beri aynı olduğuna göre tarih-dışıdır çünkü tüm-tarihidir, tarih boyunca hep aynıdır ve somut tarih tarafından belirlenemez. Somut tarih ideolojinin işleyiş biçimini de belirleyemez, ancak içeriğini belirler.¹⁷⁹ Althusser yapısalcı jargona bağlı bir ideoloji kavrayışına sahiptir ve onun ideoloji teorisi başat yapı ile üretim tarzının egemenliği nosyonlarının arasına yerleşir. İdeolojiyi öznel bir karakterle, başka bir ifadeyle, bireysel öznelerce üretilmiş bilinç biçimi olarak tanımlayan her türlü yaklaşımı eleştirir. İdeoloji Althusser için toplumsal formasyonu yeniden üreten temel bir işleve sahiptir. Üretim koşullarını yeniden üreterek işlevini yerine getiren ideoloji, bunu bireyleri sorgulayarak ve onların sisteme tâbii özneler olduğunu varsayarak yapar. Ekonominin belirleyici olduğunu ancak ideolojilerin basitçe bu yapıyı yansıtan düşünceler olmadığını savunan Althusser, "Lenin ve Felsefe" adlı kitabında Marksizm'e katkı bağlamında iki ideoloji kertesini önermiştir: 'özel ideolojiler' ve 'genel ideolojiler'. Özel ideolojiler sınıf egemenliğinin ideolojik araçlarıdır ve tarihsel olarak gelişirler; genel ideolojiler ise insanları özneler olarak inşa ederler. Genel ideolojilerin işlevi, üretim ilişkilerini yeniden üreterek toplumsal bütünlüğün birliğini sağlamaktır ve bunu bireylerin kendilerini mevcut düzene özgürce boyun eğdiklerini zanneden bireyler olabilmeleri için yapar. Bu anlamda ideoloji ölümsüzdür ve tüm tarihidir.¹⁸⁰

¹⁷⁸Larrain, a.g.e., s.96.

¹⁷⁹Althusser, 1994, a.g.e., s.49,50.

¹⁸⁰"Louis Althusser, Lenin and Philosophy and other essays (London: New Left Books, s.159)"Sholle, a.g.e., s.221; Larrain, a.g.e., s.92.

Althusser'e göre toplumlar üç düzeyden (ekonomik, siyasal ve ideolojik) oluşan karmaşık totalitelerdir. Her düzeyin ilişkisinin olmasının yanı sıra hepsi diyalektik olarak ilişkilidirler ve son kertede ekonomik düzey belirleyicidir. Endüstriyel kapitalist toplumların başlıca toplumsal oluşumları sınıflardır ve ideoloji kapitalizm için zorunlu olan bu sınıf sistemini destekler. Ortodoks Marksizmin altyapı-üstyapı modelini benimsemeyen ve toplumsal formasyonların pratiklerden meydana gelen totaliteler olduğunu, başka bir ifadeyle, göreceli özerklik taşıyan düzeyleri kapsadığını savunan Althusser, egemen olan yapının ekonomi olduğunu reddederek ve aslında çoğulcu toplumsal formasyon nitelemesiyle bir mutlak egemen yapı anlayışını da reddederek Marx, Engels ve Klasik Marksistlerden ayrılmakta ancak son kertede ekonomik düzeyin belirleyiciliğini kabul ederek geleneksel Marksizmin sınıf vurgusunu korumaktadır.

Alman İdeolojisi'nde, ideolojinin gerçeklikten tamamen koparılmış olmasına rağmen Althusser ideolojinin gerçekliğin değişik bir kavrayış biçimi olduğunu belirtir. Dolayısıyla ona göre, ideolojilerin kendine özgü bir mantığı ve işleyiş biçimi vardır. İdeoloji, bireylerin toplumsal bir varlık halinde varolmasını sağlayan bir sistemdir ve birey ile dünya arasında yaşanan bir ilişkidir. Ayrıca, ideolojide yansıyan gerçeklikle nesnel gerçeklik arasında bağlantı kurmak da mümkündür. Althusser ideolojiyi; "bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerin bir tasarımı"¹⁸¹ olarak tanımlar. Böylece, Althusser'in ideoloji tanımı, ideolojiyi bir yanılsama olarak değil, gerçeklikle hiçbir zaman birebir uyum göstermeyen, büyük ölçüde özneliliğin alanı

¹⁸¹Althusser, 1994, a.g.e., s.51.

içinde kurulan bir anlamsal akış olarak ele almayı mümkün kılan bir çerçeve sunar.

Althusser'de bireyler tüm yönleriyle bizzat toplumsal pratiklerce belirlenirler. Belirli bireylerin yer aldığı toplumsal pratikler ise yere ve zamana bağlıdır. Başka bir ifadeyle, öznelik toplumdan topluma değişir. Diğer yandan öznelik bir kavram olarak ideolojiden ideolojiye de değişir. Pratiklerin ancak bir ideoloji aracılığıyla ve ancak bir ideoloji için varolabileceğini belirten Althusser, ideolojinin de özneler aracılığıyla ve ancak özneler için varolduğunu savunur. Toplumsal pratiklerin her biri yalnızca o toplumun bireylerinin karakteristiklerini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda bir kavramlaştırım da kurar.

Althusser, Marx'ın 'yanlış bilinç olarak ideoloji' kuramını daha geniş bir perspektife oturttuğu 'bir pratik olarak ideoloji' kuramıyla aynı zamanda, azınlığın çoğunluk üzerindeki iktidarının baskıcı olmayan araçlarla sürdürülmesinde ideolojinin rolünü vurgulamıştır. İdeolojinin bir fikirler dizgesinden çok, süregiden ve yayılmış pratikler dizgesi olarak tanımlanması, ideolojiyi Marx tarafından altı çizilen ekonomi ile yakın bağıntısından uzaklaştırmıştır. Ancak tüm sınıfların bu pratiklere katılması, bu pratiklerin artık başat sınıflara hizmet etmeyen bir bağlamda ele alındığı anlamına gelmez. Olan, ideolojinin dışarıdan değil içerden işlediğine dair yapılan vurgudur. Althusser, "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları"nda ideolojiyi, insanlar ile dünyaları arasında yaşanan ilişki olarak kavramsallaştırır; ideoloji insanların tarihsel dünya ile ilişkilerini yaşadıkları bir temsiller sistemidir. Bir sistem olarak ideoloji her toplumun organik bir parçasıdır ve toplumların tarihsel yaşamına içkindir. Bu bağlamda, ideolojik pratiğin işlevi hazır özneleri aldatmak değil, bireyleri özneler olarak oluşturmaktır. İdeolojik temsiller özne kategorisini bir kapanma, yapısal bir sınırlama

olarak belirlerler. Özne çelişkiden ve çelişki içinde oluşmuştur fakat toplumsallık herhangi bir yüklem ve dolayısıyla iletişimin olabilmesi için bir özne olmasını gerektirir. Bu toplumsallık öznesi, öznenin kendi yüklemi ile arasındaki sabit ilişki olarak belirir ve bu ideolojik olmak zorundadır. Dolayısıyla ideolojinin verdiği hayali kimlik, özneyi anlamla ilişkili olarak homojen bir özne, kendini fikirlerinin ya da eylemlerinin başlangıcı olarak gören bir özne durumuna sokar. Öyleyse ideoloji iki anlamda da maddi bir pratiktir; ilk olarak somut kurumlarda üretildiği ve yeniden üretildiği için ve ikinci olarak da bireyin kendisini temsil ettiği ve toplumsal formasyon sürecinde maddi güç olan ilişkiler ve durumlar ürettiği için. Ideoloji bireyi içinde bulunduğu toplumsal sürecin temsil etme ilişkisinde bir süreçten çok bir kimlik olarak üretir. Ideoloji belirli özne durumlarını içeren bir temsil ediş sistemidir. Bu özne durumlarının varoluş koşulları belirli toplumsal pratiklerde bulunduğu için ideoloji bu pratikleri güçlendirecek biçimde işler. Diğer yandan, özne kategorisi her ideolojinin kurucu kategorisidir. Bunun nedeni her ideolojinin işlevinin somut bireyleri özne haline getirmek olmasıdır. Özne kategorisinin işleyişiyle, her ideoloji somut bireyleri somut özneler olarak çağırır ve adlandırır. Daha genel bir ifadeyle ideoloji, bireyler arsında adlandırma veya çağırma yoluyla özneler seferber ederek ya da bireyleri öznelere dönüştürerek işler. Bireylerin özneler olarak adlandırılmaları veya çağrılmalarıyla ideoloji aynı şeydir. Gerçekte ideolojinin içinde olan şeyler onun dışında gibi görünürler ve bu nedenle ideolojinin içinde olan kişiler kendilerini ideolojinin dışında zannederler. Althusser'e göre ideoloji ebediyse ve bireyleri her zaman özneler olarak çağırıyor veya adlandırıyorsa, o halde "bireyler her zaman ve zaten öznelerdir".¹⁸² Temsil biçimlerinin sabit ilişkilerinin gerçeğin özgül örgütlenmesiyle eklemlenmesi, bireyin toplumsal bütünlükte yerleşmesini mümkün kılan durumları meydana getiren ilişkilerdir,

¹⁸²Althusser, 1994, a.g.e., s.65

dolayısıyla ideoloji özgül bir toplumsal pratiktir. Ideolojik pratiklerin en yaygın ve görünmez pratiklerinden birisi olarak 'çağırma', her iletişim eyleminde kullanılmaktadır. Her iletişim birisine seslenir ve seslendiği kişiyi toplumsal bir ilişki içine yerleştirir. Bu bağlamda, "Althusser'in işaret ettiği özne, dil ve söylem içinde oluşandır. Aileden okula, din kurumlarından medyaya, tüm toplumsal kurumlar ideolojinin taşıyıcılarıdır. Bu kurumlar özneler aracılığıyla varolurlar ve pratiklerinde hem özneleri hem de ideolojiyi üretirler".¹⁸³ Fiske, Althusser'in çağırma kavramını örneklendirmek için "bir çift yüksek topuklu ayakkabı" örneğini verir. Bu kadına yapılan bir çağrıdır ve bu çağrıya ayakkabıları severek ya da giyerek yanıt verenler kendilerini ataerkil bir özne olarak konumlandırırlar. Ayakkabıları giyerek kendisini seslenilen olarak gören kadın kendisini gönüllü olarak toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkileri içine yerleştirir. Kadının bu ayakkabıları giymesinden hoşlanan erkek de kendisini eşdeğer ancak farklı biçimde konumlandırır çünkü ona iktidar sahibi birisi olarak seslenilmektedir. Yüksek topuklu ayakkabılar kadınlara dışarıdan zorla kabul ettirilen yönetici cinsiyet fikirleri değildirler, ancak kadınlar bunları giyerek ataerkil ideolojik pratiğe katılırlar. Bu yolla kadın kendisini erkek bakışı için çekici bir nesne olarak inşa etme eylemine katılmakta ve erkek iktidarına onay vermektedir. Ayrıca bu ayakkabılar kadınların fiziksel etkinliğini sınırlamakta ve böylece kadınların ikincil konumu pekişmektedir.¹⁸⁴

Althusser'in kavramsallaştırmasında özne, somut kültürel bağlantılar içindeki bir birey ve aynı zamanda yaşadığı dünyayı değiştirebilme gücüne sahip bir öge değil, pasif bir algılayıcıdır. Buna rağmen, Althusser'in ideoloji kavramsallaştırmasında ideolojiyi bir temsil sistemi olarak tanımlaması ve özneye yönelik

¹⁸³İnal, 1996, a.g.e., s.60.

¹⁸⁴Fiske, a.g.e., s.223,224.

çağırma ve adlandırma çözümlemesi daha sonra söylem çalışmalarına ve özne merkezli ideoloji kavramsallaştırmalarına temel oluşturmuştur.

Marksist gelenekte devlet açıkça baskı aracı olarak tanımlanır. Devlet yönetici sınıfların artık değerini zorla elde edilmesi sürecine boyun eğmesi için, işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güvence altına almalarını sağlayan bir baskı makinesidir. Althusser meselenin özünün bu olduğunu ve Marksizmin bunu dile getirdiğini belirtmekle beraber devletin özelliğinin bu biçimde sunulmasının kısmen betimleyici olduğunu ekler. Betimleyicilik ise toplumsal formasyonların biliminde her teorinin ilk aşamasıdır. Bu bağlamda Marksist devlet teorisi bu şekliyle bir başlangıçtır ve aynı zamanda bize teorinin özünü yani daha sonraki gelişiminin tümünü belirleyen ilkeyi vermektedir. Ancak her betimleyici teori, teorinin vazgeçilmez gelişimini engelleme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Nitekim böyle bir devlet tanımı gerçekte tanımın bilimsel teorisini ilerletmemektedir. Bu nedenle bu betimleyici teori tam bir teoriye doğru geliştirilmelidir.¹⁸⁵ Devletin mekanizmalarını kendi işleyişleri içinde anlamak için devletin, devlet aygıtı olarak klasik tanımına bir şey eklemenin vazgeçilmez olduğunu belirten Althusser' in argümanı şudur:

"Devlet teorisini geliştirmek için, yalnızca devlet aygıtı ile devlet iktidarı ayrımını değil, fakat açıkça devletin(baskı) aygıtının yanında olan fakat onunla karıştırılmaması gereken bir gerçeği de göz önüne almak zorunludur. Bu gerçeğe kendi kavramının adını vereceğiz: Devletin İdeolojik Aygıtları."¹⁸⁶

¹⁸⁵ Althusser, 1994, a.g.e, s.27

¹⁸⁶ Aynı, s.32

Marksist teoride devlet aygıtı hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler,...vb. kapsar. Althusser bunları Devletin Baskı Aygıtları (DBA) olarak adlandırır ve hiç olmazsa son durumda zor kullandıklarını belirtir. Devletin ideolojik aygıtları(DİA) ise DBA'lardan farklı olarak, ideoloji kullanarak işler. Esasen devletin her aygıtı hem baskı hem de ideoloji ile işler, ancak ayrımı anlamlı kılan nokta DBA'ların baskıya tümüyle öncelik verirken ideolojinin ikincil bir işleve sahip olması ve aynı şekilde DİA'larda da ideoloji tümüyle öncelik kazanırken baskıya son durumda, hafifletilmiş, gizlenmiş hatta sembolik olarak ikincil bir işlev verilmesidir. DİA'ları oluşturan kurumlar; din, eğitim, aile, hukuk, siyaset, sendika, haberleşme ve kültürdür. Steeves, Althusser'in İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları isimli çalışmasının, Marksist ve yapısalcı çalışmaları kültürün incelenmesi ile bütünleştirmesi açısından özellikle önemli olduğunu belirtir.¹⁸⁷

DİA'ların ve DBA'ların iki ayrı kurum gövdesini kapsayan çifte işleyişini sürdürmesi DİA'ların hareketleri ile DBA'ların hareketleri arasında sürekli olarak görülen ya da görülemeyen ince ilişkilerin örülmesiyle mümkün olur. Görünüşte farklılıklardan oluşan DİA'ların birliğini sağlayan da budur aslında ve aynı zamanda ideolojiye öncelik vererek DİA'ların çeşitliliğini birleştiren şey de bu işleyiştir. Çünkü işleyişlerin temeli olan ideoloji yönetici ideoloji altında aslında her zaman bir birliğe sahiptir, DİA'larda gerçekleşen yönetici sınıfın ideolojisinin kendisidir. Hiçbir sınıf DİA'lar içinde ve üstünde hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını sürekli olarak elinde tutamaz. Dolayısıyla DİA'lar sınıf mücadelesinin yalnızca kazancı değil, aynı zamanda mücadelenin alanıdır. DİA'ları tümünün yöneldiği hedef aynıdır: üretim ilişkilerinin yani kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretimi.

¹⁸⁷H.Leslie Steeves,"Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları", **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük (Ankara: Ark Yayınevi, 1994. ss:105-167). s.133.

Althusser'in bir pratik olarak ideoloji teorisinde özellikle altı çizilmesi gereken nokta, azınlığın çoğunluk üzerindeki iktidarının baskıcı olmayan araçlarla sürdürülmesinde ideolojinin rolünü betimlemesidir. Avrupalı ve ikinci kuşak bir Marksist olan Antonio Gramsci bu alana 'hegemonya' tanımını eklemiştir. Hall, Lumley ve McLennan; Antonio Gramsci'nin sistemli bir ideoloji kuramı olmadığını ve Gramsci'nin çalışmalarını özgül kılan noktanın, ideolojinin bir üstyapı olarak incelenmesi yönündeki uyarısı olduğunu belirtirler.¹⁸⁸ Gramsci'ye göre genel olarak ideoloji yoktur; yalnızca siyasal rolleri belirli durumlarda taşıdıkları maddesel etkiye dayanan görüşler vardır, esas olan fikirlerin oynadığı toplumsal ve siyasal rollerdir. İdeolojiler temellerini maddesel gerçeklerde bulurlar, ayrılmaz bir parçası oldukları toplumsal formasyon gibi karmaşık ve çelişkili bir kimliğe sahiptirler; farklı derecelerde tutarlı olabilmekle beraber ne doğru ne de yanlışlar. İdeoloji altyapı ve üstyapıyı birarada tutan bir tür harçtır. Kitlesel kaynaşmalar ise ideolojilerin olumlanmasıdır. Nitekim Gramsci'nin temel sorunlarından birisi Marksizmin bir bilim mi yoksa ideoloji mi olduğu sorusudur. Gramsci'nin hegemonya çözümlemesi, ideoloji kavramını, sistematik bir düşünce olarak tanımlanmaktan uzaklaştırmıştır. Artık kavram, maddi temeli olan toplumsal pratikler içinde varolan bir pratik türüne karşılık gelmeye başlamıştır.¹⁸⁹

Tahakküm nosyonunu, hegemonya kavramı ile genişleten Gramsci, aynı zamanda bu nosyonu salt sınıf çıkarlarının dolaysız dışavurumunu kapsayan dar bir tanımdan uzaklaştırarak;

¹⁸⁸Stuart Hall, Bob Lumley, Gregor McLennan, **Siyaset ve İdeoloji "Gramsci"**. Çeviren: Sadun Emrealp (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985). s.1.

¹⁸⁹Üşür, **a.g.e.**, s.37,38.

toplumsal, düşünsel ve ahlaki hayatın bütün eğilimlerinin üretici sistemin gerekliliklerine uyumlu kılınmasında üst yapıların, devlet ve sivil oluşumların, siyaset ve ideolojinin oynadığı rolü de içeren geniş bir alanı kapsayacak formda genişletmiştir. Gramsci aynı zamanda sınıf mücadelesinin bir görünümü olarak ideolojinin ve kültürün özgül örgütlenme ve yaygınlaşma biçimlerini de incelemiştir. 'Hapishane Defterleri' adlı kitabında ideoloji terimini açıklamak için ve kimi zaman bu terimle eşanlamli olarak 'felsefeler', 'dünya görüşleri', düşünce sistemleri' gibi bir dizi terim kullanmıştır. Onun için hegemonya, ideolojik düzeyi içerir ancak bu düzeye indirgenemez. Hegemonya altında ideoloji, farklı değerleri sürekli olarak içselleştirmek ve birleştirmek zorunda olan dinamik bir süreçtir. Gramsci bu kavramı sınıflar içindeki ve sınıflar arasındaki ekonomik ve siyasal ilişkilerin yanı sıra, kültürel ilişkileri de irdelemek amacıyla kullanmıştır. Barret, kavramı şöyle açıklamaktadır:

"'Hegemonya' kavramı, Gramsci'nin siyaset ve ideolojiyle ilgili düşüncesinin örgütleyici odağıdır ve kavramı farklı kullanması, genel olarak Gramscici yaklaşımın alameti farikasıdır. Hegemonya, en iyi, rızanın örgütlenmesi olarak anlaşılır -bağımlı bilinç biçimlerinin şiddet ya da zora başvurulmadan inşa edildiği süreçler-. Gramsci'ye göre egemen blok, sadece siyasal alanda değil toplumun bütününde etkili olur. Gramsci, 'daha düşük' - daha az sistematik- bilinç ve dünyayı kavrama düzeylerini vurgulamış ve özellikle , 'popüler' bilgi ve kültürün nasıl egemen bloğun projesine kitlelerin katılımını güvenceye alacak şekilde geliştiğiyle ilgilenmiştir."¹⁹⁰

Hegemonya kavramı, toplumsal formasyonun düzeyleri arasındaki ayrımı korurken bunların birarada kalmalarını da sağlayan bir çözümlemeyi de olası kılar. Hegemonya, gönüllü ve kendiliğinden oluşan rızaya dayalıdır ancak içerdği sınıfların ilişkilerine göre farklı biçimler alır. Gramsci, ekonomik

¹⁹⁰Barret, a.g.e., s.64,65.

indirgemeciliğe karşı çıkararak hegemonyayı siyasal, kültürel ve toplumsal otorite olarak kavramlaştırır. Öncelikle Marx ve Lenin olmak üzere birinci kuşak Marksistler devlete egemen sınıfın örgütlü şiddeti olarak bakarlarken Gramsci, sınıf yönetiminin zorlayıcı olmayan yönlerine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda fikirlerin, sınıfların göstergesi olmayıp sınıf çatışmasının özel biçimlerde yer aldığı bir alanı oluşturduğunu söyleyen Hall, Lumley ve McLennan "Gramsci'nin ideoloji kuramı, yönetici sınıf tarafından empoze edilen bir ideoloji kuramı olmadığı gibi, Lukacs'inkine benzer bir biçimde kendiliğinden olma ve heryerdeci de değildir"¹⁹¹ eklemesini yaparlar. Diğer taraftan, bir toplumsal sınıfın hegemonik bir egemenlik geliştirebilmesi kapitalizmin yapısal bir özelliği değildir, daha çok kapitalist yapılanmanın ekonomik olarak güçlü olan sınıflara sunduğu ideolojik bir iktidar olanağıdır.¹⁹²

Hegemonya, çoğunluğun kendisini ikincil konuma yerleştiren sisteme rızasının sürekli biçimde kazanılması ve yeniden kazanılması sürecidir. Hegemonya yalnızca bir yönetici sınıfın tabi bir sınıfı kendi çıkarlarına uyum göstermeye zorlama gücüne sahip olduğu zaman değil, toplumsal formasyon üzerinde bir bütün olarak total bir toplumsal otorite uyguladığı zaman varolur. Hegemonyanın kazanılması için devlet, siyaset ve üst yapılar düzeyinde bir örgütlenmenin gerekli olduğunu belirten Gramsci'nin kavramsallaştırmasında hegemonya, güç ve rızanın bir bileşimine dayanır. Bu bileşimde öncelikli olan rızadır ve hegemonyanın işlerliği, başat sınıfların yalnızca yönetmekle kalmayıp aynı zamanda yönlendirdikleri zaman sağlanır. Bu yönlendirme devletin baskıcı aygıtlarının -polis, yasa, ordu gibi- yanı sıra; aile, din, eğitim sistemi, medya ve kültürel kurumlar aracılığıyla sağlanır. Bu tanımlama ideolojinin bir mücadele olduğuna vurgu yapar. Nitekim

¹⁹¹Hall, Lumley, McLennan, a.g.e., s.13.

¹⁹²Üşür, a.g.e., s.31.

Gramsci'nin, mücadele alanı olarak ideoloji ya da hegemonya kuramını açıklamak için kullandığı iki terim, 'direnç' ve 'istikrarsızlık'tır. Başka bir anlatımla, hegemonyanın varoluşu edilgin bir egemenlik biçimi değildir. diğer yandan Gramsci, ideolojilerin ve rızanın oluşmasında entellektüellerin kritik bir rol oynadığını savunur. Entellektüelleri zihinsel faaliyet kavramının özel bir toplumsal katmana özgü sayılmasını reddederek tanımlayan Gramsci'ye göre bütün insanlar entellektüeldir ama insanların hepsi toplum için entellektüellerin işlevini görmez. Ona göre, 'organik' ve 'geleneksel' olmak üzere iki tip entellektüel vardır. Organik entellektüeller toplumun bütününü yönetmeyi hedefleyen toplumsal gruba aitken, geleneksel entellektüeller kendilerini egemen sınıftan bağımsız olarak tanımlarlar. Geleneksel entellektüeller geçmiş bu güne bağlayan sınıflararası bir konumdayken organik entellektüeller geçmişten kopuşa işaret eden fikirler üretirler. "Üstyapı görevlileri olan entelektüel kitlelerin kendiliğinden meşru saydığı fikirleri üreten kültür ve üretim dünyalarının aracıdır" ve dolayısıyla toplumsal hegemonyanın örgütleyicileridir.¹⁹³ Gramsci, ikincil sınıfların başat ideolojiye rıza gösterebilecekleri konusunda Althusser ile aynı görüşü paylaşmakla birlikte ikincil sınıfların maddi toplumsal koşullarının başat ideolojiyle çeliştiği ve bu nedenle direnç ürettiği konusunda ısrarlıdır. Esasen kuramın toplumsal deneyimlere içkin çelişkileri açıklayabildiği nokta da budur. Buna göre başat ideoloji sürdürmek istediği toplumsal düzene insanların rızasını kazanmak için sürekli karşılaştığı dirençlerle başetmek zorundadır. Önemli olan nokta bu dirençlerin kırılabileceği ancak asla yok edilemeyeceğidir. Dolayısıyla hegemonya istikrarsızdır ve bu bağlamda toplumsal rızayı kazanmak için sürekli mücadele edilmek zorundadır. Gramsci'nin kuramı toplumsal değişimi, Marx'ın 'kaçınılmaz' bakışından farklı olarak 'olası' görmektedir.

¹⁹³Swingewood, a.g.e., s.249-252.

Temel hegemonyacı stratejilerden birisi ise 'ortak duyunun inşasıdır'. Eğer yönetici sınıfın fikirleri ortak duyu olarak kabul edilebilirse, ideolojik işleyiş gizlenir ve bu sınıfın ideolojik hedefleri gerçekleşir. Gramsci ortak duyu aracılığıyla şeylerin nasıl olduğunu değil varolan şema içinde nereye uyduğunu keşfedebileceğimizi belirtir. Ortak duyuya görünmezlik tesis eden şey, ortak duyunun sorgulanmaksızın kabul edilişidir. Hall bu kavramı kendi kendimizi yaşantıladığımız dünyanın nasıl olup da bilinçdışı olabileceğini açıklamak için kullanır. Hall'a göre;

"Toplumumuzda 'ortak duyu' olarak kabul edilenler...dünyayı basit ama anlamlı terimlerle sınıflandırmamıza yardımcı olur...ortak duyunun akıl yürütmeye, argümana, mantığa, düşünceye ihtiyacı yoktur: Kendiliğinden hazır bulunur, tamamen tanınabilir, yaygın bir şekilde paylaşılır."¹⁹⁴

Gramsci'nin Marksizm'e başlıca katkısı hegemonya kuramı olmakla beraber 'organik aydın' kavramsallaştırması ile özellikle devlet ve sivil toplum kavramlarını yeniden tanımlaması da bir o kadar önemli diğer katkılarıdır. Gramsci, hegemonya kavramını, sivil toplumla ilişkilendirilerek kavramsallaştırılmıştır. Bobbio' ya göre Gramsci'nin 'sivil toplum' kavramını kullanış biçimi, Marksist gelenekten köktenci bir kopuşu işaret eder. Marx bu terimi altyapının bir görünümünü nitelemek için kullanırken Gramsci sivil toplumu üstyapı içerisine oturtur. Sivil toplum, üretim etkinliğinin dışında kalan ve 'özel' olarak adlandırılan kurumların hepsini kapsayan alandır. Felsefi, edebi, sanatsal ya da kültürel gibi toplumsal pratiklerin alanı olan sivil toplum, ideolojinin entellektüel

¹⁹⁴Hall, 1994, ss:169-209, a.g.e., s.18.

düzeyde işleme alanıdır. Gramsci'de ideoloji, sadece üstyapısal alanda işleyen toplumsal bir pratik olmaktan çok, üretim süreçlerinin şekillenmesinde işlevsel olan ve bu sayede altyapı ile üstyapının uyumunu sağlayan temel toplumsal pratiklerden biridir. Böylece hegemonya kavramı, egemen bir ideolojinin oluşumu ile olanaklı hale gelen iktidar alanının sivil toplum olduğunu göstermektedir.¹⁹⁵ Sivil toplum, sınıfların ekonomik, siyasal ve ideolojik güç için savaştığı bir alandır. Hegemonya burada uygulanmakta ve altyapı ile üstyapı arasındaki ilişkilerin koşulları mücadele yoluyla burada ortaya konmaktadır. Sivil toplum genellikle 'özel' olarak nitelenen organizmaların bir araya geldiği alandır, dolayısıyla yalnızca siyasal partiler veya basın gibi örgüt ya da kurumları değil aynı zamanda ideolojik ve ekonomik işlevleri birleştiren aileyi de içermektedir. Başka bir ifadeyle sivil toplum, ekonomik yapı ile devlet arasında yer alır ve genelde özel çıkarların alanıdır. Siyaset ise üstyapının bir düzeyi olarak yapı ile üstyapının ilişkilerindeki kilit noktadır ve Gramsci'ye göre ideoloji, siyasal düzeyin irdelenmesi yoluyla kavranmaktadır. Bu bağlamda ideolojiler toplumsal bloğu yapıştırma ve birleştirme hizmeti görmektedir. Gramsci için bir ideolojinin gerçekliği siyasal açıdan harekete geçme gücünde ve sonuçta tarihsel olarak gerçekleşmesinde yatmaktadır.¹⁹⁶

Althusser'in, bir pratik olarak ideoloji formülasyonunu benimseyen ve kendi fikirlerini bu kuram üzerinde şekillendiren Coward ve Ellis, "Dil ve Maddecilik" adlı eserlerinde, ideolojinin her zaman fikirlerden başka bir şey olduğunu ve özneleri özgül toplumsal ilişkilerde üretmesi açısından maddi bir güç olduğunu savunurlar. Onların tanımlaması içinde ideoloji, bir düşünsel temsil pratiği ve bu temsil için inşa edilmiş bir öznenen meydana gelir.

¹⁹⁵Üşür, a.g.e., s.29.

¹⁹⁶Hall, Lumley, McLennan: a.g.e., s.8.

Özgöl eklemlenmeler üreten bir pratik olan ideoloji, ya da daha tanımsal bir ifadeyle ideolojik pratik, toplumsal formasyona politik ve ekonomik pratikler kadar gerekli olan üçüncü bir pratiktir. İdeolojik pratik her türden toplumda zorunludur, çünkü birey toplumsal bütünün merkezi değildir. İnsanların yapı içinde hareket edebilmeleri için yapıyla ilişkilerinin temsil sürecinde üretilmesi gereklidir. İdeoloji toplumsal bütün içinde bireylerin davranabileceği, kendilerini ve başkalarını temsil edebileceği konumları hazırlar. İdeoloji toplumun kendisini temsil ediş biçimidir ve bu temsil yapısal bir kapanmaya doğru eğilim gösterir. İdeoloji bu kapanmayı bireyin kendisini nesneler dünyasında temsil etme ilişkisini sabitleştirerek yapar. İdeolojinin bireyler ile bireylerin içinde hareket ettikleri ve tarafından inşa edildikleri toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi eklemlen bir pratik olmasının anlamı ideolojinin yanlış bilinç olmadığıdır. İdeolojiyi toplumsal bir pratik olarak kurgulayan Althusser de ideolojinin; üretim ilişkilerini, sınıflar arası ilişkileri ve insanların yaşadıkları dünya ile olan ilişkilerini yeniden üretmek üzere işlediğini söylemiş ve ideolojinin gerekli bir pratik olduğunu savunmuştur. Onun için her toplum kendi varoluş koşullarını sürekli yeniden üretmek zorundadır. Coward ve Ellis aynı zamanda, kimi anlamları üretirken taşıyıcı olarak da kimi özneleri gerektiren ideoloji ile öznenin hareketlerinin temelini ürettiğini savunurlar. Onlara göre insanların ideolojik davranış biçimlerini birey olarak hissetmelerini sağlayan ideoloji; doğal fikirler ya da olağan bir düşünme şekli gibi görünür. Dolayısıyla ideoloji bir fikirler sistemi değildir ve aslında ondan çok daha fazlasıdır. İdeoloji pratiği doğal tutumları üretir ve örneğin varolan iktidar ilişkilerinin 'olması gerektiği', 'olduğu' ve 'olacağı' şeklinde kabul edildiği zaman başarıya ulaşır. İdeoloji toplumsal ilişkilerin anlaşılabilirliğini yarattığı için onların etkin bir bölümüdür ve bu anlaşılabilirlik kapitalist toplumda bir sınıfın çıkarlarına hizmet etme eğilimindedir. İdeoloji bireyin toplumsal bütünlükte

kendi rolünü oynama biçimidir. Bu bağlamda ideoloji, bireyi yapının merkezine koyarak ve özneyi ideolojik anlamların gerçekleştiği yer haline getirerek işler.¹⁹⁷

İdeoloji kavramına yönelik analizlerde süreç içinde dilin sorunsallaştırılması merkezi bir konum edinmiştir. Bunda en büyük etken, özne ile anlamlandırma ilişkisinin teorileştirilme çabasıdır. İdeolojik olanın daima toplumsal siyasal ve kültürel varoluş koşulları bulunmaktadır. Saussure ile birlikte biliyoruz ki, dil bir toplumsal kurumdur ve sözden ayrılır. Anlam dile getirişin, dilin toplam bağlamından geçerek kazandığı şeydir. "Dil içinde taşınan insan düşüncesi, bir bakıma dile içkindir"; dil, ideoloji ilişkisi ise bir özdeşlik ilişkisi değildir, dil ideolojinin içinde yer aldığı kaptır.¹⁹⁸ Anlam üretme potansiyeli olarak dilin söze dönüşmesinde, ideolojinin belirleyiciliği söz konusudur. Dil bir yandan varolanı en basite indirger ve bireylere bir sınıflandırma sistemi sunar, dolayısıyla bir tür düzenleme işlevini yerine getirir ve diğer yandan da doğanın bütünlüğünü parçalayarak kültürel sisteme dönüştürür ve anlamı inşa eder. Nitekim bir göstergeyi oluşturan alt birimler olan gösteren ve gösterilen arasında doğal bir çakışma yoktur, herşey dilsel kullanım uzlaşımlarına bağlıdır. Anlamlandırma çalışmalarında önemli olan bir tek terimin anlamı değil , bir sınıflandırma sisteminin oluşumunu sağlayan belirleyenler ve iki terim arasındaki farklılık noktasının konumlandığı yerdir. Bir dizi içindeki tikel terimlerin konumları , genel sınıflandırıcı şemada bir farklılığı işaretler. Bu bağlamda birincil öneme sahip olan şey, tikel terimlerin konumsallıklarıdır ve her konumlandırma sınıflandırıcı şemadaki bir farklılığı işaretler. Bu nokta, yani tikel terimlere temel oluşturan ve bunların değişik dönüşüm dizileri olarak üretilmelerini

¹⁹⁷ Coward ve Ellis, a.g.e., s."Marksizm, Dil ve İdeoloji" isimli bölüm.

¹⁹⁸ Ufuk Üras, **İdeolojilerin Sonu mu?** (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1993). s.52.

olanaklı kılan sınıflandırıcı sistem açıklaması, bu analizi yapısalcı bakışa içkin kılan boyuttur.¹⁹⁹ Anlamın nasıl belirlendiğini saptamaya yönelik çalışmalar, söylemin hangi toplumsal koşullarda gerçekleştiğini sorgulamışlardır. Söylem ve anlam arasındaki ilişki; söylemin anlamı taşıması, söylemin anlamı kurması ya da söylemin kendi içinde anlamı değiştirmesi kadar söylemin anlamı sabitlemesi ya da kapatması olarak da ele alınmıştır. Anlamın belirlenmesini, toplumsal çatışmanın somutlaştığı ve belirlendiği yer olarak tanımlayan yaklaşımlar, bakış açılarını, toplumsalın söylemsel olana dönüşmesi sürecinde sorunsallaştırmışlardır. Anlamlar arasında uyum değil bir mücadele olduğunu savunan bu görüşlerde anlam çatışma içinde karakterize edilir. Bu görüşü benimseyen Coward ve Ellis'e göre mücadelenin amacı, anlamı sabitlemek ve böylece özneyi söylem içinde konumlandırmaktır. Benzer bir şekilde Hall, anlamın anlamlar arasındaki egemenlik savaşında belirlendiğini savunur ve Voloşinov da, anlamı belirleyen şeyin, antagonistik toplumsal sınıfların çıkarları arasındaki mücadelenin göstergelerin anlamı düzeyindeki sürekliliği olduğunu söyler.²⁰⁰ Göstergede yansıtılan varlığın yalnızca yansıtılmakla kalmayıp, aynı zamanda saptırıldığını söyleyen Voloşinov, varoluşun ideolojik göstergede saptırılmasının nasıl belirlendiği sorusuna, "farklı yönelimleri olan toplumsal çıkarların bir evde aynı gösterge cemaati içerisinde kesişmesi tarafından, yani sınıf mücadelesi tarafından belirlenir" yanıtını verir. O'na göre;

"Toplumsal sınıf, gösterge cemaatiyle, yani ideolojik iletişim için aynı göstergeler kümesini kullananların toplamı olan cemaatle çakışmaz. Nitekim, birbirinden farklı sınıflar bir ve aynı dili kullanır. Bunun bir sonucu olarak, farklı yönelimleri olan vurgular her ideolojik göstergede kesişir. Gösterge sınıf mücadelesinin bir alanı haline gelir. İdeolojik göstergenin bu çok-vurgululuğu son derece hayati bir boyuttur. Bir gösterge, diriliğini, dinamizmini ve daha

¹⁹⁹Hall, 1994, ss:57-103, a.g.e., s.76.

²⁰⁰Üşür, a.g.e., s.93.

fazla gelişme kapasitesini, genelde vurguların bu kesişmeleri sayesinde muhafaza eder.”²⁰¹

Klasik Marksist düşüncede dil ne ideolojiye indirgenebilir nede kendine özgü etkin bir belirleyiciliği olmayan edilgin bir iletişim aracı olarak görülebilir. Klasik Marksizm’de eğilim daha çok dili ideolojinin bir ögesi durumuna indirgeme yönündedir. Çünkü ekonomist toplum anlayışında politika ve ideoloji ekonomik temel üzerinde kurulu üstyapılar olarak görülür. Nitekim Coward ve Ellis, Klasik Marksist dil teorilerinin dil ile ideoloji arasındaki diyalektiği kuramadıklarını savunurlar. Onlar için dil tek anlamlı, ya da başka bir şeyin taşıyıcısı olmayıp, kendisi bir gerçekliğe sahiptir.²⁰² Stalin, dili altyapı-üstyapı ayrımını kesen ve insan faaliyetlerinin tümünü kapsayan bir alan olarak analiz eder. Dil ile ideoloji arasında kurulan bu korelasyonla ideolojinin dönüştürülmesinin dilin dönüştürülmesi, başka bir ifadeyle farklı kullanılması, yoluyla olabileceği sonucuna ulaşılır. Fakat dil kendi dışında varolan anlamın taşıyıcısı olan bir iletişim aracı değildir. Dil ve düşünce birbirinden ayrılamaz. Uras’ın da belirttiği gibi, düşünce dil yoluyla kavramsallaşır ve Stalin’in çizdiği analiz gibi birinin diğerinin aracı olması sözkonusu değildir: “üretilen toplumsal bütünlük içinde meydana gelen bütün pratiklerin dil dolayımıyla varolmasından dolayı, toplumsal bireyin inşa edildiği alan olarak dili düşünmek mümkündür.”²⁰³ Coward ve Ellis’e göre dil düşünceyi düşünce de dili mümkün kılar. Dil ise ideoloji ile eklemlenir, ideolojik pratik tarafından işlenir ancak onun içinde erimez. Yine onların argümanlarına dayanarak denilebilirki, herhangi bir tarihi dönemde dil; üsluplar, retorikler, konuşma şekilleri ile yüklüdür ve bunlar

²⁰¹Voloşinov, **Marksizm ve Dil Felsefesi**. Çeviren: Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001). s.66,67.

²⁰²Coward ve Ellis, a.g.e., s. 'Marksizm, Dil ve Ideoloji' başlıklı bölüm.

²⁰³Uras, a.g.e., s.54.

özgöl bir toplumsal durum, belli bir dünya görüşü aşılırlar. Başka bir ifadeyle ideolojik söylemler ideolojinin dilde eklemlesmesinin ürünüdür. İdeolojinin fikirlerin ötesinde bir şey olması gibi dil de söylemlerin ötesindedir. Dil tek anlamlı yani başka birşeyin taşıyıcısı olmayıp kendisi bir gerçekliğe sahiptir. İdeolojiyi dil olmadan analiz etmek ancak "mekanik maddecilik" olabilir.²⁰⁴ Özellikle 1970'lerin Avrupa düşüncesine hakim olan dil ve ideoloji tartışmaları esasen ilk kez Valentin Nikolayeviç Voloşinov'un "Marksizm ve Dil Felsefesi" adlı kitabında dile getirilmiştir. Althusser ve Gramsci'nin çalışmaları ile birlikte ise dil ve ideoloji sorunsalı, kapitalist toplumların sınıfsal bölünmüşlüklerini de kapsayacak biçimde genişlemiştir. Sovyet filozof Voloşinov; ideolojiyi, dil merkezinde kavramsallaştırmış ve dili, dinamik ve genelleyici bir süreç olarak kavramsallaştırmıştır. İdeolojik olan her şeyin göstergesel bir niteliği olduğunu söyleyen ve göstergenin varoluşunu, toplumsal iletişimin maddileşmesi olarak tanımlayan Voloşinov, toplumsal iletişimin göstergesel niteliği ve koşullandırıcı etken olarak oynadığı rolün, dilden başka hiçbir yerde daha açık ve eksiksiz ifade edilemeyeceğini söyler. Voloşinov'a göre, ideolojiyi hayatın hemen her alanında aramak ve bulmak mümkündür. Beden, giyinme tarzları ya ada yemek yeme biçimleri gibi her türlü eylemde ideoloji kendini gösterir. Ancak ideolojinin "en işlek caddesi dildir" ve bu alanda yapılacak gözlemler çok daha verimli sonuçlar getirir²⁰⁵, çünkü dil alanları ideolojinin maddileştiği ve objektif olarak incelenebileceği yerlerdir.

Voloşinov, dilin ve ideolojinin toplumsal olduğu konusunda ısrar etmek yerine bireyin toplumsal olduğunu öyleyse bilincinde toplumsal olacağını savunur. Voloşinov'un yaklaşımında dilin alanı sınıf mücadelesinin de sürdüğü alandır. Sözün anlamı tamamıyla

²⁰⁴Coward ve Ellis, a.g.e., s.163.

²⁰⁵Voloşinov, a.g.e., s.238, 11 nolu dipnot.

içinde yer aldığı bağlama bağlıdır ve bu bağlamların ardında toplumsal sınıfların parçalanmışlığı durmaktadır. Ona göre sözcükler, toplumsal iletişimin en arı ve en duyarlı alanıdır; "bir gösterge olma işlevi sözcüğün bütün gerçekliğini tamamen kapsar. Bir sözcük bu işleve kayıtsız olan, bu işlevin doğurmadığı hiçbir şey içermez" ve "en âlâsından ideolojik fenomendir sözcük".²⁰⁶ Hepsinin bundan ibaret olmadığını söyleyen Voloşinov, aynı zamanda sözcüğün yansız bir gösterge olduğunu ekler. Ona göre:

"Öbür her türden göstergesel malzeme, ideolojik yaratıcılığı tikel bir alanı için uzmanlaşmıştır. Her alan kendi ideolojik malzemesine sahiptir ve göstergeler ile simgeleri kendine özgü bir tarzda ve başka alanlarda uygulanamayacak şekilde formülleştirir. Bu örneklerde bir gösterge, özgül bir ideolojik işlev tarafından yaratılır ve bu işlevden ayrı tutulamaz. Bir sözcükse, bunun tersine, her türlü ideolojik işlev karşısında yansızdır. Sözcük her çeşit ideolojik işlevi -bilimsel, estetik, etik, dinsel- yerine getirebilir."²⁰⁷

Voloşinov'a göre, herhangi bir ideolojik ürün, herhangi bir fiziksel bedende, -üretim aracında ya da tüketim ürününde olduğu gibi- yalnızca doğal ya da toplumsal gerçekliğin bir parçası olmakla kalmaz aynı zamanda kendi dışındaki bir başka gerçekliği de yansıtır ve saptırır. İdeolojik olan her şey kendi dışındaki bir şeyleri temsil, tarif ya da ikame eder; daha tanımsal bir ifadeyle 'gönderene' sahiptir yani bir göstergedir. Göstergeler tikel, maddi şeylerdir ve herhangi bir doğa, teknoloji ya da tüketim nesnesi süreç içerisinde, verilmiş tikelliğinin ötesine uzanan bir anlam kazanarak bir gösterge haline gelebilir. Gösterge olmaksızın ideoloji de yoktur ve ideolojik olan her şey göstergesel değere sahiptir. Diğer yandan, hiçbir ideolojik göstergenin yalnızca gerçekliğin bir yansıması ya da gölgesi olmakla kalmayıp, kendisinin de bu gerçekliğin maddi bir parçası olduğunu söyleyen

²⁰⁶ Voloşinov, a.g.e., s.53,54.

²⁰⁷ Aynı, s.54.

Voloşinov, herhangi bir fiziksel bedenin bir simge olarak algılanabileceğini, başka bir ifadeyle, her fiziksel nesnenin bir göstergeye dönüştürülebileceğini söyler. Böyle bir nesne, maddi gerçekliğin bir parçası olmaktan çıkmaksızın, başka bir gerçekliği de bir ölçüde yansıtır, saptırır ve aynı durum herhangi bir üretim aracı için de geçerlidir. Bu bağlamda, kendi başına herhangi bir özel anlamdan yoksun olan ve önceden tayin edilen bir işlevi yürüten bir aletin aynı zamanda bir ideolojik göstergeye de dönüştürülebileceğini söyleyen Voloşinov, bu argümanını Sovyetler Birliği'nin çekiç ve orak simgeleri ile örnekler. Bir gösterge gerçekliği çarpıtabildiği gibi, ona uygun olabilir ya da onu özel bir bakış açısından algılayabilir. Bu bağlamda her gösterge doğru, yanlış ya da adil gibi ideolojik bir değerlendirme ölçütüne tabiidir.²⁰⁸

Diğer yandan, dili ideolojiye indirgemekten kaçınan Lacan'a göre simgesel ilişkiler özgül ideolojik ilişkilerden farklıdır ve bu ilişkilere indirgenemezler. Ancak aynı zamanda ideolojiden ayrılamazlar, çünkü bir şekilde ideolojiden önce varolurlar. Lacan dil olmadan insan öznesinin olamayacağını ama öznenin de salt dile indirgenemeyeceğini savunur. Saussure'ün bir biçimde dilin dışında durabileceğimizi savunmasına karşılık Lacan, öznelerin dile gömülü olduğunu belirtir. Onun için dilden bağımsız hiçbir özne yoktur ve olamaz. Bir gösterenin daima başka bir göstereni gösterdiğini savlayan Lacan böylece, bir sözcüğün ancak diğer sözcükler doğrultusunda tanımlanabileceğini ifade eder. Sözcükler ise asla eğretilmeden bağımsız değildir. Eğretilmenin, bir gösterenin yerine geçen başka bir gösteren olması nedeniyle, anlamlandırma asla sonlanmayacak bir edimdir. Gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki ise kesinlikle doğal değildir.²⁰⁹ Lacan,

²⁰⁸Voloşinov, a.g.e., s.48-50.

²⁰⁹Sarup, a.g.e., s.26,27.

ideolojinin görevinin, bireyi belli bir anlam için özne olarak konumlandırmak olduğunu savunur, bu hem öznelliği olan bireyler üretmek hem de toplumsal yapıya tâbii kılmaktır. Lacan'ın özne kavramı diyalektik maddeciliğin özne kavramına, daha açık bir ifadeyle, süreç içindeki özne anlayışına tekabül eder. Onun için, öznenin oluşum süreci çocuğun doğumuyla başlar. Dilbilimin en etkili sözcüleri olan Saussure ve Jakobson gibi Lacan'da "gösteren-gösterilen" formülünü dilbilimin oluşması için temel olarak görür. Lacan'ın öznenin dilde inşa edildiğini savunan kuramına benzer bir şekilde, Fransız dilbilimci Emile Benveniste'de insanın dil içinde ve dil tarafından özne olarak oluştuğunu belirtir. Ona göre kendi gerçekliği içinde ego kavramını yalnızca dil kurar. Söz dilin gerçekleşmesinden başka birşey değildir. Dil ise insanın doğasında vardır, insan dili üretmemiştir. Bu bağlamda dil bir araç değildir, araç olan sözdür.²¹⁰ Laclau ve Mouffe ise toplumsal öznenin ancak söylemin içinde oluştuğunu savunur. Laclau ve Mouffe'ye göre toplumsal öznelerin oluşumu, söylemin sabitlediği anlamın biçimlenişine bağlıdır. Söylem kavramı bu bağlamda, klasik özne-nesne ikilemini aşar. Buna göre her iki konumda aynı toplumsal pratik içinde ve birlikte belirlenir, "söylem toplumsalı sonsuz bir akış içinde sürekli yeniden ve yeniden kuran merkezdir".²¹¹ Foucault da öznenin söylem içinde oluştuğunu düşünür. Ona göre Öznenin oluşumu ile bilginin ve iktidarın oluşumu aynı süreçtir. Foucault, söylem kavramıyla, dilin anlam yaratma ve düzenleme işlevinin kapatmacı toplumsal kurumların (hapishane, hastane, kışla

²¹⁰Emile Benveniste, "Dilde Öznellik Üstüne". **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II**. Çeviren: Mehmet Rifat-Sema Rifat. (İstanbul, YKY Yayınları, 1998). s.173. (Yazı Benveniste'nin 1966'da yayımlanan 'Genel Dilbilim Sorunları' adlı kitabında yer alan 'Dilde Öznellik Üstüne' başlıklı bölümün çevirisidir).

²¹¹Larrain, **a.g.e.**, s.105.

veya okul gibi) bireyleri sarmalayarak üretken ve itaatkar bireylere dönüştürmesini açıklamaya çalışır. Temel sorun bir söylemsel ifadenin ortaya çıkışına yönelik olarak, neden diğerleri yerine o ifadenin ortaya çıktığıdır. Ona göre söylemsel pratik konuşan öznenin bir ediminin sonucu değildir, söylem kendi kendini öznesiz olarak belirleyen bir pratiktir. Söylem, dışlama ve yasak yoluyla üretilir. Toplumda herşey konuşulamaz ve herkes herşeyden bahsedemez. Bunun yanı sıra akıllı-deli ya da doğru-yanlış gibi ayrımlar yapılarak bazı insanların sözleri dışlanarak söyleme herkesin ulaşması engellenir ya da bazı sözlerin kendisi dışlanır.²¹² Söylemler göstergelerden oluşurlar ancak söylem, tanımlamaktan farklı bir şeydir. Yapısalcılar söyleme Saussure'ün söz kavramı gibi son derece sınırlı bir anlam yükleyerek onu söz ile eşdeğer kabul ederler. Öncelikle Laclau olmak üzere post-yapısalcı düşünürler ise ideoloji kavramı yerine söylem kavramını kullanarak, söylemin toplumsal alanda merkezi bir öneme sahip olduğunu savunurlar. Söylem sonsuz farklı konumların alanı olan ve anlamı son şeklinde sabitlemenin imkansız olduğu toplumsal alanda, anlamın kapatılması çabasıdır. Ancak hiçbir söylemsel bütünlük, toplumdaki mevcut anlamların hepsini tüketemez ve bir söylemsel pratik toplumsal anlamların bütünü tek bir anlamsal merkez etrafında eklemleyemez.²¹³ Söylem üzerine çalışmak, varolan ifade biçimlerini ele elmayı gerektirir: Günlük olağan iletişimin, arkadaşlar arası sohbetin, bir sınıftaki tartışmanın ya da bir gazete haberinin analizini, başka bir ifadeyle, özne tarafından üretilen ve bir başka özne tarafından tüketilen bir nesneyi gerektirir.²¹⁴ Laclau'ya göre söylem kavramı dilbilimsel değildir, aslında dilbilim ile dilbilim-dışı arasındaki ayırmadan öncedir. Davranışsal bir eylem

²¹²Üşür, a.g.e., s.94-98.

²¹³ Aynı, s.55,56.

²¹⁴“J.Thompson, Studies In The Theory of Ideology (Cambridge, Polity Press, 1985) s.10” Uras, a.g.e., s.42.

ve bu eylemin dil aracılığıyla ifade edilmesi bütünlüklü bir iletişim olarak kavrandığında bu bütünlüklü işlem içindeki bağıntısal moment ne dilbilimsel nede dilbilim-dışı olarak sınıflandırılabilir, çözü her iki tip eylemi de içerir. Bu bütünlüklü işleme söylem denir, dilbilim/dilbilim-dışı ayırımından öncedir ve 'sosyal' ile bitişiktir.²¹⁵ Laclau ve Mouffe, söylem kategorisine hem dilbilimsel hem de dilbilimsel olmayan görüngüleri dahil ederler, söylem bir metin, bir konuşma ya da benzer bir şey değildir; terim temelde anlamla ilgilidir. Onlar göndergesel maddiliği yadsımaazlar ancak fiziksel nesnelerin anlamlarının, toplumsal olarak inşa edilmiş bir kurallar sistemi içindeki yerleri temelinde anlaşılması gerektiğinde ısrar ederler. Önemle üzerinde durdukları nokta, bağlamaştırıcı söylemsel kategoriler dışında söylemsel olmayanı kavrayamayacağımız hatta düşünemeyeceğimizdir. Bu konuya yönelik fikirlerini açıklamak için şu örneği kullanırlar:

"Yuvarlak bir nesneyi sokakta tekmelersem ya da bir futbol maçında bir topu tekmelersem, fiziksel olgu aynı fakat anlam farklıdır. Nesne sadece diğer nesnelerle bir ilişkiler sistemi kurduğu ölçüde bir ayak topudur ve bu ilişkileri, nesnelerin salt göndergesel maddiliği vermez, daha çok toplumsal olarak inşa edilirler." ²¹⁶

Söylemin yapısal bağlamda incelenmesi aynı zamanda bir envanterdeki öğelerin dünya hakkında belli ifadeler üretebileceğine ilişkin bir mantığın varlığını önerir²¹⁷ ve Lévi-Strauss'a göre anlam bir söylemin tikel içeriklerinde değil bu içeriklerin düzenleme mantığında oluşur. Bu mantık yani tikel söylemlerin ne şekilde bir araya geleceğini belirleyen kriter bir çerçeveyi gerektirir. Bu

²¹⁵Laclau, a.g.e., s.91.

²¹⁶Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, 'Post-Marksizm Without Apologies' (Norman Geras'a Bir Yanıt), New Left Review, 166(1987), s.82" Barret, a.g.e., s.88.

²¹⁷Hall, 1994, ss:57-103, a.g.e., s.80.

çerçeve içindeki birbirleriyle bağlantılı önermeler kimi öncüllere bağlıdır ve bu öncüllere bağlı önermelerin doğru kabul edilebilmesi için öncelikle öncüllerin doğru olduklarının varsayılması gerekmektedir. Lévi-Strauss, 'Yaban Düşünce' adlı kitabında ideolojik söylemler ya da söylemsel ideolojinin öncelikle insanın kimliğini tespit ettiğini söyler. Laclau ve Mouffe de toplumsal formasyonun ideolojik düzeyini analiz ederken öncelikle bu ideolojik düzeyi kuran adlandırıcı yapıları yeniden inşa etmek gerektiğini belirtirler. Onlara göre egemen sınıfın ideolojilerinde de devrimci ideolojilerde de ideolojik söylemlerin kurucusu olan adlandırma mekanizmaları aslında aynı şekilde işler ancak egemen sınıfın ideolojisi, egemen olması nedeniyle yalnızca o sınıfın üyelerini değil, aynı zamanda ezilen sınıfın üyelerini de adlandırır.²¹⁸ Böylece birey asla kendi adını kendisi vermez, varlığının bile farkında olmadığı bir yapı tarafında adlandırılarak inşa edilir. Söylemlerin dünyayı yansıtmak çok düzenliyor olduğuna dair savununun merkezinde bu bakış açısı vardır. Ancak ideoloji bir söylem gibi çalışıyor olsa da ideolojiyi söyleme eşitlemek mümkün değildir. Bu noktada dünyayı farklı biçimlerde temsil ederken dillerin nasıl anlam inşa edebildiklerini anlamak gereklidir. Hall'a göre:

"Anlam kendisine özgü doğası gereği çokanlamlıdır: Ayrılmaz derecede bağlam bağımlıdır. Pek çok anlam arasından birisini başat olarak 'yeğleme' mücadelesi içinde kısıtılır ve bu mücadele sırasında oluşturulur. Bu başatlık yapıların ve olayları içerisinde baştan verili değildir, temsili pratikler içinden belirli bir pratik türü üzerindeki sürekli mücadelenin sonucunda inşa edilir. Bu pratikler iletişim çalışmasının nesneleridir. Bu temsili pratikler, kodlar ve sistemler tek başlarına anlamın dünyaya ulaşmasını sağlarlar."²¹⁹

²¹⁸Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**. Çeviren: Ahmet Kardam, Doğan Şahiner (İstanbul: Birikim Yayınları, 1992) s. 151-153.

²¹⁹Hall, 1977, a.g.e., s.90.

Bu bağlamda anlamın, bir 'ayna' gibi değil bir 'dil' gibi işlev gördüğünü söyleyebiliriz. Yine Hall'un ifadesiyle "anlam bir şey değil bir pratiktir". Hall'a göre anlamın üretimi ve dönüştürümü, modern toplumlardaki kültürel ilişkilerin bir uzantısıdır. Anlamlar önceden belirlenmiş ya da sabitlenmiş değildirler, anlamlar toplumsal ilişki ve yapılarda içerilmişlerdir ve belirli kültürel ve siyasal pratikler aracılığıyla çeşitli toplumsal konumlara eklemlendikleri ve toplumsal özneleri oluşturdukları ve yeniden oluşturdukları ölçüde toplumsal olarak işlev görürler. Anlam iktidar ilişkilerinin kapsadığı alan dışında kavramsallaştırılamaz, söylem ise bu ilişkiler içinde iktidara eklemlenir.²²⁰

Hall bu kuramsal bakış açısını kitle iletişimi alanında yaptığı çalışmalara "medya ideolojiktir" sloganıyla aktarır. Bu söylem medyanın konumlandığı alanın, anlamın toplumsal inşası alanı olduğu ve bu alanda işlediğinin ifadesidir. İdeolojik alan analitik açıdan bir parçası olmadığı toplumsal, siyasal ve teknolojik ilişkilerle birlikte ekonomik ilişkiler içerisinde yapılır ve biçimlenir ve aynı zamanda diğer alanlar üzerinde gerçek etkilere sahiptir.²²¹ Hall, temsil pratiklerinin, toplumsal 'tahakküm' ilişkileri içinde sürekli olarak inşa edildiğini ve medya kurumları tarafından desteklendiğini söyler ve aynı zamanda anlamlandırma pratiklerinin sürdürülmesini sağlayan kültürel ve ideolojik çerçeveler, sistemler ve kodların sözkonusu olduğunu ekler. Tahakküm ise Onun kavramsallaştırması içinde, tümünden dahil etme anlamına gelmez, tahakkümden söz etmek ikincil konuma itmekten söz etmek demektir. İktidar ve farklılık konumları arasında ya da içerisinde biçimlenen bir ilişkiler alanından söz etmektir ve bu konumlar asla sürekli sabit değildirler. Tahakküm, 'yönetici ideoloji' kavramından tümüyle farklı bir içeriğe sahiptir. Yönetici ideoloji teriminin atıfta

²²⁰Hall, 1997, a.g.e., s.90,91.

²²¹Aynı, s.92.

bulunduğu düşüncenin aksine, ideolojisi -ya da dünya görüşü- birleşik ve türdeş bir yöneten sınıf düşüncesinden söz edilemez. Hall'un ifadelerinden hareketle başat ideolojinin, bir başat söylemler alanı olarak istikrarsız düşüncelerden oluştuğu söylenebilir. Esasen yöneten sınıflar derin bir şekilde bömlendirme ve kendi bütünlüklerini inşa etmek için ideolojiye gereksinim duyarlar. Başka bir ifadeyle, yönetici sınıfların belirli ideolojiler dışında bir bütünlükleri yoktur. Bu bağlamda tahakküm, yapılanmış bir ilişkiler alanına işaret eder. Hall, bu kavrayışın Gramsci'den alındığını belirtir ve Gramsci'nin siyasetin, özellikle modern sınıf demokrasilerinde daima farklı konumlar arasında yapılandırılmış bir alanda yapılanan bir mücadele olduğunu savunduğunu ekler. Hall'un ifadesiyle; "bu düşüncüyü söylem alanına aktardığımızda,...hiçbir zaman kapalı olmayan metinlerden, bütünlük olmaktan çok ekleme ürünü ve daima çelişik söylemsel sistemlerden" söz etmemiz gereklidir.²²²

Anlam kendi başına değil, başka terim ve metinlerle ya da bu alana yapılan göndermelerle kurulur. Sözkonusu olan, göstergelerin sürekli olarak başka göstergelerle dolayımıdır. Laclau ve Mouffe de, anlamın söylemsel formasyon içindeki diğer kelime, deyim ve önermelerle kurulan ilişki içinde oluştuğunu belirtirler. Onlara göre, göstergelerin sınırlarına hiçbir zaman tam anlamıyla varılamaz. Göstergelerin, mitlere ve değerlere somut bir biçim vermesi onları destekler ve kamusal hale getirir. İdeoloji, göstergelerin kullanımıyla yaşar ve aynı zamanda özneler, ideoloji ve ideolojik göstergelere verdikleri yanıtlar tarafından inşa edilir. Ancak sözkonusu olan, 'masum' işaretlerin ideoloji tarafından ele geçirilmesi değildir. Anlam gösteren ile gösterilen arasında önceden belirlenmiş bir şey olmamakla birlikte, bir dizi gösterenin belli bir anlamı üretmek üzere sabitleşmesidir. Dolayısıyla gösteren

²²²Hall, 1977, a.g.e., s.95- 97.

ile gösterilenin özdeşliği, ne bu ilişkiyi tamamiyle doğal kabul eden ne de tamamiyle ideolojik addeden tutumlarla analiz edilmelidir.²²³ Laclau'nun ideoloji çözümlemesi Gramsci'nin ideoloji çözümlemesi ile benzerdir. Laclau Althusser'den aldığı çağırma ve adlandırma çözümlemesine, üzerinde ideolojik ekleme mücadelesinin yürüdüğü öğelerin sınıfsal aidiyetinin olmadığı tezini ekler. Bu model çerçevesinde modern siyasal ideolojilerin; popülizm, faşizm, milliyetçilik gibi oluşumlarını açıklamaktadır.²²⁴

Söylemsel oluşumları, dünya ya da dünyanın parçaları hakkında düşünme ve konuşmanın örgütlü tarzları olarak tanımlayan Murdock'a göre, bu oluşumların dört temel boyutu vardır:

"Ortaklık ve farklılığın sınırların işaretleyen sınırlandırıcı şebekeler; bu bölünmeler ve ayrılmalar örüntüsünü açıklayan ve haklılaştıran akıl yürütme biçimleri; gündelik kullanımda demirlenen ve temsil edilen yeğlenen imgeler ve dilsel işaretleyiciler; farklılıkları değerlendirici ayırmalara çeviren ahlaki ve estetik ilkeler."²²⁵

Murdock ayrıca söylemsel oluşumların zaman içinde tikel noktalarda ortaya çıktıklarını ancak daha sonra "kendilerini kökende üretmiş ve taşımış olan toplumsal grupların sınırlarının ötesine" yayılabildiklerini ve genellikle de yayıldıklarını belirtmiştir.²²⁶

²²³Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**. Çeviren: Ahmet Kardam, Doğan Şahiner (İstanbul: Birikim Yayınları, 1992) s.135-143.

²²⁴Üşür, a.g.e., s.53.

²²⁵Graham Murdock, "İletişim, Modernlik ve İnsan Bilimleri", **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük (Ankara: Ark Yayınevi, 1994). s.371.

²²⁶Aynı, s.371.

Laclau ve Mouffe her söylemin, söylemsellik alanına egemen olmak, farklılıkların akışını durdurarak tek bir merkez tesis etmek üzere işlemekle beraber aslında bu eklemleyici/hegemonik mücadelenin tek merkezli olmadığını savunurlar. Başka bir ifadeyle Laclau ve Mouffe, Gramsci'nin aksine toplumsal formasyonun tek bir hegemonik merkez etrafında yapılanmamış olduğunu ifade etmektedirler. Dolayısıyla savunulan, iktidar sorununun hegemonik formasyonun merkezini hangi sınıfın oluşturduğuna bakarak anlaşılamayacağıdır. Ancak iktidarın bütünüyle yayılmış, merkezsizleşmiş olduğu da düşünülemez. Her somut toplumsal formasyonda kısmi iktidar yoğunlaşmaları vardır. İktidarın kısmen sabitlenmiş olduğu bu yoğunlaşmalara "düğüm noktaları" adı verilir. Kural, bu tespitin öneminin, toplumsal iktidarın yaygınlığı ölçüsünde söylem/hegemonya mücadelesinin de çok taraflı bir mücadele olduğuna işaret etmesi olduğunu belirtir.²²⁷ Laclau ve Mouffe'nin 'Hegemonya ve Sosyalist Strateji' isimli kitapları post-marksizmin kurucu momentleri arasında sayılır.

Söylem analizine yönelik çalışmalar, toplumsal formasyonda iktidar ilişkilerinin dil içinde aktarılması ile ilgilenmiş ve bu bağlamda da özellikle yazılı ve görsel basında yer alan haber metinleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Hollandalı dilbilimci Van Dijk'in çalışmaları bu alana yönelik olarak gösterilebilecek örneklerdir. Van Dijk, haber söylemi ve söylemdeki ırkçılık üzerine yazdığı "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları" isimli makalesinde söylemi, toplumsal bir yaklaşımla irdelemekte ve toplumsal bağlamda metin ve konuşmanın eleştirel bir incelemesine yönelmektedir. Söylem, dil kullanımının özgül bir metinsel biçimi olarak tanımlanmaktadır. Van Dijk'e göre, söylem yoluyla denetim uygulanması için söylemin denetlenmesi ve bizzat üretilmesi gerekmektedir ve "çoğu biçimsel, kamusal ya da basılı söylem

²²⁷Kural, a.g.e., s.81,82.

tipleri açısından (kitle iletişim araçlarına ait söylem tipleri dahil), daha güçsüz olanlar sıklıkla yalnızca alımlayan konumundadırlar". Ona göre söylem sınıf, grup ya da kurumun ve bunların göreceli konumunun ya da bu sınıf, grup ya da kurumu oluşturan bireylerin statüsünün sahip olduğu iktidarın oldukça dolaysız bir tezahürüdür.²²⁸ Dolayısıyla iktidar yalnızca söylem içinde ya da söylem yoluyla görünmez, söylemin arkasında bir toplumsal güç olarak vardır.

Klasik Marksist analizler belli bir dönemdeki başat ideolojinin yönetici sınıfın ideolojisi olduğunu savunurlar. Bu bağlamda tahakküm altındaki grup ya da sınıflar kendi çıkarlarının aksi yönde bir taraflı anlayış, tanımsal bir ifadeyle 'yanlış bilinç', geliştirebilirler. Başat grup ya da sınıflar ise kendi çıkarlarını, dolayısıyla ideolojilerini gizleme eğilimindedirler. Kendi ideolojilerinin genel, doğal ve olması gereken şekilde olan değerler, normlar, amaçlar sistemi olarak kabul edilmesini sağlamayı amaçlarlar. Bu yolla ideolojik yeniden üretim, uyuşmada sağlanır. İkinci kuşak Marksistler analizlerine, bu şekilde sağlanan iktidarın hegemonik bir biçim aldığını eklerler. Van Dijk'in ideoloji analizi ise farklı olarak ideolojinin kendisini, rollerini yadsımamakla birlikte, toplumsal pratiklerle ve kurumlarla aynı olmayan bir alana yerleştirdiğini belirtir. Van Dijk ideolojiyi, "bir grubun, sınıfın ya da öbür toplumsal oluşumların üyeleri tarafından paylaşılan bir toplumsal biliş biçimi" olarak tanımlar. İdeoloji tutumlara dair bir inançlar dizisi değil, bu inançlar dizisinin sosyobilişsel doğasıdır. İdeoloji toplumsal bilişlerin oluşumunu, dönüşümünü ve uygulanmasını denetleyen bir biliş çerçevesidir. İdeolojinin işlevi toplumsal pratikleri eşbelirleyen toplumsal tutumlar arasında bir tutunum oluşmasını sağlamaktır.²²⁹

²²⁸Van Dijk, a.g.e., s.275,276.

²²⁹Aynı, s.278,279.

Van Dijk, söylem ve iletişimin, ideolojinin oluşmasında ve dönüşmesinde merkezi bir rol oynadığını söyler. Ona göre bu perspektifte ideolojik üretim araçlarının/kurumlarının kimin ve hangi süreçler aracılığıyla denetlediğini incelemenin hayati bir önemi vardır. Söylem tiplerini, başlıkları, enformasyon miktarını, argümanların seçimini ve retorik işlemlerin doğasını sembolik seçkinler ve onların doğası belirler. Diğer yandan, sembolik seçkinler diğer iktidar gruplarından ve özellikle de ekonomik ve siyasal iktidar gruplarından bağımsız değildir. İktidarın söylemsel harekete geçirilişi çoğunlukla ikna edicidir. Bu süreç başat grupların ya da kurumların ekonomik, siyasal ya da ahlaki nedenler sunması ve enformasyonu denetleyip yönlendirmesiyle işler. İletişimin tarafgir olması ise iktidar seçkinlerinin lehine olan enformasyonun seçilerek aktarılması ve onların aleyhine olanların kısıtlanması yoluyla başarılır. Güçsüzler, kendilerinden istenilen eylemlerin kendi çıkarları olduğuna ikna edilirler. Ancak medya basitçe seçkinlerin bir sözcüsü değildir, sembolik boyutunu yönettikleri toplumsal iktidar yapısının kalıtsal bir parçasıdır. Medya metinleri içinde muhalefet ve eleştiri, başat bir uylaşımın sınırları içinde kalır. Başat haber medyasında radikal bir muhalefete nadiren rastlanır ve aslında bu muhalefetin genişliği de örgütlüdür ve denetlenebilir. Van Dijk'e göre iktidar dolaylı ya da dolaysız biçimlerde söylem içinde ve söylem tarafından harekete geçirilir.²³⁰ Bu bağlamda haberi de bir söylem olarak ele alan Van Dijk, haberin söylemini, toplumda var olan egemen söylemlerin bir ürünü olarak görür.

²³⁰ Aynı, s.280,281,284,304,314.

3.3. Verilerin Toplanması Ve Değerlendirilmesi

Araştırmanın örneklemini, başka bir ifadeyle verilerin kaynağını oluşturan gazeteler Hürriyet Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi ve Zaman Gazetesidir.

Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.'yi temsilen Doğan Yayın Holding A.Ş. tarafından yayımlanan Hürriyet Gazetesin imtiyaz sahibi Aydın Doğan'dır. Ege baskısı olan gazete Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.'de basılmıştır. Gazetenin genel yayın yönetmeni, Ertuğrul Özkök'tür. Araştırma süresince 24 ile 34 arasında değişen sayfa sayılarında basılan gazetede toplam 5043 haber yayımlanmıştır. Yine araştırma kapsamına alınan sürede gazete promosyon olarak:

1 adet ücretsiz "Kelebek" isimli ek, 4 adet ücretsiz "Hürriyet Cumartesi" isimli Cumartesi eki, 4 adet ücretsiz "Hürriyet Pazar" isimli Pazar eki, 4 adet ücretsiz "Hürriyet İnsan Kaynakları" isimli Pazar eki, 31 adet ücretsiz "Hürriyet Ege" isimli ek, 1 adet ücretsiz "Reyon" isimli ek, 4 adet ücretsiz Milli Piyango çekiliş listesi, 5 adet 300.000 TL karşılığı "Kabul Günü" isimli dergi eki, 3 adet 750.000 TL karşılığı "Aşk Paketi" isimli ek; günde 1.000.000 TL karşılığı alınacak sertifikalar ile 57 sertifika karşılığı "Premier Müzik seti", 50 sertifika karşılığı "Premier VCD Player", 49 sertifika karşılığı "Premier VCD", 35 sertifika karşılığı "Premier CD Man"; 750.00 TL karşılığı alınacak 69 sertifika ile "Altın Kaplama Çatal Bıçak Seti", 750.000 TL karşılığı alınacak 49 sertifika ile "Arzum Mutfak Robotu", 2 adet 700.000 TL alınacak "İpek Gazete" ile beraber "Cif", 650.000 TL karşılığı alınacak 39 sertifika ile "İnteraktif Köpek Poo-Chi" ve 1 adet oyuncak araba vermiştir.

Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. tarafından yayımlanan Cumhuriyet Gazetesi'nin imtiyaz sahibi, Berin Nadi'dir. Ege baskısı olan gazete, gazetenin Ege tesislerinde basılmıştır. Genel yayın yönetmeni 8 Ocak'a kadar Orhan Erinç iken, 9 Ocak itibarıyla İbrahim Yıldız olmuştur. Bu tarihten sonra Orhan Erinç gazetede görevini köşe yazarı olarak sürdürmüştür. Araştırma süresince 20 sayfa olarak basılan gazetede toplam 5039 haber yayımlanmıştır. Yine araştırma süresince gazete promosyon olarak:

5 adet ÖSS hazırlık seti, 10 adet kitap, 4 adet Milli Piyango çekiliş listesi, 4 adet "Dergi" isimli ücretsiz Pazar eki, 4 adet "Bilim Teknik" isimli ücretsiz Cumartesi eki ve 4 adet "Kitap" isimli ücretsiz Perşembe eki vermiştir.

Feza Gazetecilik A.Ş. tarafından yayımlanan Zaman Gazetesi'nin araştırmada kullanılan nüshaları Ege baskısıdır. İmtiyaz sahibi Ali Akbulut olan gazetenin genel yayın yönetmeni Mahmut Çebi'dir. Gazetenin, 03.01.2001 tarihine kadar 20 olan sayfa sayısı, 04.01.2001 tarihinden itibaren 22'ye, 10.01.2001 tarihinden itibaren de 24'e çıkarılmış ve araştırma süresince gazetede toplam 4.736 haber yayımlanmıştır. Gazete araştırma süresince promosyon olarak:

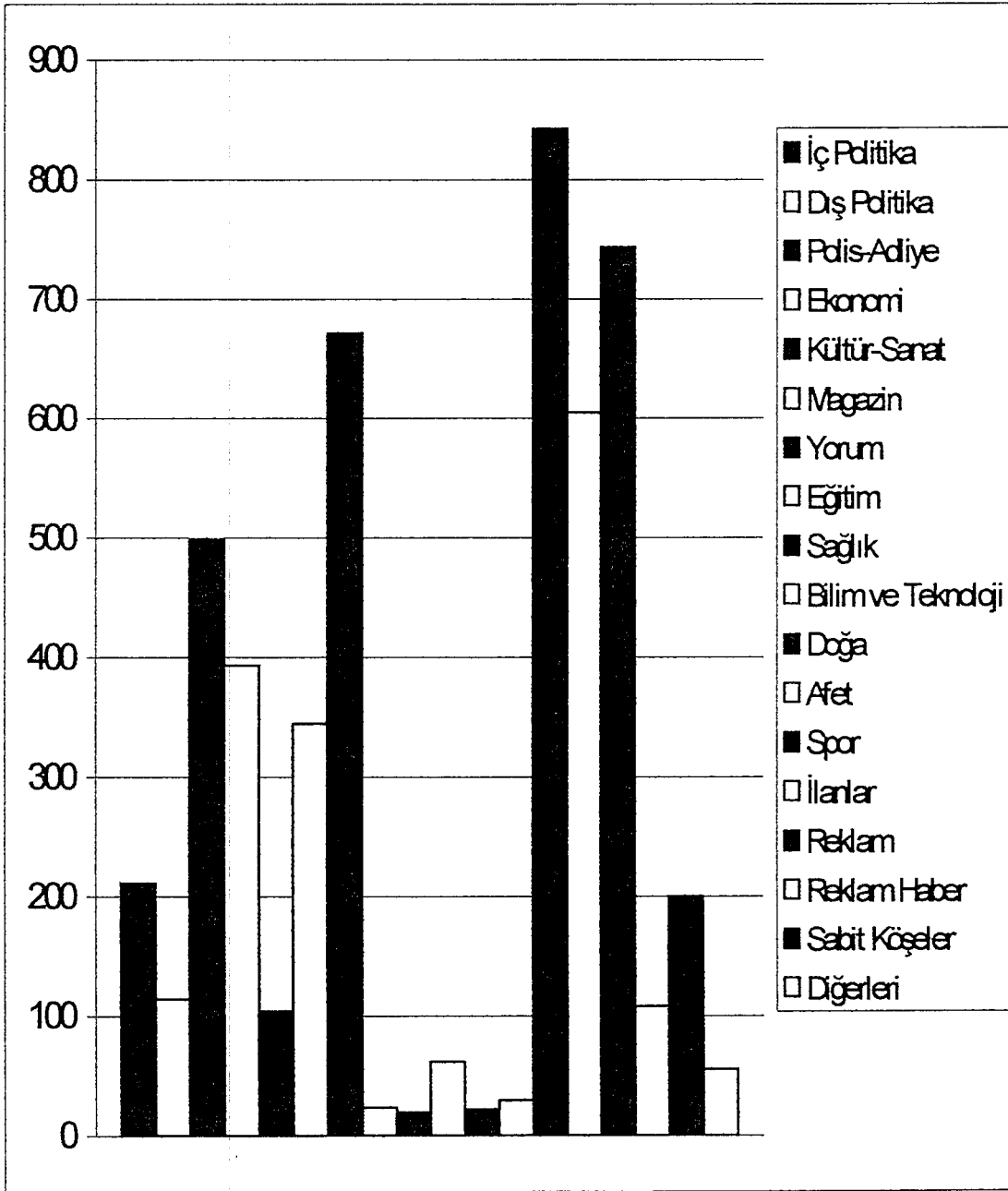
4 adet ücretsiz "Zaman Pazar" isimli Pazar eki, 60 kupon karşılığı "İslam Tarihi" ve "Bir Deliyle Evlendim" isimli iki kitap, 30 kupon karşılığı "Avrupa Birliği ve Türkiye" isimli bir kitap vermiştir.

Bu bölümde gazetelerde araştırma süresinde yayımlanan toplam 14.818 haber çözümlenmiştir. İlk bölümde 7 ayrı ölçüt bağlamında içerik analizi tekniği kullanılarak çözümlenen haberlerden, yargısal örnekleme ile seçilen 6 tanesi ikinci bölümde göstergibilimsel çözümlemeye tâbi tutulmuştur.

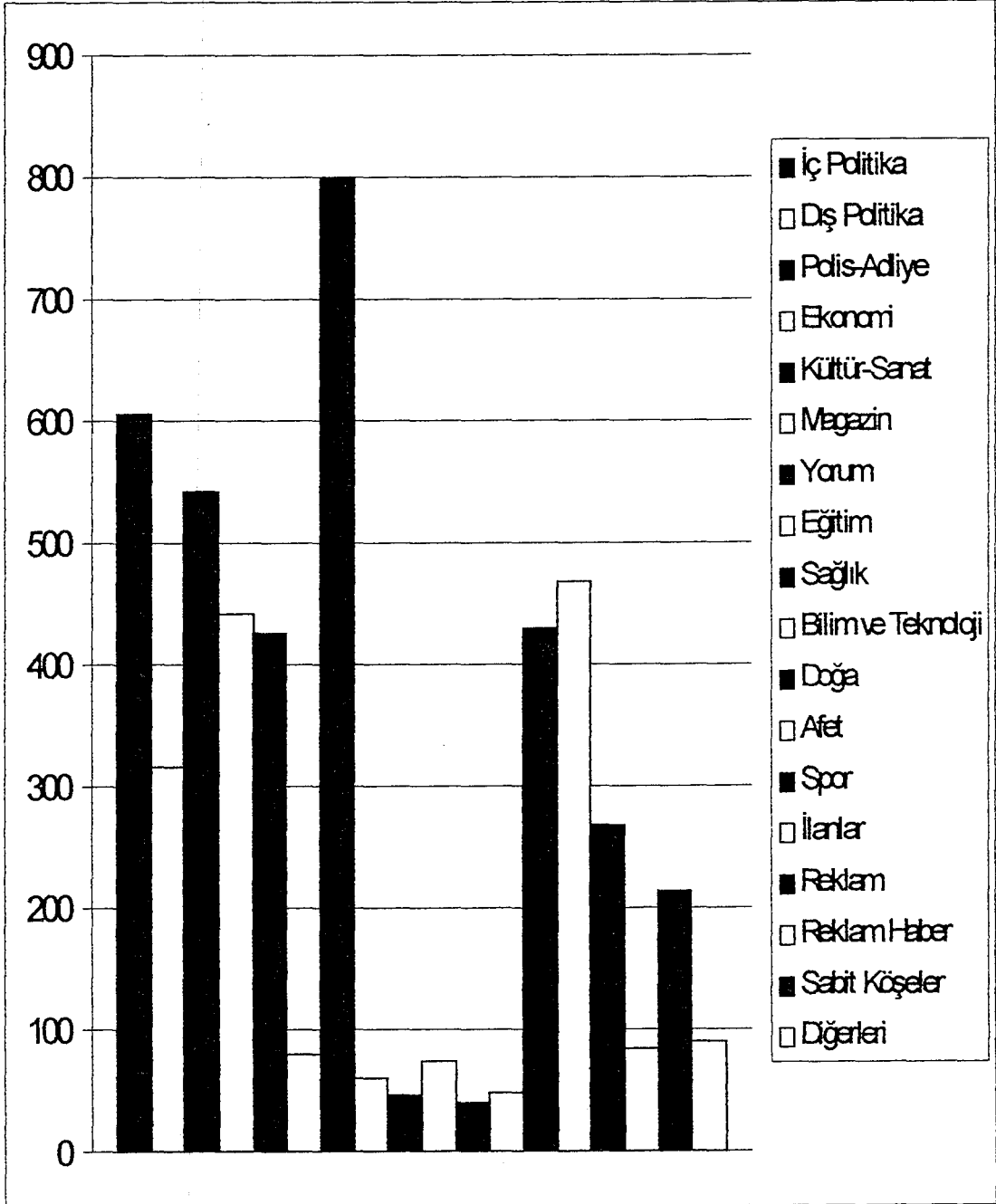
3.3.1. İçerik Çözümlemesi İle Toplanan Veriler ve Değerlendirilmesi

A.

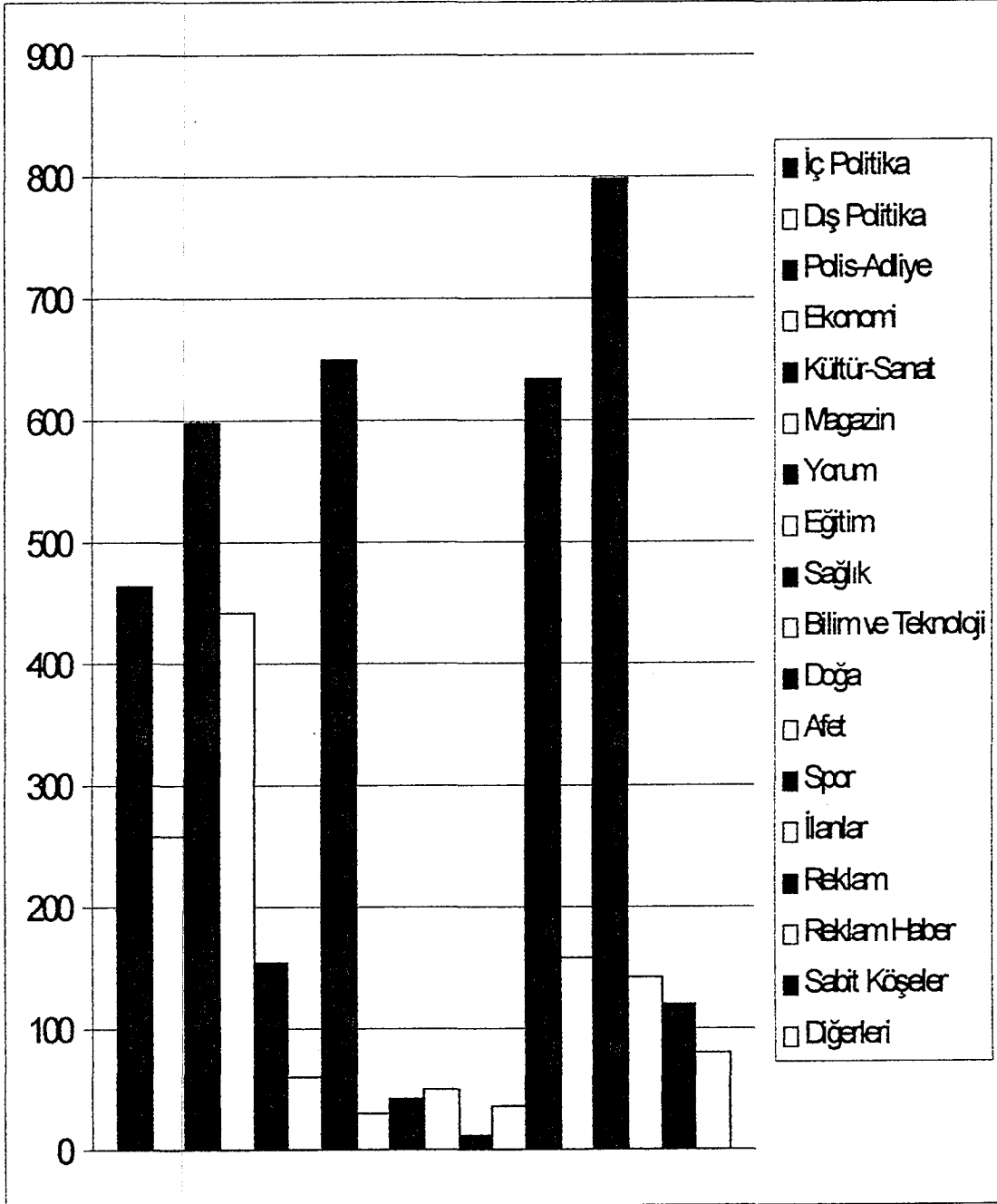
Tablo 1: Hürriyet Gazetesi'nin 01.01.2001-31.01.2001 tarihleri arasında yayımlanan nüshalarında yer alan haberlerin kategorik bazda dağılımını gösteren tablo.



Tablo 2: Cumhuriyet Gazetesi'nin 01.01.2001-31.01.2001 tarihleri arasında yayımlanan nüshalarında yer alan haberlerin kategorik bazda dağılımını gösteren tablo.



Tablo 3: Zaman Gazetesi'nin 01.01.2001-31.01.2001 tarihleri arasında yayımlanan nüshalarında yer alan haberlerin kategorik bazda dağılımını gösteren tablo.



“Yorum”, “İlanlar”, “Reklam”, “Reklam Haber”, “Sabit Köşeler” ve “Diğerleri” kategorilerini dışarıda bırakarak baktığımızda Hürriyet Gazetesi ve Zaman Gazetesi’nin sayısal olarak en çok “Spor Haberleri” kategorisine içkin haberlere, Cumhuriyet Gazetesi’nin ise “İç Politika Haberleri” kategorisine içkin haberlere yer verdiğini görüyoruz, başka bir ifadeyle bu çözümleme, Hürriyet Gazetesi ve Zaman Gazetesi için haber değeri en yüksek haberleri Spor Haberleri kategorisine içkin haberlerin oluşturduğu, Cumhuriyet Gazetesi için ise haber değeri en yüksek haberlerin İç Politika haberleri olduğu sonucunu ortaya koymuştur. İkinci sırayı ise her üç gazete için de “Polis-Adliye Haberleri” kategorisi almış, başka bir ifadeyle Polis-Adliye Haberleri kategorisi her üç gazete için de haber değeri en yüksek ikinci kategoriyi oluşturmuştur.

Altı çizilmesi gereken bir nokta, her üç gazetede de “Yorum” kategorisinin “Polis-adliye Haberleri” kategorisine sayısal üstünlük sağladığıdır. Her üç gazetenin de hemen her sayfasında en az 1 adet bu kategoriye içkin haberin yer aldığı hatta birkaç sayfanın salt köşe yazılarından oluştuğu saptanmıştır. Oysa gazetelerin birincil işlevi haber vermektir, haberi yorumlamak değil. Köşe yazısı, bir gazete yazı türü olmakla beraber, sayısal olarak sahip olduğu ezici çoğunluk, bu gazetelerin haberi aktarmaktan çok yorumladığını göstermektedir.

“Magazin Haberleri” kategorisinin Cumhuriyet Gazetesi’nde genel toplamın %1.6’sını, Zaman Gazetesi’nde %1.3’ünü, Hürriyet Gazetesi’nde ise %6.8’ini oluşturduğu tablolarda görülmektedir. Hürriyet ve Cumhuriyet Gazetelerinde bu oranın yoğunlukla ‘paparazzi’ haberlerinden oluştuğu, Zaman Gazetesi’nde ise hiç ‘paparazzi’ haberinin yer almadığı belirtilmelidir.

Başta Cumhuriyet ve Hürriyet Gazeteleri olmak üzere her üç gazetenin de “İlanlar” konusunda oldukça bonkör davrandığı görülmektedir. Zaman Gazetesi’nin, Cumhuriyet Gazetesi’nin 1/3’ü, Hürriyet Gazetesi’nin ise yaklaşık 1/4’ü kadar ilan yayımladığı ve Zaman Gazetesi ile Hürriyet Gazetesi’nde yer alan seri ilanların Cumhuriyet Gazetesi’nde yer almadığı belirtilmelidir.

“Reklam” konusunda ise Zaman ve Hürriyet Gazetelerinin Cumhuriyet Gazetesi’ne nazaran daha yüksek oranlara ulaştığı grafikte görülmektedir. Cumhuriyet Gazetesi reklamlara Zaman ve Hürriyet Gazetelerinin yaklaşık 1/3’ü kadar yer vermesine rağmen kendi içinde yüzdelik oranı en yüksek kategorilerden biridir. Belirtilmesi gereken bir nokta Zaman ve Gazetesi’nde reklamların sayısal olarak hem kendi içinde hem de diğer gazetelere oranla daha yüksek olmasının yanı sıra ebatlarının diğer iki gazeteyle ama özellikle Hürriyet Gazetesi’yle kıyaslanamayacak kadar küçük olduğudur. Alansal ölçüm bu araştırmada bir teknik ve/veya ölçüt olarak belirlenmemiş olmasına rağmen Hürriyet Gazetesi’nde reklamların genellikle yarım sayfa ve tam sayfa verildiği (2548 cm² ve 1274 cm²), Zaman Gazetesi’nde ise sayısal çoğunluğu 637 cm²’lik reklamların oluşturduğu belirtilmelidir.

Gazetelerin üçünde de “Reklam Haberler”in, reklam haber olduğunun belirtilmediği ancak ‘ekonomi’ sayfalarında yer alan reklam haberlerin ‘vitrindekiler’ ya da ‘şirketlerden’ gibi başlıklar altında verildiği saptanmıştır.

Her üç gazetede de “Sabit Köşeler” bulmaca ve hava durumuna dair bilgilerinden oluşmuş, Zaman Gazetesi’nde farklı olarak İzmir ilindeki nöbetçi eczanelere yer verilmiş, Cumhuriyet Gazetesi Zaman Gazetesi karşısındaki sayısal çoğunluğu çizgi bant ve karikatürler ile sağlarken Hürriyet Gazetesi kuponlarla

yapmıştır. Hürriyet ile rekabet edemeyecek oranda da olsa kuponların Zaman Gazetesi'nde de yer alırken, Cumhuriyet Gazetesi'nde hiç yer almadığı belirtilmelidir.

“Diğerleri” kategorisinde değerlendirilen haberlerin ise her üç gazete de sansasyonel haberler, tekzip yazıları ve herhangi bir kurumu, şirketi ya da toplumsal kesimi temsil etmeyen bireylerin açıklamalarını konu alan haberlerden oluştuğu belirtilmelidir. Ayrıca Zaman Gazetesi'nde yer alan ve İzmir ilinin çeşitli semtlerinde uygulanacak elektrik ve su kesintilerini aktaran haberler de bu kategoriye dahil edilmiştir.

Nicelik analizi yapılırken saptanan bir özellik, gazetelerin skandal olarak nitelenebilecek haberlere ağırlık verdiğidir. Bunun yanı sıra nadirlik, beklenilmediklik, tahmin edilemezlik, şaşırtıcılık barındıran haberlerin gazeteler için haber değeri en yüksek haberler olduğu saptanmıştır. Başta Polis-Adliye Haberleri olmak üzere, olaylar kişilere bağlanarak açıklanmış, olayların nedeni olan yapısal faktörlerden hiç söz edilmemiştir. Yine İç Politika Haberleri parti başkanlarının eylem ve açıklamalarından oluşmuş, partilerin yapısal özelliklerine ya da Türkiye'nin politik düzenlemesine ilişkin haberlere neredeyse hiç rastlanmamıştır. Benzer bir şekilde toplumsal olguların olay olmaksızın haber değeri taşımadığı anlaşılmaktadır. Yine “Spor” kategorisini kendi içinde değerlendirdiğimizde bu argümanı destekleyecek biçimde öncelikle müsabakalara, müsabakalarda yaşanan sakatlanma gibi olumsuz olaylara ve müsabakaların sonuçlarına yer verildiği saptanmıştır.

Araştırma sürecinde her üç gazetenin de sayfa tasarımında değişiklik olmadığı saptanmıştır. Cumhuriyet ve Zaman Gazeteleri'nin sayfa tasarımlarının gerek kullanılan renkler gerek yazı stili ve püntosu ile gerekse de haber alanlarının köşeli ve simetrik biçimleri ve birbirinden net olarak ayrılmasıyla

'ciddiyet'in eğretilmesi olduğu belirtilmelidir. Aynı eğretilme Hürriyet Gazetesi'nin 'iç politika', 'dış politika' ve 'ekonomi' başlıklı sayfalarında da yapılmıştır. Hürriyet Gazetesi'nde diğer sayfaların rengarenk düzenlendiğı, haber alanlarınınsa birbirinden net olarak ayrıldığı belirtilmelidir.

Gazetelerin üçünde de haberlerin, yer aldıkları sayfaların ismi ile birebir uyum içinde olmadığı, örneğin 'spor' sayfasında polis-adliye, 'ekonomi' sayfasında iç politika haberinin yer alabildiğı gözlenmiştir. Diğer yandan, hafta sonlarına özel olmakla beraber, çocuklara yönelik bir sayfa hazırlayan tek gazetenin Zaman Gazetesi olduğı belirtilmelidir.

B.

Tablo 4: Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman Gazetelerinin 01.01.2001-31.01.2001 tarihleri arasında yayınlanan nüshalarında yer alan manşet haberlerin kategorik bazda dağılımını gösteren tablo:

Haber Kategorileri	HÜRRİYET	CUMHURİYET	ZAMAN
İç Politika Haberleri	% 25.8	% 32.3	% 38.8
Dış Politika Haberleri	% 3.2	% 9.7	% 3.2
Polis-Adliye Haberleri	% 51.6	% 25.9	% 32.3
Ekonomi Haberleri	% 3.2	% 12.9	% 12.9
Kültür-Sanat Haberleri	-	% 6.4	-
Magazin Haberleri	% 6.5	% 6.4	-
Yorum	-	-	-
Eğitim Haberleri	-	-	-
Sağlık Haberleri	-	-	-
Bilim-Teknoloji Haberleri	% 3.2	-	-
Doğa Haberleri	-	-	-
Afet Haberleri	-	-	-
Spor Haberleri	-	-	% 3.2
İlanlar	-	-	-
Reklam	-	-	-
Reklam Haberler	-	-	-
Sabit Köşeler	-	-	-
Diğerleri	% 6.5	% 6.4	% 9.6

Manşet haberlerin dağılımına ait olan yukarıdaki tablo, gazeteler için haber değeri en yüksek kategorilerin "İç Politika Haberleri" ve "Polis-Adliye Haberleri" kategorisi olduğunu göstermektedir. Bu iki kategoriye ayrılan toplam alan Zaman

Gazetesinde %7.1, Cumhuriyet Gazetesi'nde %58.2, Hürriyet Gazetesi'nde ise %77.4'tür. Bu birbirine oldukça yakın rakamlar gazetelerin aynı kategorideki haberlere aynı haber değerini verdiğinin de göstergesidir. Bu noktada cevaplanması gereken soru bunun gerekçelerinin neler olabileceğidir. Çalışma süresi örneğin bir hafta ile sınırlı olsaydı, bu durumun bir tesadüf olabileceği düşünülebilirdi ancak 31 günü kapsayan bu tablo, Türkiye'de gündem belirleme gücüne sahip gazetelerin ortak değer yargılarını paylaştıklarını göstermektedir.

Yine manşet haberlere yönelik olarak, olumsuzluk ve beklenilmediklik barındıran haberlere öncelik tanındığı, toplumsal olguların değil olayların manşet olduğu ve haberlerin olayın aktörü merkezinde kurgulandığı belirtilmelidir.

C.

Tablo 5: Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman Gazetelerinin 01.01.2001-31.01.22,001 tarihleri arasında yayımlanan nüshalarında yer alan haberlerin özne konumu bazında dağılımı gösteren tablo:

Özne konumu	HÜRRİYET	CUMHURİYET	ZAMAN
Toplumsal Erk Sahibi Bireyler	% 83.1	% 83.2	% 83.3
Vatandaşlar	% 16.9	% 16.8	% 16.7

Gazetelerdeki haberlerin, öznesinin toplumsal konumu bazında dağılımına baktığımızda, gazetelerin uyum içinde oldukları, toplumsal erk sahibi bireylere genel toplamdan

%83.1(Hürriyet Gazetesi), %83.2(Cumhuriyet Gazetesi) ve %83.3'lük(Zaman Gazetesi) pay ayırırken; öznesi 'vatandaş' olan haberlerin genel toplamın 1/5'ine bile ulaşamayarak %16.7(Zaman Gazetesi), %16.8(Cumhuriyet Gazetesi) ve %16.9(Hürriyet Gazetesi) oranlarında kaldığı saptandı. Dolayısıyla bu gazeteler için bir olayın haber değeri taşıması için öncelikle olayın aktörlerinin toplumsal erk sahibi bireyler olması gerektiği anlaşılmaktadır. Her üç gazetede de 'vatandaş'lar, cinayet işlemleri, cinayete kurban gitmeleri, intihar etmeleri, nadir rastlanan bir hastalığa yakalanmaları halinde ya da olağan dışı bir olay yaşadıkları zaman örneğin, 5 aylık hamileyken 16 kez bıçaklanmalarına rağmen doğum yapabildikleri zaman ya da 104 yaşında öldükleri zaman haber olmuşlardır.

Ç.

Tablo 6: Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman Gazetelerinin 01.01.2001-31.01.22,001 tarihleri arasında yayımlanan nüshalarında yer alan haberlerin, özneleri bağlamında, toplumsal cinsiyet bazında dağılımını gösteren tablo:

Toplumsal cinsiyet	HÜRRİYET	CUMHURİYET	ZAMAN
Kadın	% 31.1	% 17.8	% 6.1
Erkek	% 67.2	% 81.1	% 93.9
3. Cins	% 0.9	% 1.1	% 0

Haberlerin gazetelerde, öznenin cinsiyet konumu bazında dağılımına baktığımızda ise Zaman Gazetesi'nin bir toplumsal cinsiyet olarak 'kadın'lara neredeyse hiç yokmuş gibi davrandığı

öznesi kadın olan haberlerin %6.1'lik oranından anlaşılmakta, 'erkek' özneli haberlerin sahip olduğu %93.9'luk oran bir bireyin yapacağı herhangi bir eylemin haber değeri taşıması için öncelikle bireyin erkek cinsine dahil olması gerektiğini göstermektedir. 3. cinse yönelik olarak ise tek bir haber bile yer almamış ve bu toplumsal kesim %0'lık oranla görmezden gelinen kitleyi oluşturmuştur.

Öznesi 'kadın' olan haber %31.1'lik oran ile en çok Hürriyet Gazetesi'nde yer almış ancak öznesi 'kadın' olan haberlerin "Magazin Haberleri" kategorisinde elde ettiği ezici sayısal çoğunluğa rağmen diğer hiçbir kategoride sayısal olarak 'erkek' özneli haberlerle rekabet bile edemediği saptanmıştır. Öznesi 3. cins olan yalnızca 1 haber yayımlanmış ve kategori 'erkek' özneli haberlerin sahip olduğu %67.2'lik payın yanında ancak %0.9'luk bir orana sahip olabilmıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nde ise 'kadın' özneli haberler %17.8'lik pay ile %81.1'lik paya sahip olan erkek özneli haberlerin yanında genel toplamın 1/5'ine bile ulaşamamış, 3. cins ise kendilerini konu alan toplam 3 haber ile genel toplamda %1.1'lik bir pay elde etmiş ve yine üçüncü sırada yer almıştır.

Belki bu noktada belirtilmesi gereken bir konu Zaman Gazetesi ve Cumhuriyet Gazetesi'nde hiç 'erotik' kadın fotoğrafı yer almazken Hürriyet Gazetesi'nde son sayfada son sayfada geleneksel olarak bir "Magazin Haberi" ya da nadiren bir "Kültür ve Sanat Haberi" ile 'yarı-çıplak' bir kadın fotoğrafının yer aldığı saptanmıştır.

Gazetelerin 3. cinse yönelik tutumlarının egemen politik düşünce ve eylemlerle taşıdığı benzerliğe dikkat edilmelidir. TBMM 3. cinsiyeti tanıyan sözleşmeyi Ocak 2001'de ancak yalnızca Birleşmiş Milletlere üye ülkelerle yapılacak yazışmalarda kullanmak üzere kâbul etmiştir. Ancak 3. cinsiyet

tanımlanmasının resmi olarak ne nüfus cüzdanlarında ne de aile cüzdanlarında yer alması söz konusu değildir.

D.

Tablo 7: Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman Gazetelerinin 01.01.2001-31.01.22,001 tarihleri arasında yayımlanan nüshalarında yer alan haberlerin olumlu-olumsuz değeri ölçütünde dağılımını gösteren tablo:

Olumlu-olumsuz değeri	HÜRRİYET	CUMHURİYET	ZAMAN
Olumlu Haberler	% 12.1	% 19.7	% 19.5
Olumsuz Haberler	% 87.9	% 80.3	% 80.5

Örneklem grubunu oluşturan gazetelerde yer alan haberlerin olumlu-olumsuz değere sahip olması bazında yapılan değerlendirmede, gazetelerin olumlu haber vermede gösterdiği cimriliğe rağmen, olumsuz haberlere yönelik olarak oldukça bonkör olduğu saptanmıştır. En çok olumlu habere yer veren gazete olan Cumhuriyet Gazetesi'nde bu oran genel toplamın 1/5'ine bile ulaşamayarak %19.7'de kalmakta, bunu %19.5'lik oranla Zaman Gazetesi ve yalnızca %12.1'lik oranla da Hürriyet Gazetesi izlemektedir. Demek ki bir olgu ya da olayın gazetelerde yer alabilecek haber değerine sahip olması ve gazeteler dolayısıyla oluşan kamuoyu gündeminde yer alabilmesi için öncelikle olumsuz olması gerekmektedir.

E.

Tablo 8: Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman Gazetelerinin 01.01.2001-31.01.22,001 tarihleri arasında yayımlanan nüshalarında yer alan haberlerin aktarıldıkları il ölçütünde dağılımını gösteren tablo:

İller	HÜRRİYET	CUMHURİYET	ZAMAN
Ankara, İzmir ve İstanbul	% 80.9	% 79.5	% 80.1
Diğer İller	% 19.1	% 20.5	% 19.9

Gazete haberlerinin aktarıldıkları il bazında dağılımına baktığımızda yine gözle görülür bir uyumla karşılaşmaktayız. Her üç gazetede de haberlerin 4/5'inin Ankara, İstanbul ve İzmir menşeli haberler olduğunu, diğer 79 ilden aktarılan haberlerin toplamının genel toplamın ancak 1/5'ini oluşturduğunu görmektedir. Haberlerin iller bazında dağılımını gösteren bu sonuçlar, ulusal basınımızın ne kadar ulusal olduğu sorusunu da akla getirmektedir. Zaman ve Cumhuriyet Gazeteleri, İzmir İli hakkında yerel basının yapması gerekeni yapmış, kimi semtlerde olan elektrik ve su kesintileri bile haber olmuş, belediye başkanı ve valinin günlük eylemleri bile haber yapılmış, İzmir'i kapsayan bu derece ayrıntı haberlere yer vermeyen Hürriyet Gazetesi bu açığını verdiği "Ege" ekiyle kapatmıştır. Ulusal bir gazetede öncelik ulusal haberlerde olmalıya da ulusal haberlerin, haber değeri daha yüksek olmalıdır. Bu gazetelerin Ege baskısı olması Ankara, İstanbul ve İzmir kökenli haberlerin ezici sayısal çoğunluğunu meşru kılmamaktadır. Ayrıca Ege Bölgesi yalnızca İzmir İlinden oluşmamaktadır. Ulusal gazetelerin yerel ekler vermelerinin ya da yerel ekler için sayfa ayırmalarının, yerel

basının gelişmesinin önündeki en büyük engellerden birisi olduğu pek çok bilimsel çalışmayla gösterilmiştir.

F.

Tablo 9: Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman Gazetelerinin 01.01.2001-31.01.22,001 tarihleri arasında yayımlanan nüshalarında yer alan haberlerin kaynak gösterme ölçütünde dağılımını gösteren tablo:

Kaynak gösterme oranı	HÜRRİYET	CUMHURİYET	ZAMAN
Kaynak gösterilen haberlerin yüzdelik oranı	% 23	% 93	% 32.9
Kaynak gösterilmeyen haberlerin yüzdelik oranı	% 77	% 7	% 67.1

Zaman Gazetesi'nde haberlerin %67.1'inin kaynağı verilmemiş, %17.8'i haberi hazırlayan muhabirin ismiyle, %1.3'ü haberi hazırlayan birimin adıyla, %13.8'i ise haberin alındığı ajansın adıyla verilmiştir. Bir ajanstan aktarılan haberlerin %99.5'inin Cihan Haber Ajansı'ndan, %0.25'inin Anadolu Ajansı'tan ve %0.25'inin de Ajans Kafkas'tan aktarıldığı saptanmıştır.

Cumhuriyet Gazetesi'nde haberlerin %93'ünün kaynak gösterilerek verildiği ve bunların %23.8'inin haberi hazırlayan muhabirin adıyla, %51.4'ünün haberi hazırlayan birimin adıyla, %17.8'inin ise haberin alındığı ajansın adıyla verildiği

saptanmıştır. Ajanslardan aktarılan haberlerin ise %77.5'inin AA, %14.2'sinin ANKA, %1.8'i Ajanslar, %3'ünün AFP, %0.7'sinin AP ve %16'sının Reuters'tan aktarıldığı saptanmıştır.

Hürriyet Gazetesi'nde ise haberlerin yalnızca %23'ünde kaynak gösterildiği, haberlerin %77'sinin kaynak gösterilmeksizin verildiği saptandı. Kaynak gösterilen haberlerin %3.4'ünün haberi hazırlayan gazete biriminin adıyla, %11.7'sinin haberi hazırlayan muhabirin adıyla, %7.9'unun ise haberin alındığı ajansın adıyla verildiği saptanmıştır. Ajanslardan aktarılan haberlerin %71.2'si DHA, %5.6'sı ANKA, %2.4'ü AP ve %19.9'unun AA'dan aktarıldığı saptanmıştır.

Gazetelerde yayınlanan dış haberlerin sayısal çoğunluğunun uluslararası tekellerin denetimindeki AP, Reuters ve AFP'den alınmış olması dikkat çekici bir noktadır. Ayrıca Zaman Gazetesi'nde başta dış haberler olmak üzere pek çok haberin Cumhuriyet Gazetesi ile aynı olması ve aşağı yukarı aynı ifadelerle aktarılmasına rağmen kaynak gösterilmediği belirtilmelidir.

3.2.2. Göstergibilimsel Çözümleme ile Toplanan Veriler ve Değerlendirilmesi

sıra	HÜRRİYET	CUMHURİYET	ZAMAN
1	Spor Haberleri	İç Politika Haberleri	Spor Haberleri
2	Polis-Adliye Haberleri	Polis-Adliye Haberleri	Polis-Adliye Haberleri
3	Ekonomi	Ekonomi Haberleri	İç Politika Haberleri
4	Magazin Haberleri	Spor Haberleri	Ekonomi Haberleri
5	İç Politika Haberleri	Kültür ve Sanat Haberleri	Dış Politika Haberleri
6	Dış Politika Haberleri	Dış Politika Haberleri	Kültür ve Sanat Haberleri
7	Kültür ve Sanat Haberleri	Magazin Haberleri	Magazin Haberleri
8	Bilim ve Teknoloji Haberleri	Bilim ve Teknoloji Haberleri	Bilim ve Teknoloji Haberleri
9	Afet Haberleri	Eğitim Haberleri	Sağlık Haberleri
10	Eğitim Haberleri	Sağlık Haberleri	Afet Haberleri
11	Doğa Haberleri	Afet Haberleri	Eğitim Haberleri
12	Sağlık Haberleri	Doğa Haberleri	Doğa Haberleri

İçerik çözümlemesi ile elde edilen verilere dayanılarak hazırlanan yukarıdaki tablo, örneklem grubumu oluşturan gazetelerde yer alan haberlerin kategorik bazda ve genel toplam içinde sahip olduğu yüzdelik oran ölçütünde çoktan aza doğru sıralanışını göstermektedir. Bu tablo aynı zamanda, gazetelerin kategorik bazda haber değeri anlayışlarının da ifadesidir.

Tablo incelendiğinde her üç gazetenin de “polis-adliye Haberleri” kategorisine ikinci en yüksek yüzdelik payı verdiği, başka bir ifade ile her üç gazete içinde haber değeri en yüksek ikinci kategorinin Polis-adliye Haberleri kategorisi olduğu görülmektedir. Gazetelerin aynı haber değerini verdikleri bir diğer kategori ise sekizinci sırada yer alan “Bilim ve Teknoloji Haberleri” kategorisidir. Bu bağlamda ve yöntem bölümünde de belirtildiği üzere göstergebilimsel çözümlemenin örneklemine, her bir gazete için bu iki kategoriye dahil haberler içinden yargısal örneklemle seçilen birer haberin yer aldığı toplam altı haber oluşturmuştur.

1. “Polis-Adliye Haberleri” kategorisine içkin olarak Hürriyet Gazetesi’nden 13.01.2001 tarihli nüshasının “Toplum” isimli 3. sayfasında yer alan “af canavarı dehşet saçtı” başlıklı haber seçilmiştir. Başlığın hemen altında, haber metninden daha büyük, başlıktan daha küçük puntolarla “Şartla salıverilen mahkûm, aleyhine tanıklık yapan dayı oğlunu öldürdü. 4 kişiyi de yaralayan canavar aranıyor” ifadesi yer almaktadır. Haber metninin sağında yer alan haber fotoğrafı metne içerili bir forma sahip. Fotoğrafın göstergesi bir erkek. Fotoğrafın öznesinin baş kısmına yerleştirilen patlak, “ÜLDÜRDÜ YARALADI KAÇTI” ibaresini barındırıyor. Haber fotoğrafın göstereni olan erkek birey giyimi, kirli sakalı ve özensiz saç kesimiyle salaş bir görüntüye sahip olmasının yanı sıra elleri kelepçeli ve boynunda bir mahkûm numarası asılı. Kol hizasında yer alan “Ünal Özdemir”

ibaresinden adı, patlaktaki ifadeden de “öldürüp, yaralayıp, kaçtığı” anlaşılan gösteren, düzanlamsal düzeyde suçlu gösterilenine karşılık geliyor. Anlamlandırmanın ikinci düzeyinde fotoğraf, suçlunun fiziksel olarak kontrol altına alınması gerektiği, olması gerekenin bu olduğu anlamını kuruyor.

Haber metnine baktığımızda, haberin “15 yıl hapis yatacağı”, “kapıyı kırıp girdi” ve “3 kişiyi daha öldüreceğim”den oluşan üç alt başlık altında verildiğini görüyoruz. Henüz haber başlığında “af canavarı” olarak isimlendirilen haber öznesi, metnin kalanı boyunca da “canavar” olarak anılmış. Canavar olmayanlar olarak bizden olmayan, bizim ‘iyi’ niteliklere sahip toplumumuza ait olmayan bu birey bizden ayrılması için adlandırılmış ve haber metni boyunca bu adıyla çağrılmıştır. Öteki kimliğini taşıyan bu birey yani “canavar” toplumdan uzaklaştırılmalı hatta mümkünse yok edilmelidir. Haber metninde ‘canavar’a ilişkin olarak verilen bilgiler şartlı salıverme yasasından yaralanarak cazaevinden çıktığı ve 1 kişiyi öldürüp 4 kişiyi yaraladığı ile sınırlı. Dayısının oğlunu üç kuşunla öldürdüğünü ve içeriye kapıyı kırarak girdiğini, yaralı halde kaçtığını, akrabalarını telefonla arayarak “sırada üç kişi daha var, onları da öldürüp teslim olacağım” dediğini bildiğimiz ‘canavar’ın olay öncesinde kim olduğu, nerede ve nasıl yaşadığı konusunda hiçbir bilgiye sahip değiliz. Hapse girmesine neden olan yaralama suçunu işlediği 7 yıl öncesine kadar varolmayan ‘canavar’, haber metnine göre birden bire ortaya çıkarak bıçaklama, kurşunlama, yaralama gibi ancak bir ‘canavar’ın yapabileceği şeyleri yapmaya başlamıştır. Fiziksel varlığını kapatan hapisshanedan çıkar çıkmaz da eylemlerini sürdürmüştür. Canavar canavardır, huylunun huyundan vazgeçmesi beklenemeyeceği gibi canavarın da canavarlıktan vazgeçmesi beklenemez. 7 yıl cezaevinde kalan ve cezaevine kavga sırasında bıçakla yaralama suçundan giren bu bireyin 7 yıl süresince neden rehabilite olmadığı haberi hazırlayan medya

profesyonelleri ve dolayısıyla bizi ilgilendirmemektedir. Şu anda 30 yaşında olduğu haber metninde yer alan ve buradan hareketle cezaevine girmesine neden olan suçu 23 yaşındayken işlediği anlaşılan bireyin neden suç işlediğine hiç yer vermeyen hatta böyle bir sorunun akla gelmesini bile engelleyen haber metni, yaptığı 'canavar' tanımlamasıyla en başından bu soruyu anlamlandırma çerçevesinin dışında bırakmaktadır. Haber metninin iki odak noktası olay('canavar'ın yaptıkları) ve kişidir('canavar'). Hiçbir toplumsal olgunun yer almadığı haber metninde kişileştirme yapılmadan aktarılan tek nokta 'canavar'a yönelik olarak ne yapıldığı ve ne yapılacağıdır. "Canavar aranıyor", "yakalamak için bölgede yoğun operasyonlar yapılıyor" ifadelerinden anlaşılan canavarın operasyonlar düzenlenerek arandığıdır. Operasyonu kimin düzenlediği ya da canavarı kimin aradığı bilgisini haber metninde bulmak mümkün değil. Devleti, hükümeti, polisi, adalet mekanizmasını, hukuku ve cezaevlerinin yapısı bağlamında işlerini kullandığı dil dolayısıyla olaydan tamamen soyutlayan haber metni aynı zamanda 'canavar'a yönelik eylemleri aktararak zımnen sistemi onaylamaktadır. 'Canavar', operasyonlar sonunda yine haber fotoğrafındaki görünümünü alacak elleri kelepçeli ve boynunda bir numarayla kapatıldığı fiziksel mekan onu toplumdan uzak tutmak, dolayısıyla toplumu ondan korumak işlevini yerine getirecektir.

Sonuç olarak gazete, ünite olarak, bu haberde habere konu olan olayı, olayın arka planını oluşturan olgulardan soyutlayarak kurgulamakla sistemi varolan şekliyle onaylamıştır.

2. "Polis-Adliye Haberleri" kategorisine içkin olarak Zaman Gazetesi'nden seçilen haber, gazetenin 16.01.2001 tarihli nüshasında yayımlanan "Cinnet geçiriyoruz" üst başlıklı haberdır. Üç ayrı haberi üç ayrı başlık olarak barındıran haber 2 haber fotoğrafı içermektedir. Başlıklardan yani haberlerden ilki "Gürültü yapmayın' dedi kuşuna dizildi", ikincisi "Baba iki oğlunu

da silahla öldürdü”, üçüncüsü ise “13 yaşındaki İ.M.K. başına kurşun sıktı”dır.

İlk haber fotoğrafı “Çine’de tüyler ürperten cinayet” alt başlığı altında verilen ilk habere ait. Fotoğraf 3 gösterge barındırıyor: 2 jandarma ve 1 sivil. Jandarmaların ortasında yer alan ve jandarmalarca iki kolundan tutulan sivil giyimli adamın fiziksel bütünlüğünü kapsayacak şekilde “Ahmet Sever(47) baba, Arif Ali(23) ve Zeynel(26) isimli oğullarını önce ruhsatlı av tüfeğiyle iki el ateş ederek yaraladı. Sonra tabancasını bularak çocuklarını öldürdü” demirleme ifadesi kullanılmış. Demirleme ifadenin de yardımıyla fotoğraf düz anlamsal düzeyde, çocuklarını öldürdüğü için jandarmalarca tutuklanmış bir adam olarak okunuyor. Diğer yandan fotoğrafın yalnızca bu üç göstergeden oluşuyor olması, anlamlandırmanın ikinci düzeyinde okura ‘artık güvendeyiz’ anlamını kurmasını sağlayacak bir çerçeve sunuyor. Başka bir ifadeyle, fotoğrafla anlamlandırmanın ikinci düzeyinde okura, tehlikenin kontrol altında olduğu mesajı veriliyor. Olayın haber metninde ise ilk cümle şöyle: “Aydın’ın Çine İlçesine bağlı Kuruköy’de bir baba, kendisine eziyet ve küfür ettikleri gerekçesiyle iki oğlunu öldürdü”. Bu cümlede olay neden-sonuç ilişkisi kurularak anlatılmış; bir baba iki oğlunu öldürmüştür ve nedeni elle tutulup gözle görülebilen bir başka olaydır. Bu cümlede ve metnin geri kalanında dikkat çeken bir nokta cinayeti işleyen kişiye sıkça karşılaştığımız türden ‘cani’, ‘canavar’, ‘sapık’ gibi sıfatlar eklenmeden hitap ediliyor oluşudur. Bunun muhtemel nedeni, haber metninden anlaşıldığına göre, adamın işkence gördüğünü söylemiş olması, daha açık bir ifadeyle, cinayeti haklılaştırma(!) ihtimali olan bir gerekçeye sahip olması ve jandarmaya kendiliğinden teslim olması, daha açık bir ifadeyle, sistemi tanımış yani kural tanımaz bir tavır sergilememiş olmasıdır.

“Uyarınca canından oldu” başlığını taşıyan ikinci haber ikinci haber fotoğrafını da içeriyor. Diğerinin yaklaşık 1/16’sı kadar ebatlara sahip olan ve vesikalık bir erkek fotoğrafı olan bu fotoğrafın hemen solunda, “Cemal Ay, 8 yaşındaki oğlu Hüseyin’in gözleri önünde kurşuna dizildi” ifadesi yer alıyor. Böylece fotoğraf düz anlamsal düzeyde öldürülerek habere konu olan Cemal Ay olarak okunuyor. Haber metniyse yine neden-sonuç ilişkisi kuran bir cümleyle başlıyor. Bu cümleden ‘vatandaş’ olarak hitap edilen maktulün, küfür edip ağız münakaşası yapan üç kişiyi uyardığı ve bu nedenle o üç kişi tarafından oğlunun gözü önünde öldürüldüğünü anlıyoruz. Olumsuz olan olayın olumsuzluğu oğlunun varlığı ve 8 yaşında oluşu belirtilerek pekiştirilmiş. Metnin devamında ‘gözü dönmüş şehir eşkıyaları’ olarak hitap edilen katillerin eylemleri daha önce sabıkalı olmalarıyla bağlantılandırılıp ikinci bir neden-sonuç ilişkisi kurulmuş. Böylece suç ve sapkınlığın sürekliliği olan öğeler olduğu fikrini örtük olarak barındıran metin, bu anlayışa bir ortak referans çerçevesi kurmuş. Aynı zamanda, sistemin suça ve suçluya bakışıyla örtüşen bu anlayış bağlamında var olan ideolojiye eklemlenmiş ve yeniden üretmiş.

Üçüncü haberin alt başlığıysa “okul koridorunda intihar etmek istedi”. 13 yaşındaki bir çocuğun okulunun koridorundaki silahla intihar girişimini konu alan haberde haber fotoğrafı kullanılmamış. Haber metninin girişinde çocuğun intihar girişiminin saat, yer, mekan gibi ayrıntılarına yer veren haber metni çocuğun olaydan 3-4 gün önce “okulda öyle bir şey yapacağım ki olay olacak” dediği aktararak sürdürülmüş. Bu nedenle açık nedensel ilişkiyi kuran haber metni neden olarak gösterilen ifadenin nedeniniyse ailesinden ve öğretmenlerinden aldığı “problemsiz bir çocuktı” ifadesine yer vererek cevapsız bırakmış. Ancak bu soruyu cevaplamadan bırakması, okuru anlamlandırma ediminde özgür bıraktığı anlamına gelmiyor. Sorunun cevabını değilse bile cevabın içinde yer alacağı

kurulan neden-sonuç ilişkilerini bu ifade de bulmak mümkün değil. İfade gündemde yer alan olaylarla haber konusu olan olaylar arasında bağlantı kurmak yerine, örtük olarak gündemde olan olayların yerini haber konusu olan olayların ve benzerlerinin alması gerektiği anlamını kuruyor. Sistem içi çarpıklıkların sonucu olan ve uzun dönem gündemde kalan bu olaylar, kurulan anlam çerçevesi içinde ikincil bir statü verilerek önemsizleştiriliyor.

Genel olarak gazete üç ayrı adli olayı bir çerçeve içine aldığı bu haberle toplumsal olgulara ulaşmamış yalnızca bir olaylar demeti sunmuştur. Gazete için haber değerini olumsuzluğu bağlamında kazanan bu olayların olumsuzluğu haber metni içinde yalnızca vurgulanmamış aynı zamanda pekiştirilmiştir. Sistemden soyutlanıp kişiselleştirilerek aktarılan olaylarda eylemi kişilerin sapkınlığı bağlamında açıklayan bir anlam çerçevesi kurulmuş. Sonuç olarak gazete bu haber dolayımı ile sistemi varolan şekliyle onaylamış ve egemen ideolojiyi yeniden üretmiştir.

3. "Polis-Adliye Haberleri" kategorisine içkin olarak Cumhuriyet gazetesinden seçilen haber, gazetenin 04.01.2001 tarihli nüshasının ilk sayfasında yer alan "İNTİHAR SALDIRISI" başlıklı haberdir. 19. sayfada devamı verilen haber, toplam beş haber fotoğrafı içermektedir. İlk sayfada yer alan dört fotoğraftan ilki bir ana gösterge ile bir yan gösterge içermektedir. Ana gösterge yüksek bir bina, yan gösterge ise binanın önündeki kalabalıktır. Ana göstergenin göstereni olan bina ön cepheden fotoğraflandığı için "Şişli İlçe Emniyet Müdürlüğü" tabelası kolayca görülmekte ve binanın dördüncü katındaki tüm camların, diğer katlarda da kimi camların kırılmış olması dikkat çekmektedir. Fotoğrafın yan göstergesini oluşturan insanların sakin, konuşmakta ve yürümekte olması binadaki olağandışı durumun nedenini anlamayı güçleştirmektedir. Diğer haber

fotoğraflardan ikisi, bu ilk fotoğrafa içerili olarak alt alta verilmiştir. Vesikalık erkek fotoğrafı olan bu fotoğraflardan gülümseyen genç bir erkeğe ait olan üstteki fotoğrafa içerili olarak “Şehit Polis Tuncer”, etrafını algılamakta güçlük çekiyor gibi görünen ve objektife boş bakışlarla bakan ikinci fotoğrafa içerili olarak ise “Eylemci Koç” demirleme ifadelerine yer verilmiştir. Bu iki fotoğrafla zeminde yer alan ilk fotoğrafın anlamı da kurulmakta, fotoğraflar düzanlamsal düzeyde, alttaki fotoğrafta yer alan bireyin, üstteki fotoğrafta yer alan bireyin ölümüne ve aynı zamanda zeminde yer alan fotoğraftaki binanın hasar görmesine neden olan bir eylemde bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ilk fotoğrafın altında yer alan ifadeden olayın bir patlama olduğu ve patlamanın ardından çevrede geniş güvenlik önlemleri alındığı bilgisi edinilmektedir. Dördüncü fotoğraf “Şişli İlçesi”nin işaretlendiği bir İstanbul haritasını içermektedir. Fotoğrafa içerili olarak verilen ve “Şişli” noktasını işaret eden patlakta, Şişli İlçe Emniyet Müdürlüğü’nün dördüncü katında patlama olduğu, 1 polis ile 1 eylemcinin öldüğü ve 7 kişinin yaralandığı bilgileri yer almaktadır. Son fotoğraf, haberin devamının bulunduğu 19. sayfada yer almaktadır. Fotoğrafta binanın hasarlı bölgesinde çalışmalar yapan insanlar görüntülenmiştir. Fotoğraf düzanlamsal düzeyde, çalışmakta olan insanların giydikleri kıyafetler göstereninin gösterileni olarak, binanın olayın yaşandığı bölümünde çalışan itfaiyeciler olarak okunmaktadır.

Haber metni okunmaya başlandığında, olayın ayrıntıları bağlamında haber fotoğraflarının yan anlamları da kurulmaktadır. Haber metninden öncelikle gazetenin, çeşitli ihtimal ve iddialara yer veren formatıyla nesnel bir anlatımı amaçladığı görülmektedir. Haber metni boyunca, patlamayı gerçekleştiren kişiye yönelik olarak “eylemci” ve “saldırgan” betimlemeleri dışında bir sıfat eklenmemiştir. Haber metninde dikkat çeken ilk noktaysa, metni okuyana kadar, fotoğraflar dolayısıyla

gölümseyen genç bir erkek olarak tanıdığımız ve olayda yaşamını yitirdiğini bildiğimiz polis memurunun emeklisine az kaldığına dair bir bilginin yer almasıdır. Olayda yaşamını yitiren polis memurunun 20-25 yıl önce çekilmiş bir fotoğrafının kullanılması ilginç bir noktadır ve olayın olumsuzluğunu pekiştirmektedir. Bu tutumun aynısı eylemi gerçekleştiren birey için de sürdürülseydi, 'eylemci'nin en fazla 3 yaşındayken çekilmiş bir fotoğrafına yer verilmesi gerekirdi. Bu noktada fotoğraflara yananlamsal okuma için geri dönecek olursak ilk fotoğrafın altında yer alan demirleme ifade ile fotoğraf arasında bir çelişki olduğu ve aslında demirleme ifadenin de kendi içinde bir başka çelişkiyi barındırdığını görürüz. Demirleme ifade de patlamanın ardından çevrede geniş güvenlik önlemlerinin alındığı söyleniyor, oysa fotoğrafta yer alan kalabalık küçük gruplar halinde konuşmakta ya da yürümekte olan insanlardan oluşuyor. Diğer yandan, güvenlik önlemi bir olayın ardından yapılacak bir eylem değildir. Önlem, olası olaylara engel olmak adına ifa edilen bir eylemdir. İstanbul haritasının haber fotoğrafa dönüştürüldüğü dördüncü fotoğraf ise aslında yalnızca Şişli İlçesi'si değil, aynı zamanda kentin bizzat kendisini de işaret etmektedir. Bu bağlamda okurdan olayın kendisinden çok olayın gerçekleştiği bölgeye şaşırması beklenmektedir. Binanın hasar gören bölümünde yapılan çalışmaların fotoğraflandığı son fotoğrafla, okur için kurulan anlamlandırma çerçevesine, devletin kurumları çalışanları dolayısıyla görevini yerine getirdiği yananlamı eklenmektedir. Benzer bir şekilde haber metninde de olayda ihmal olabileceği 'kuşku' nitelemesiyle verilirken, 'saldırgan'ın binanın dördüncü katına üzerinde bombayla nasıl çıkmış olabileceği sorusuna yanıt olarak öne sürülen iki ayrı fikir 'iddia' nitelemesiyle verilmiş. İddia, ihtimalden çok daha keskin ve çok daha fazla doğruluk potansiyeline sahip bir ifadedir. Diğer yandan bu iddialardan birisi, bina girişindeki x-ray cihazının bozuk olabileceği; diğeri ise 'saldırgan'ın ziyaretçi kapısından kimlik bırakarak girmiş olabileceğidir. Bu iki ayrı 'iddia'nın

sistemi eleştiri potansiyeli taşıması, iddiaları içeren paragrafın alt başlığı olan “saldırıda ihmal kuşkusu” ile en başından önlenmekte; sorumluk, bozularak üstelik de kendi kendine tamir olmayarak görevini yerine getirmeyen x-ray cihazına ya da kapiya kimliğini bırakmayı akıl eden kurnaz ‘saldırgan’a yüklenmektedir. Metnin devamında saldırganı dair Batı’ya değil Doğu’ya ait bir il olan Erzincan doğumlu ve daha önce iki kez yasadışı DHKP-C örgütü adına faaliyette bulunmak suçundan tutuklandığı bilgilerine yer verilmiştir. Daha önce işlediği suçların niteliğini belirten ifadeyi koyu yazı stiliyle veren haber metni, bir yandan suç ve sapkınlığın sürekliliği olan olgular olduğuna ve diğer yandan da bu olguların toplumsal değil ancak bireysel potansiyel gerekçeli olabileceğine dair ideolojik argümana eklemlenmiş ve yeniden üretmiştir.

Sonuç olarak gazete için ‘haber değeri’ni olumsuzluğu bağlamında kazanan haber, olumsuzluğu pekiştirilerek verilmiş, haber metni dolayısıyla olayın toplumsal olgularla bağlantısı kurulmamıştır. Olayın anlamlandırılması sürecine alternatif bakış açıları eklemeyen haber metni, anlam çerçevesini sisteme yönelik eleştirileri kapsamayacak bir formda sınırlandırmıştır. Haber metninde, örtük olarak, ‘suç’ ve ‘suçluluk’ bu topluma ait olmayan ve nedenleri toplumsal yapıda yer almayan ‘şey’ler olarak tanımlanmıştır. Bu haber ile gazete, sistemi var olan şekliyle onaylamış ve bu bağlamda egemen ideolojiye eklemlenmiş ve yeniden üretmiştir.

4. Bilim ve teknoloji haberleri kategorisine içkin olarak Hürriyet Gazetesi’nden seçilen haber, 03.01.2001 tarihinde yayımlanan gazetenin “Gündem” başlıklı 14. sayfasında yer alan “Bekaret Namus Simgesi” başlıklı haberdır. Haber 17 ilde, 1592 kadın üzerinde, anket yöntemi ile yapılan bir kadın profili araştırmasına dayanılarak hazırlanmış ve içeriği bu araştırma ile elde edilen bulgulardan oluşturulmuştur. Aynı haberin 1. sayfada

yer alan spotunda bir kadın fotoğrafının yalnızca gözlerine, asıl haber metninde ise bir duşakabinin yanında yer alan boydan bir kadın fotoğrafına yer verilmiştir. Spot fotoğrafının göstereni olan bir çift gözün gösterileni bir kadındır. Fotoğrafın hemen altında yer alan ve spotun başlığını oluşturan “Türk kadının eli erkeğinden hafif” ifadesi fotoğrafın gösterilenini, gözleri fotoğrafın göstergesini oluşturan kadından uzaklaştırarak tüm Türk kadınlarını kapsayacak forma taşımaktadır. Fotoğrafın düzenlamasını oluşturan bu gösteren ve gösterilen ikiliği aynı zamanda fotoğrafın yananlamının göstergesidir. Yananlamın okuması için fotoğrafa tekrar baktığımızda gösterenin imalı bakışlara sahip bir çift makyajlı kadın gözü olduğunu görüyoruz. Bu gösterenin göstergesi ise dişiliktir. Asıl haber fotoğrafta ise üç gösterge yer alıyor: Bir duşakabin, yerleri ve duvarları kaplayan fayanslar ve tamamen çıplak bir kadın. Düzenlamsal düzeyde fayans ve duşakabin gösterenleri fotoğraflanan mekanın bir banyo olduğunu ve sağ yandan çekilen fotoğrafta duşakabinin aksi yönde yürümekte olan ve sol elinde havlu tutan kadının duştan çıkmış olduğunu gösteriyor. Fotoğrafın içinde yer alan “Banyo Yapma Sıklığı” başlıklı grafik fotoğrafın düzenlamasını banyo yapmış bir kadın olarak sınırlandırıyor.

Haber metnine baktığımızda, metnin dört alt başlık altında verildiğini görüyoruz. Kırmızı renk kullanılarak yazılan bu alt başlıklar; “Kadının ‘Yok’ları”, “Kadınlar Nazara İnaniyor”, “Cinsellik Düzenli” ve “Kına Gecesi Popüler”dir. Araştırma sonuçlarından seçilen on bulgu grafiklerle verilirken, “Kadının ‘Yok’ları” başlığı altında da cep telefonu, kredi kartı gibi nesnelere sahip olmayan kadınlar ile yüzme bilmeyen, gazete okumayan, fast-food ve restoran türü yerlerde yemek yemeyen kadınların genel toplam içinde sahip oldukları yüzdelik oranlar verilmiş. 17 ilde 1592 deneği kapsayan bir araştırma ile yalnızca haberde yer alan bulguların mı elde edildiği bilinmiyor. Ancak haberde “araştırmanın sonuçlarından bazıları” ya da benzeri bir

ifadenin hiç kullanılmamış olması gazetenin araştırma sonuçlarının tamamını yayımladığını düşünmemize neden oluyor. Bu bağlamda gazetenin bilimsel bir araştırmanın sonuçlarından öznel yargılarla seçtiği bölümlerini aktardığını iddia edecek maddi bir temele sahip değiliz. Yalnızca sosyal bilimlerde hiçbir profil analizinin haberde cevaplarıyla yer alan sorulardan ibaret olmayacağını söylemekle yetinebiliriz. Diğer yandan haber metninde araştırma sonuçlarının bir kısmının “Kadının ‘Yok’ları” başlığı altında düz yazı formatında verildiğini, bir kısmınınsa grafiklerle aktarıldığını daha önce belirtmiştik. Gazete okumama oranını düzyazı formatında veren gazetenin “kuaföre gitme”, “banyo yapma” ya da “makyaj yapma sıklığı” gibi oranları ilk elde dikkat çeken mavi başlıklı grafiklerle vermesi ilginç bir nokta. Haber metninin bu şekilde düzenlenmesi bilimsel bir çalışmanın nasıl popülerize edildiğinin de göstergesidir. Aynı popülist eğilimi başlık ve alt başlıklarda görmek de mümkündür. Büyük puntolarla ve turuncu renkte verilen başlık, araştırma sonunda elde edilen bulgulardan birinin ideolojik olarak kurgulanmasıyla oluşturulmuştur. Yapılan araştırma başlıkta aktarıldığı gibi “bekaretin namus simgesi” olduğunu değil, kadınların % 89’unun bekareti namus simgesi olarak gördüğünü ortaya koymuştur. Ancak bu gerçeği “Namus ve Bekaret Konusundaki Düşünceler” başlıklı grafiği okumadan anlamak mümkün değildir. Gazete bu başlıkla ataerkil ideolojiye eklemlenmekte ve yeniden üretmektedir. Namus kavramını bekarete indirgeyen bu başlığı ve zeminini oluşturan ataerkil ideolojiyi alt başlıklar ve grafikleştirmek için seçtiği bulgularla destekleyen gazetenin “Cinsel Yaşam” başlıklı grafikte başlığın hemen altında ve parantez içinde “evli kadınlar” ibaresini kullanmış olması da bu argümanı desteklemektedir. Nitekim gazetenin spotu da aynı ideolojinin zemininde biçimlenmiştir. Bir yandan dişiliğe gönderme yapan haber fotoğrafı diğer yandan spota çekilen “Sinirlenip Eşe Vurma ya da Cisim Fırlatma”, “Arkadaş Gibi Eş”, “Bekaret Önemli”, “Aşırı Kiloya Karşı Rejim Yapıyor mu?” başlıklı

grafikler kadını hayattan tüm beklentilerini eşinde odaklayan, bekareti dolayımıyla namusunu koruyan ve koruması gereken yaşam amacı rejim yapmak ve dolayısıyla kendisini erkekler için beğenilir kılmak olan bireyler olarak tanımlanmaktadır.

Haber metninin okunmasıyla haber fotoğrafın yananlamı da oluşmaktadır. Bilimsel bir araştırmayı içeren bu haber için seçilen fotoğrafın odak noktasını oluşturan kadın göstergesinde gösterilen olan kadın tamamen çıplak olmasının yanı sıra her iki ayağının da parmak uçlarına basarak yürümektedir. Normal bir yürüyüşten farklı olan bu tarz kadına erotik bir anlam yüklemektedir. Kadınları erotizmle özdeş metalar olarak kurgulayarak ataerkil ideolojiye eklemlenen haber aynı zamanda "Makyaj Yapma" ve "Kuaföre Gitme Sıklığı" başlıklı grafiklerle de kadını salt tüketen ve aslınsa salt tüketmesi gereken bireyler olarak tanımlamakta ve kapitalist ideolojiye eklemlenmektedir. "Makyaj Yapma" başlıklı grafiğin içinde yer alan robotumsu, uzun burunlu, erkek şapkası takan ve erkeksi yüz hatlarına sahip kadın karikatürün nedeni grafikteki verilerden anlaşılmaktadır. Grafiğe göre kadınların ezici çoğunluğu(%58) "genelde makyaj yapmam" ifadesini işaretlemiştir. Karikatürdeki kadın yukarıda sayılan tüm özelliklerinin yanı sıra jartiyerli bir çorap ile mini bir etek giymekte ve bir kadın çantası taşımaktadır. Çantasını kol çantasından çok Pazar çantası gibi taşıyan kadının cinsel kimliğini belirginleştiren belki de tek nokta ceketinin üzerinden göğüslerinin ve göğüs uçlarının yuvarlak içine alınmış olmasıdır. Bir gösteren olan bu karikatürün gösterileni makyaj yapmayarak 'erkekleşen!' kadındır. Bu haber ile kadınlar, kendilerini erkeklerin gözüyle görmeye yönlendirilmektedir.

Sonuç olarak bu haber ile gazete, bilimsel bir araştırmanın sonuçlarını popülerleştirerek popülist ideolojiye; kadını erotik bir meta olarak kurgulayarak, bilim-dışı/geleneksel özelliklere sahip olduğunu vurgulayarak ve bekareti dolayımıyla namusunu

koruması gereken kişiler olarak tanımlayarak ataerkil ideolojiye ve 'kadınların çoğunun kendine bakmadığını' söyleyip kişisel bakımı 'makyaj yapma' ve 'kuaföre gitme' ile özdeşleştirip tüketimi pompalayarak kapitalist ideolojiye eklemlenmekte ve popüler-ataerkil-kapitalist ideolojileri haber metni dolayısıyla yeniden üretmektedir.

5. "Bilim ve Teknoloji haberleri" kategorisine içkin olarak Cumhuriyet Gazetesi'nden seçilen haber, gazetenin 26.01.2001 tarihli nüshasında, "Ekonomi" isimli 13. sayfasında yer alan "Ürküten gelir uçuşumu" başlıklı haberdır. TÜBİTAK tarafından yapılan bir araştırmaya dayanılarak oluşturulan haberin üst başlığı olan "TÜBİTAK, Türkiye'deki sosyoekonomik dengesizliği ve dijital uçuşumu belgeledi" ifadesi, araştırmanın kapsamı hakkında fikir vermektedir. Haber birimi içinde ve haberi desteklemek üzere kullanılan fotoğrafta açıkça tanımlanabilen on gösterge yer almaktadır. Bu göstergelerin gösterenleri: klavye, stetoskop, görüntülü telefon ve ekranında bir kadın silüeti, bilgisayar ve kullanmakta olan bir erkek, hesap makinesi, geniş ve bol ışıklı bir otoyol, bir internet sitesi adresi, bir dolar işareti, bir kısmı flu olduğu için miktarı anlaşılamayan ama dolar olduğu belli olan bir kağıt para ve bir internet sitesi sayfasıdır. Bu on gösterenin iki tanesi olan para ve dolar işareti ekonomi, diğer sekiz tanesi ise teknoloji gösterilenine karşılık gelirken; bu sekiz gösterenin yalnızca iki tanesi insan ögesi içermektedir. Bu, dijital ortamda foto-montaj tekniğiyle oluşturulan bir fotoğraftır. Bu gösterilenler, gösterenleriyle birlikte anlamlandırmanın ikinci düzeyinin göstergesini oluşturmaktadır. Böylece yananlamanın gösterenleri teknolojik ilerleme ile doğan nesneler, bu nesnelerin kullanıcısı olarak fotoğrafta yer alan iki birey ve paradır. Teknolojinin üreticisi değil ama tüketicisi olarak fotoğraflanan iki bireyden bilgisayar kullanmakta olan erkek kısa kesimli saçları, sakalsız yüzü, gözlükleri ve kravatıyla; görüntülü telefonun ekranında yer alan kadın ise kısa saçları ve ceketiyle modernliği

çağrıştırmaktadır. Geniş ve bol ışıklı otoyol uygarlığın simgesi olmakta, ayrıca hem teknolojik gelişmenin yakıtı hem de sonucu olarak para da tüm bu gelişmelerle birlikte zenginliği çağrıştırmaktadır. Herhangi bir para birimi değil ama doların kullanılmış olması üstelik bir de dolar işaretinin fotoğrafta yer alması teknolojinin, modernizmin, uygarlığın ve elbette ki kapitalizmin kalesi olarak ABD'ye gönderme yapmaktadır. Teknolojinin olumlu olduğu ve gelişimi simgelediği yananlamını üreten fotoğrafta teknolojik gelişmeler yaşamı kolaylaştıran, güzelleştiren ve insan sağlığına hizmet eden olarak tanımlanmaktadır. Fotoğrafa göre teknoloji kendiliğinden gelişmekte ve insanlar onu kullanmaktadır. Oysa teknolojinin üretimi de kullanımı da ideolojiktir ve tekniğin salt kullanımı değil, kendiside iktidardır. Tekniğin bir toplumu ve ona hükmeden ilgileri yansıtır. Hükmeden ilgileri yansıtır. Endüstriyel olarak ilerlemiş kapitalist toplumlarda iktidar bireylerin yaşamının gittikçe güzelleştiği sanrısı ile meşrulaştırılmaktadır. Doğaya hakimiyetin yolunu açan bilimsel yöntem daha sonra insanların insanlar üzerindeki iktidarı için ve özgürlüğünü yaşamını rahatlatıyormuş gibi görünen araçlarla kısıtlamak için kullanılmaya başlamıştır. Dünya toplumlarına baktığımızda gelişmiş bir teknolojiye endüstriyel olarak gelişmiş toplumların sahip olduğunu, toplumların kendi içindeki teknolojik dağılıma baktığımızda da teknolojiye zenginlerin hükmettiğini görürüz. Teknolojinin eşitsiz dağılımı kapitalist ideolojinin omurlarından birisidir, kapitalist sistemin yeniden üretiminin de temel mekanizmalarından birisidir. Fotoğraf anlamlandırmanın ikinci düzeyinde kapitalist ideolojiyi olumlamakta ve yeniden üretmektedir.

Haber metni TÜBİTAK-BİLTEN'in altı bin haneyi kapsayan "Bilgi Teknolojileri Yaygınlık ve Kullanım Araştırması 2000" isimli çalışmasına dayanılarak hazırlanmış. Haber metninde araştırma ile elde edilen hane bazında gelir dağılımına ilişkin bulgulara,

birey bazında cep telefonu ve hane bazında bilgisayar sahipliği dağılımına ilişkin bulgulara ve bu iki ana başlık altındaki verilerin ilişkisine yer verilmiş. Haber metninden bu araştırmanın salt cep telefonu ve bilgisayar sahipliği oranını saptamak üzere yapılmış olduğu anlaşılmakta, metinde haber metninin araştırma bulgularından bir kısmını aktardığına dair bir ifade yer almamaktadır. Haber metni ve haber başlığı arasında yanyana yer alan iki alt başlıktan soldaki “Yüzde 42, 150 milyondan az kazanıyor” ve sağdaki “Düşük gelirliye bilgisayar yok”tur. Asıl haber metninden 1 punto büyük harflerle yazılan birer paragraflık açıklamalar başlıkları açıklamak için kullanılmış ve yorumsuz olarak salt araştırmanın nicel bulguları aktarılmış. Diğer yandan haber metni içinde de “Aylık gelirle teknolojinin sunduğu olanaklara erişim arasında da sıkı bir paralellik saptandı” ifadesinde görüleceği gibi teknolojiyi ve teknolojiden kasıt olarak da cep telefonu ve bilgisayarı olumlayan bakış açısı netleşmiş. Yukarıdaki ifade, örtük olarak barındırdığı “teknoloji olanak sunar” argümanı üzerine oturmuş. ‘Teknoloji’ ve ‘olanak’ arasında nedensel ilişki kurulmayan metinde, cep telefonu ve bilgisayara sahip olunması gerektiği, cep telefonu ve bilgisayarın teknolojinin bizzat kendisi olduğu ortak duyusu yaratılmış. Gerek haber fotoğrafı gerek haber metni dolayısıyla olumlanan teknoloji ile teknolojinin bizzat kendisi olarak sunulan cep telefonu ve bilgisayarın da olumlanmasının zeminini hazırlamıştır.

Sonuç olarak gazete bu haber ile bir yandan teknolojiyi, diğer yandan teknolojinin bizzat kendisi olarak sunulan cep telefonu ve bilgisayarı aynı zamanda da teknolojik gelişimle özdeş kabul edilen ‘zenginliği’ onaylamakta; teknoloji olarak sunduğu metalara sahip olmama durumunu olumsuzlayarak da tüketim ideolojisini pompalamakta ve bu bağlamda kapitalist ideolojiye eklâmlenmekte ve yeniden üretmektedir.

6. "Bilim ve Teknoloji Haberleri" kategorisine içkin olarak Zaman Gazetesi'nden 11.01.2001 tarihinde yayımlanan nüshasının "Haberler" isimli 2. sayfasında yer alan "Ay'a gölgemiz düştü" başlıklı haber seçilmiştir. Haber birimi içinde yer alan üç haber fotoğrafının da göstereni Ay'dır. Birinci ve üçüncü fotoğrafta Ay'ın görmeye alışık olmadığımız kızıl renkte bir, ilk fotoğrafın içinde yer alan ikinci fotoğrafta ise sekiz farklı görünümü yer almakta ve yine ilk fotoğrafın içinde verilen "Tutulma sırasında şekilden şekile giren Ay izleyenleri büyüledi" demirleme ifadesi fotoğrafın anlamını sınırlandırarak gösterenlerin, Ay'ın tutulma sırasındaki görünümleri gösterilenine karşılık gelmesini sağlamaktadır. İlk fotoğrafın altında ve üçüncü fotoğrafın solunda yer alan haber metninde Ay tutulması "Gökyüzü önceki gece ilginç bir gölge oyununa sahne oldu" ifadesi ile başlayarak nahif bir dille kısaca anlatılmış ve "En sonunda kızıl bir top şekline bürünen Ay; izleyenlere kainattaki harikulade ilahi muvazeneyi bir kez daha hatırlattı" ifadesiyle betimlenmiştir. Doğaya özgü ve doğal bir olay olan, bilimsel açıklaması bilim insanlarınca bir asır önce yapılmış olan ve ilköğretim ikinci sınıftan itibaren tüm bireylerce bilinen bu doğa olayını yani Ay tutulmasını anlatmak için yapılan "gölge oyunu" eğretilmesi Dünyanın belirli periyotlarla Ay ile Güneş'in arasına girmesiyle oluşan bu süreci kendiliğinden olma misyonundan uzaklaştırarak "kontrol dahilinde" yaşanan bir sürece dönüştürmektedir. Eğretilme bir gerçeklik düzlemindeki niteliklerin bir diğeriyle yer değiştirmesiyle işlemektedir ve bu örnekte Ay tutulması olayı Karagöz ve Hacivat oyununda olduğu gibi, birisi tarafından yönlendirilen seyirlik bir oyun olma gerçekliğine taşınmaktadır. Bu kontrolü gerçekleştirenin "ilahi" bir güç olduğu yine aynı metnin devamından anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak gazete bu haberle dinsel ideolojiye eklemlenmekte, bilimsel gerçekleri yok sayarak yaptığı "ilahi denge" nitelemesiyle de bu ideolojiyi yeniden üretmektedir.

4. SONUÇ

Araştırmanın varsayımlarından ilki, bir kitle iletişim aracı olan gazetelerin haber seçimlerinde tarafsız olmasıdır. Veri toplama aşamasında içerik çözümlemesi ile elde edilen veriler bu varsayımı doğrulamıştır. İçerik çözümlemesi için belirlenen yedi ayrı ölçüt de ve her üç gazete içinde dengeliliğe rastlanmamıştır. İlk ölçüt olan haber seçimleri değerlendirilmesi, gazetelerin farklı haber kategorilerindeki haberlere farklı değer verdiğini ortaya koymuştur. İkinci ölçüt olan manşet haberlerin kategorik bazda dağılımı ilk saptamayı desteklemiş ve gazetelerin daha yüksek haber değeri verdikleri kategorilere içkin haberleri manşete çektiklerini göstermiştir. Üçüncü ölçütte yapılan çözümleme gazetelerin öznesi 'toplumsal erk sahibi bireyler' olan haberlere toplam gazete haberlerinin yaklaşık 4/5'ini ayırırken, öznesi 'vatandaş' olan haberlere genel toplamın ancak 1/5'ini ayırdığını, '3. cins'e ise hiç yokmuş gibi davranıldığını gösterilmiştir. Altıncı ölçütte yapılan çözümleme gazetelerin Türkiye'nin üç büyük kenti olan Ankara, İstanbul ve İzmir merkezli haberlere genel toplamın yaklaşık 4/5'ini ayırdıklarını ve diğer 78 ile dair haberlerin genel toplamın ancak 1/5'ini oluşturduğunu göstermiştir. Yedinci ölçüt olan son ölçütte yapılan çözümleme Cumhuriyet Gazetesinin verdiği haberlerin %93'ünü kaynak gösterdiğini, Zaman Gazetesinde bu oranın %33 olduğunu, Hürriyet Gazetesinde ise bu oranın %23'e düştüğünü göstermiştir.

Araştırma sonuçları her üç gazetenin de temelde bir haber ajansına bağımlı olduğunu ve farklı ajanslara ve bu bağlamda farklı haber ve değerlendirmelere kapalı olduğunu göstermiştir. Aynı

zamanda bu sonuçlar gazetelerin haber değeri haritalarının örtüştüğünü de göstermektedir.

Araştırmanın ikinci varsayımı, gazetelerin kullandıkları dilin tarafsız ya da nesnel olmadığıdır. Veri toplama aşamasında, göstergebilimsel çözümleme ile elde edilen veriler bu varsayımı doğrulamıştır. Gazetelerin aynı haber değerini verdikleri iki kategori olan 'polis-adliye haberleri' ve 'bilim ve teknoloji haberleri' kategorilerine içkin birer haberin çözümlendiği bu aşama gazetelerin sistemi varolan şekliyle onayladıklarını ve haber sunumunda kullandıkları dil dolayısıyla egemen ideolojiye eklemlenerek yeniden ürettiklerini ortaya koymuştur. Bu çözümleme ile her üç gazetenin de ataerkil-kapitalist ideoloji ortak paydasında yer aldıklarını, Hürriyet Gazetesinin aynı zamanda popülist ideolojiye ve tüketim ideolojisine, Cumhuriyet Gazetesinin tüketim ideolojisine, Zaman Gazetesinin dinsel ideolojiye eklemlendiği ve yeniden ürettiği saptanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de gündem belirleme gücüne sahip gazeteler sisteme alternatif sunmamakta, gerek haber seçimleri gerekse haber sunumları dolayısıyla egemen ideolojiyi pekiştirmektedirler.

İçerik çözümlemesi ve göstergebilimsel çözümleme ile elde edilen veriler aynı zamanda araştırmanın üçüncü varsayımını yani gazetelerin çoğunluğu değil egemen sınıf ve grupları temsil ettikleri varsayımını da doğrulamıştır.

Özetle, günümüzde Türkiye'de gündem belirleme gücüne sahip olan gazeteler ne tarafsız ne nesnel ne de çoğulcudurlar. Gündemi öznel bakış açılarıyla belirledikleri belirli haber türleri üzerinde kurmakta, egemen sınıf ve gurupları temsil etmekte, sistemin var olan işleyişini belirleyen egemen ideolojiye eklemlenmekte ve haber sunumları dolayısıyla egemen ideolojik kodları yeniden

retmektedirler. Bu bağlamda bu araştırmanın ortaya koyduğu sonuç, günümüzde Türkiye’de gündem belirleme gücüne sahip olan gazetelerin egemen ideolojinin hegemonya tesisinde etken işlevsel rol oynadıklarıdır.

KAYNAKÇA

Aldoğan, Yazgülü, "Günümüz Türk Basını I". **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yıllık 1977-1978**. Ankara: S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1979. ss.1-34.

_____. "Günümüz Türk Basını II". **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yıllık 1979-1980**. Ankara: S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1981. ss.1-24.

_____. "Günümüz Türk Basını III". **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yıllık 1981**. Ankara: S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982. ss.269-282.

Althusser, Louis. **Politika ve Tarih**. Çeviren: Alaaddin Şenel, Ömür Sezgin. Ankara: V Yayınları, 1987.

_____. **Lenin ve Felsefe**. İkinci basım. Çeviren: Bülent Aksoy, Erol Tulpar, Murat Belge. İstanbul: İletişim yayınları, 1989.

_____. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**. Çeviren: Yusuf Alp, Mahmut Özışık. Dördüncü baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Ansah, A.V.Paul, "Uluslar Arası İletişimde Haklar ve Değerler Mücadelesi". **Enformasyon Devrimi Efsanesi**. Derleyen: Yusuf Kaplan. İstanbul: Rey Yayınları, 1991. ss:199-231.

Avcı, Nabi. **Enformatik Cehalet**. Üçüncü baskı. Ankara: Rehber Yayıncılık, ? (1. ve 2. baskı tarihi 1990).

Barthes, Roland. **Göstergebilimsel Serüven**. Çeviren:Mehmet Rifat, Sema Rifat. İstanbul: YKY Yayınları, 1993

_____.**-Eiffel Kulesi**. Çeviren: Mehmet Rifat, Sema Rifat. İstanbul: İyi Şeyler Yayınları, 1996.

_____.**Göstergeler İmparatorluğu**. Çeviren: Tahsin Yücel. İstanbul:YKY Yayınları, 1996

_____. **Çağdaş Söylenler**. Çeviren: Tahsin Yücel. İstanbul: Metis Yayınları, 1998

_____.“Göstergebilim İlkeleri”. **XX. yy’da Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Rifat, Sema Rifat. İstanbul: YKY Yayınları, 1998. ss:278-284.

Basın İlan Kurumu İlan Kontrol Hizmetleri Müdürlüğü.

Barut, Ferit. **Marksist Yöntem ve Tarih Anlayışı**. ?: Belge Yayınları, ?.

Barret, Michéle. **Marx’tan Foucault’ya İdeoloji**. Çeviren: Ahmet Fethi. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.

Belek, İlker. **“Postkapitalist” Paradigmalar**. İstanbul: Sorun yayınları, 1997.

Benvistene, Emile. “Dilde Öznellik Üstüne”. **XX. yy’da Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Rifat, Sema Rifat. İstanbul: YKY Yayınları, 1998. ss: 172-175.

Bobbio, N. ve J. Texier. **Gramsci ve Sivil Toplum**. Ankara: Savaş Yayınları, 1982.

Boon, James. "Claude Levi-Strauss". **Çağdaş Temel Kuramlar**. Derleyen: Qentin Skinner. Çeviren: Ahmet Demirhan. Ankara: Vadi Yayınları, 1991. ss: 177-194.

Bottomore, T.B. **Seçkinler ve Toplum**. İkinci baskı. Ankara: Gündoğan Yayıncılık, 1997.

Brondal, Viggo. "Yapısal Dilbilim". **XX. yy'da Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Rifat, Sema Rifat. İstanbul: YKY Yayınları, 1998. ss: 87-95.

Cangöz, İncilay ve Emre Gökalp. "İslamcı Medyada Gerçekliğin Kuruluşu". **Siyasal İletişim Dergisi**: Mayıs,2000. ss: 155-168.

Charon, Jean-Marie. **Medya Dünyası**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Chomsky, Naom. **Medya Denetimi**. Çeviren: Şen Süer. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1993.

_____. "Sözdizimsel Yapılar". **XX. yy'da Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Rifat, Sema Rifat. İstanbul: YKY Yayınları, 1998. ss:146-157.

Coward, Rosalind ve John Ellis. **Dil ve Maddecilik**. Çeviren: Esen Tarım. İstanbul: İletişim Yayınevi, 1985.

Curran, James. "Kitle İletişimi Araştırmasında Yeni revizyonizm: Bir yeniden değerlendirme Çabası". **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük. Ankara: Ark yayınevi, 1994. ss:329-363.

Derman, İhsan. **Fotoğraf ve Gerçeklik**. İstanbul: Ağaç Yayınevi, 1991.

Derrida, Jacques. **Göstergebilim ve Gramatoloji**. Çeviren: Tülin Akşin. İstanbul: Afa yayınları, 1994.

Dochherty, D. Thomas. "Jürgen Habermas". **Postmodernist Burjuva Liberalizmi**. Richard Rorty, Ernesto Laclau, Simon Durning, André Gorz. Çeviren: Yavuz Alagon. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995. ss: 7-54.

Eagleton, Terry, Frederic Jameson ve Edward Said. **Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın**. Çeviren: Ş. Kaya. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1993.

Eco, Umberto. "Göstergebilimsel Bir Gerilla Savaşına Doğru". **Enformasyon Devrimi Efsanesi**. Çeviren ve Derleyen: Yusuf Kaplan. İstanbul: Rey Yayınları, 1991. ss: 93-105.

Edgel, Stephan. **Sınıf**. Çeviren: Diğdem Özyiğit. Ankara: Dost Kitapevi, 1998.

Erol, Nuran. "Söylem Olarak İdeoloji: New York Times Örneği". **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı: 67 Güz 1995. ss: 199-214.

Fejes, Fred. "Eleştirel Kitle İletişim Araştırması ve Medya Etkileri. Yokolan İzleyici Sorunu". **Medya, İktidar, İdeoloji**. Ankara: Ark Yayınevi, 1994. ss: 251-269.

Fiske, John. **İletişim Çalışmalarına Giriş**. Çeviren: Süleyman İrvan. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.

Foucault, Michel. **Yapısalcılık ve Postyapısalcılık, Michel Foucault ile Bir Söyleşi**. Çeviren: Ümit Umaç. İstanbul: Birey Yayınları, 1999.

Giddens, Athony. "Jürgen Habermas". **Çağdaş Temel Kuramlar**. Derleyen: Quentin Skinner. Çeviren: Ahmet Demirhan. Ankara: Vadi Yayınları, 1991. ss:129-176.

_____. **İleri Toplamların Sınıf Yapısı**. Çeviren: Ömer Baldık. İstanbul: Birey yayınları, 1999.

Gramsci Antonio. **Hapishane Defterleri**. Üçüncü baskı. Çeviren: Adnan Cemgil. Belge Yayınları: İstanbul, 1997.

Guiraud, Pierre. **Göstergebilim**. İkinci baskı. Çeviren: Mehmet Yalçın. Ankara: İmge Kitapevi, 1994.

Habermas, Jürgen. **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**. Çeviren: Mustafa Tüzel. Dördüncü baskı. İstanbul: YKY Yayınları, 2001.

Hall, Stuart. Bob Lumley, Gregor McLennan. **Siyaset ve İdeoloji "Gramsci"**. Çeviren: Sadun Emrealp. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.

Hall, Stuart. "Televizyon Söylemi: Düzgeleme ve Düzge Açıklama". Çeviren Seçil Büker. **Kurgu Dergisi**. Sayı:4, 1981. ss:323-322.

_____. "İdeolojinin yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın geri Dönüşü". Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük. **Medya, İktidar, İdeoloji**. Ankara: Ark yayınevi, 1994. ss: 57-103.

_____. "Kültür, Medya ve İdeolojik 'Etki'". Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük. **Medya, İktidar, İdeoloji**. Ankara: Ark yayınevi, 1994. ss:169-209.

_____. "İdeoloji ve İletişim Kuramı". **Medya Kültür Siyaset**. Çeviren ve Derleyen: Süleyman İrvan. Ankara: Ark Yayınevi, 1997. ss:79-98.

Hamelink, Cees J. "Enformasyon Devriminden Sonra Yaşam Sürececek mi?". **Enformasyon Devrimi Efsanesi**. Çeviren ve Derleyen: Yusuf Kaplan. İstanbul: Rey Yayınları, 1991. ss:11-32.

Hardt, Hanno. "Eleştirelin geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması". Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük. **Medya, İktidar, İdeoloji**. Ankara: Ark yayınevi, 1994. ss:1-55.

Hjelmslev, Louis. "Dil Kuramının Bakış Açıları". **XX. Yüzyıl Dilbilimi**. Çeviren: Gül Işık. Derleyen: Berke Vardar ve Diğerleri. Ankara: Olgaç Basımevi, 1983. ss: 144-171.

Hoy, David. "Jacques Derrida". **Çağdaş Temel Kuramlar**.
Derleyen: Quentin Skinner. Çeviren: Ahmet Demirhan. Ankara:
Vadi yayınları, 1991. ss: 43-69.

Huberman, Leo. **Feodal Toplumdan 20. yy'a**. Üçüncü baskı.
Çeviren: Murat Belge. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

İnal, Ayşe. "Yazılı Basın Haberlerinde Yapısal Yanlılık Sorunu".
Toplum ve Bilim Dergisi. Sayı: 67 Güz 1995. ss.111-136.

_____. **Haberi Okumak**. İstanbul: Temuçin yayınları, 1996.

_____. "Medya Dil ve İktidar Sorunu". Gazi Üniversitesi
İletişim Dergisi. Sayı: 3, 1999. ss:13-36.

Inuğur, M.Nuri. **Basın ve Yayın Tarihi**. İstanbul: Çağlayan
Kitapevi, 1982.

James, Susan. "Louis Althusser". **Çağdaş Temel Kuramlar**.
Derleyen: Quentin Skinner. Çeviren: Ahmet Demirhan. Ankara:
Vadi yayınları, 1991. ss:159-176.

Jameson, Fredric. "Postmodernizm ve Tüketim Toplumu". Çeviren:
Hakan Güleriyüz, Volkan Aytar. **Edebiyat Eleştiri Dergisi**.
Sayı:6.

Jameson, F., J.F. Lyotard, J. Habermas. **Postmodernizm**.
Derleyen: Necmi Zeka. Çeviren: Gülelgül Nalis, Dumrul
Sabuncuoğlu, Deniz Erksan. İkinci basım. İstanbul: Kıyı
Yayıncılık, 1994.

Jay, Martin. **Diyalektik İmgelem**. Çeviren: Ünsal Oskay. İstanbul: Ara yayıncılık, 1989.

Kapani, Münici. **Politika Bilimine Giriş**. Dokuzuncu baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997.

Keat, Russel ve John Urry. **Bilim Olarak Sosyal Teori**. Çeviren: Nigün Çelebi. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Kıran, Zeynel. **Dilbilim Akımları**. Ankara: Onur Yabancı Diller Kitap ve Yayın Merkezi, 1986.

Kural, Sevda Alankuş. "Türkiye'de Medya, Hegemonya ve Ötekinin Temsili". **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı: 67, 1995. ss: 76-108.

Laclau, Ernesto, "Poitika ve Modernitenin Sınırları". Dochherty, D. Thomas, Jürgen Habermas, Richard Rorty, Ernesto Laclau, Simon During André Gorz. **Postmodernist Burjuva Liberalizmi**. Çeviren: Yavuz Alagon. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995. ss: 81-104.

Laclau, Ernesto ve Chantal Moufee. **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**. Çeviren: Ahmet Kardam, Doğan Şahiner. İstanbul: Birikim Yayınları, 1992.

Larrain, Jorge. **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**. Çeviren: Neşe Nur Domaniç. İstanbul, Sarmal yayınevi, 1995.

Leach, Edmund. **Lévi Strauss**. Çeviren: Ayla Ortaç. İstanbul: Afa Yayıncılık, 1985.

Lévi-Strauss, Claude. **Mit ve Anlam**. Çevirev: Şen Süer, Selehattin Erkanlı. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Lyotard, Jean François. **Postmodern Durum**. Ankara Vadi Yayınları, 1994

Marx, Karl ve Friedric Engels. **Alman İdeolojisi**. Çeviren: Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları, 1976.

_____. **Komünist Parti Manifestosu**. İkinci baskı. Çeviren:Dünya Armağan. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2000.

Marx, Karl. **Grundrise**. Çeviren: Sevan Nişanyan. İstanbul: Birikim Yayınları, 1979.

_____. **Kapital**. Birinci Cilt Beşinci Kitap. Çeviren: Mehmet Selik. Ankara: Sol Yayınları, 1967.

_____. **Felsefenin Sefaleti**. Çeviren:Ahmet Kardam. Ankara: Sol Yayınları, 1992.

Matara, Birsal. "İmge, Gerçeklik ve Fotoğraf". **Fotografya Dergisi**. Sayı:5, <http://www.fotografya.net>

Maublanc, René ve Marcel Cachin. **Felsefe, Bilim ve Din**. İkinci baskı. Çeviren Asım Bezirci. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1993.

McPhail, L. Thomas. "Yanlış Bir Başlangıç: Kitle İletişim Araçları ve Gelişme-Kalkınma(Modernleşme) Konusundaki Araştırma Gelenekleri". **Enformasyon Devrimi Efsanesi**. Çeviren: Yusuf Kaplan. İstanbul: Rey Yayınları, 1991. ss:165-198.

Murdock, Graham. "İletişim, Modernlik ve İnsan Bilimleri". Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük. **Medya, İktidar, İdeoloji**. Ankara: Ark Yayınevi, 1994. ss: 365-381.

Mutman, Mahmut. "Özne: Bir Başka Arşiv". **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı: 73 Yaz 1997. ss: 5-30.

_____. "Televizyonu Nasıl Sorgulamalı". **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı: 67 Güz 1995. ss: 26-75.

Parsa, Seyide. "Televizyon Göstergebilimi". **Kurgu Dergisi**. Sayı: 16, 1995. ss: 15-28. ss: 15-23.

Philp, Mark. "Michel Foucault". **Çağdaş Temel Kuramlar**. Derleyen: Quentin Skinner. Çeviren: Ahmet Demirhan. Ankara: Vadi yayınları, 1991. ss: 71-88.

Pierce, Charles Sanders. "Göstergeler Kuramı: Göstergebilim". **XX. yy'da Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Rifat, Sema Rifat. İstanbul: YKY Yayınları, 1998. ss: 209-213.

Poloma, Margaret. **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**. Çeviren: Hayriye Erbaş. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.

Reddi, V. Usha. "Sanayi Devriminin Aşılması". **Enformasyon Devrimi Efsanesi**. Derleyen: Yusuf Kaplan. İstanbul: Rey Yayınları, 1991. ss: 345-370.

Rifat, Mehmet. **XX. yy'da Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları I**. İstanbul: YKY Yayıncılık, 1998.

Rifat, Mehmet ve Sema Rifat. **XX. yy'da Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II**. İstanbul: YKY Yayıncılık, 1998.

Sarup, Madan. **Post Yapısalcılık ve Postmodernizm**. Çeviren: A.Baki Güçlü. Ankara: Ark Yayınevi, 1997.

Saussure, Ferdinand de. **Genel Dilbilim Dersleri**. Çeviren: Berke Vardar. İstanbul: Multilingual, 1998.

Schlesinger, Philp. **Medya Devlet Ulus**. Çeviren: Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.

Shoemaker, Pamela ve Stephen Reese. "İdeolojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi". **Medya Kültür Siyaset**. Çeviren ve Derleyen: Süleyman İrvan. Ankara: Ark Yayınevi, 1997. ss: 99-136.

Shole, J. David. "Eleştirel Çalışmalar: İdeolojisi Teorisinden İktidar/Bilgiye". **Medya, İktidar, İdeoloji**. Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük. Ankara: Ark yayınevi, 1994. ss: 211-249.

Skinner, Quentin. "Teorinin Dönüşü". **Çağdaş Temel Kuramlar**. Derleyen: Quentin Skinner. Çeviren: Ahmet Demirhan. Ankara: Vadi yayınları, 1991. ss: 3-22.

Slater, Phil. **Frankfurt Okulu**. Çeviren: A. Özden. İstanbul: BFS, 1989.

Steeves, H. Leslie. "Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları". Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük. **Medya, İktidar, İdeoloji**. Ankara: Ark yayınevi, 1994. ss: 105-167.

Swingewood, Alan. **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**. Çeviren: Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

Tılıç, L. Doğan. **Utaniyorum ama Gazeteciyim**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Turner, Bryan. **Eşitlik**. Çeviren: Bahadır Sina Şener. Ankara: Dost Kitabevi, 1997.

Topuz, Hıfzı. **100 Soruda Başlangıcından Günümüze Türk Basın Tarihi**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1996.

Uğur, Aydın. "Zihinlerin Yeni Efendileri: Medyalar". **Enformasyon Devrimi Efsanesi**. Çeviren: Yusuf Kaplan. İstanbul, Rey yayınları, 1991. ss.233-256.

Usluata, Ayseli. **İletişim**. İstanbul: İletişim Yayınevi, 1995.

Uras, Ufuk. **İdeolojilerin Sonu mu?**. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1993.

Üşür, Serpil Sancar. **İdeolojinin Serüveni**. Ankara: Imge Kitabevi, 1997.

Van Dijk, Teun A. "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları". Çeviren ve Derleyen: Mehmet Küçük. **Medya, İktidar, İdeoloji**. Ankara: Ark Yayınevi, 1994. ss: 271-327.

Vardar, Berke. **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.

Vardar, Berke ve Diğerleri. **XX. Yüzyıl Dilbilimi**. Ankara: Olguç basımevi, 1983.

Voloşinov, Valentin Nikolayeviç. **Marksizm ve Dil Felsefesi**. Çeviren: Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Wallerstein, Immanuel. "Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik". **İrk, Ulus, Sınıf**. Immanuel Wallerstein ve Etienne Balibar. İkinci baskı. Çeviren: Nazlı Ökten. İstanbul, Metis Yayınları, 1995. ss:91-108.

Yücel, Tahsin. **Yapısalcılık**. İstanbul: Ada Yayınları, 1982.

Yılmaz, Aytakin. **Siyasal Arayışlar**. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.